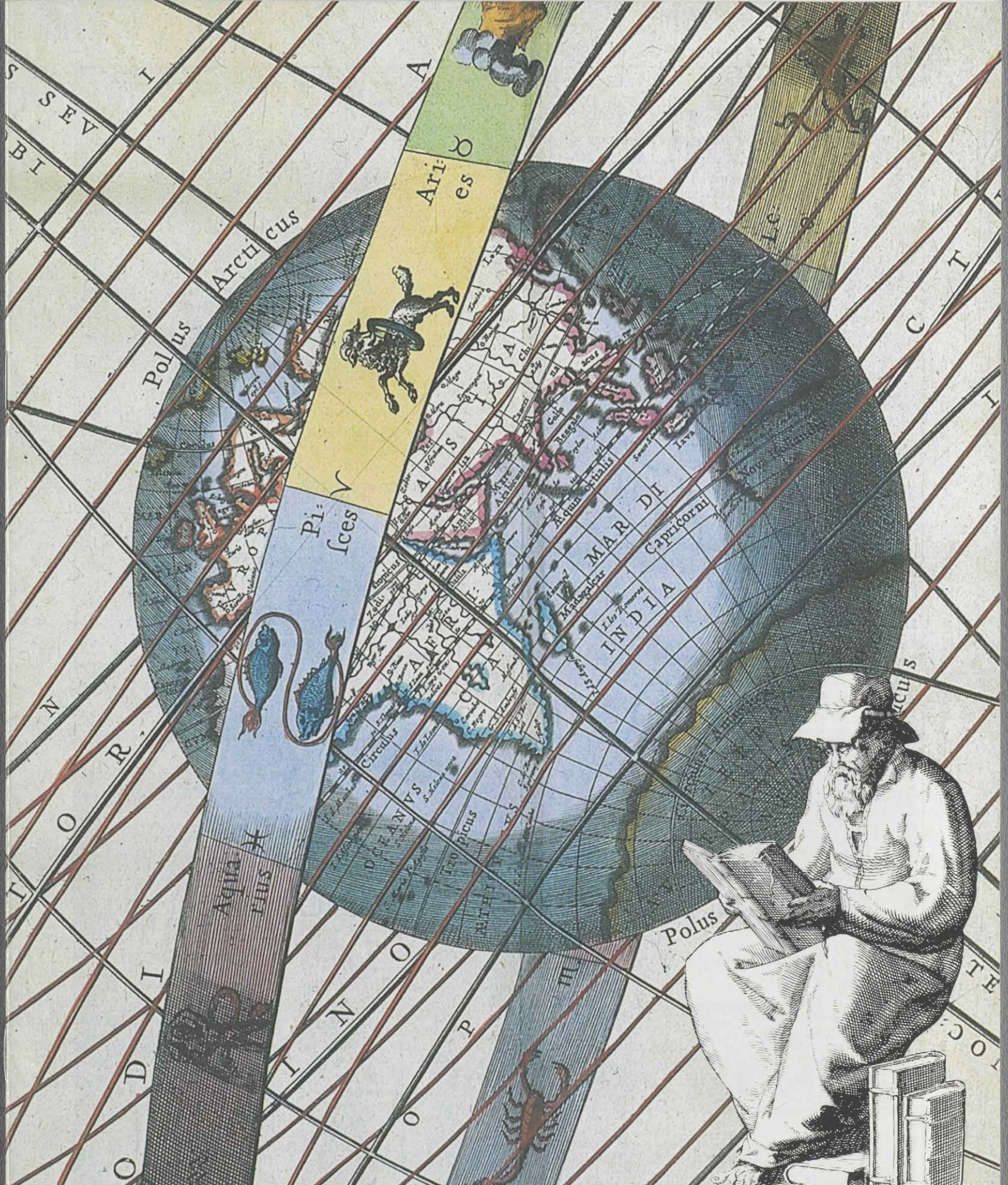

CAERT-THRESOOR

Tijdschrift voor de geschiedenis van de kartografie in Nederland

19de jaargang, 2000 nr. 1

P.J. KIPP

RESTAURATIE-ATELIER

Abstederdijk 309
3582 BL Utrecht
Telefoon (030) 2516010

Conservering van kaarten met behoud van authenticiteit
Verzorging van grote formaten, inclusief passepartout en lijstwerk
Tentoonstellingsgereed maken van kaarten voor opstellingen
Vervaardigen van zuurvrije dozen voor de kaartenverzameling
Restauratie van atlassen, reisverslagen en dergelijke

MERCATOR
Achter Clarenburg 2
3511 JJ Utrecht - NL
Tel. 030-2321342
Bezoek op afspraak.

CAERT-THRESOOR

Inhoud 19de jaargang 2000, nr. 1

Jan de Bruin

De 'pertinente generale caerte' van West-Friesland (1651-1654) en de landmeter Johannes Dou

1

Rob H. van Gent

De hemelatlant van Andreas Cellarius: Het meesterwerk van een vergeten Hollandse kosmograaf

9

Thresoortjes

Talrijke nieuwe archivalia Covens & Mortier 'boven water' (Marco van Egmond)

27

De wandkaart van de Nederlanden in het Stadhuis te Veurne (H.A.M. van der Heijden)

28

Besprekingen

31

Varia Cartographica

33

Nieuwe literatuur en facsimile-uitgaven

35

Redactie

Drs. Joost Depuydt, dr. Henk Deys, drs. Marco van Egmond, dr. Peter van der Krogt, dr. Wim Ligtendag, drs. Sjoerd de Meer, drs. Wanita Resida, drs. Lida Ruitinga, Han Voogt.

Internet

Caert-Thresoorpagina:
<http://www.maphist.nl/ct>

Redactiesecretariaat

Kopij, recensie-exemplaren enz. zenden aan: *Caert-Thresoor*, dhr. J.W.F. Voogt, Universiteit Utrecht, FRW-Kartografie, Postbus 80.115, 3508 TC Utrecht.

Aanwijzingen voor auteurs

Op aanvraag verkrijgbaar bij het secretariaat.

Abonnementen en administratie

Abonnementen (alleen per hele jaargang) f 35,- per jaar (vier nummers), België f 50,-, buitenland f 60,-. Losse nummers f 12,50. Opgave van abonnementen, adreswijzigingen en bestellingen van losse nummers aan: *Caert-Thresoor*, Postbus 68, 2400 AB Alphen aan den Rijn, telefoon 0172-444667, postgironummer 5253901.

Contactadres voor België: Bart van der Herten, Maria Theresiastraat 2 bus 16, 3000 Leuven.

Copyright

Het overnemen of vermenigvuldigen van artikelen is slechts geoorloofd na schriftelijke toestemming van de redactie.

Advertentietarieven

Hele pagina per nummer f 125,-

Halve pagina per nummer f 90,-

Kwart pagina per nummer f 60,-

Bij plaatsing in één jaargang (vier nummers): wisselende tekst tien procent korting, vaste tekst vijftien procent korting
ISSN 0167-4994

Afbeelding omslag

Detail van plaat 17, getiteld 'Solis circa orbem terrarum spiralis revolutio', uit de *Harmonia Macrocosmica*, de 17de-eeuwse hemelatlant van Andreas Cellarius (circa 1596-1665). De plaat vormt een diagram ter uitlegging van de schijnbaar spiraalvormige loop van de zon om de aarde, ten gevolge van de helling van de aardas (foto: Universiteitsbibliotheek Amsterdam).

De 'pertinente generale caerte' van West-Friesland (1651-1654) en de landmeter Johannes Dou

De Archiefdienst Westfriesse Gemeenten te Hoorn is net als veel andere archiefinstellingen in het bezit van een verzameling oude kaarten. Het gaat soms om uniek materiaal, zoals de kaart van Holland en Utrecht door Balthasar Florisz. van Berckenrode, uitgegeven in 1621 door Willem Jansz. Blaeu. Deze wandkaart is afgebeeld op het schilderij *De soldaat en het lachende meisje* van Johannes Vermeer. Een onvolledig exemplaar berust in de Universiteitsbibliotheek te Leiden.¹ Tot de pronkstukken van de Westfriesse 'atlas' behoort ook een kolossale 17de-eeuwse manuscriptkaart van West-Friesland, waarover als eerste door Hamelers is gepubliceerd.²

Deze kaart, die afkomstig is uit het bezit van de gemeente Enkhuizen, biedt een fascinerende blik op het gebied binnen de Westfriesse Omringdijk. Hamelers roemt de kunstzinnigheid van de kartograaf en diens oog voor detail (zie afbeelding 1).

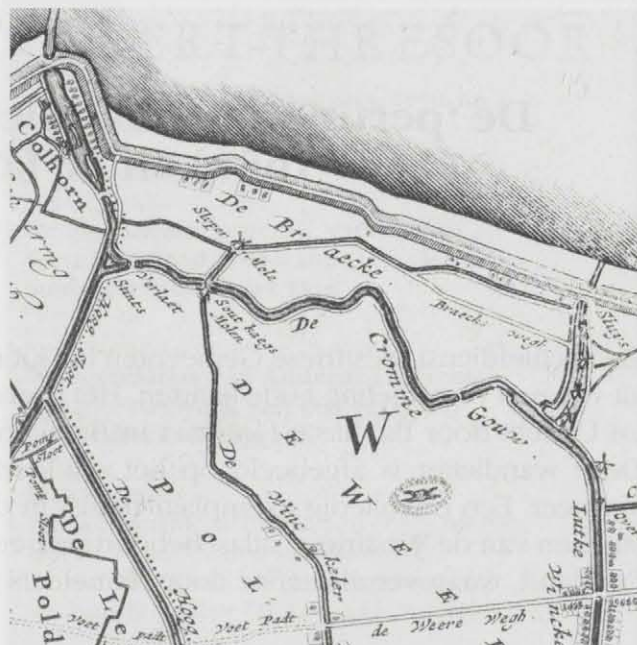
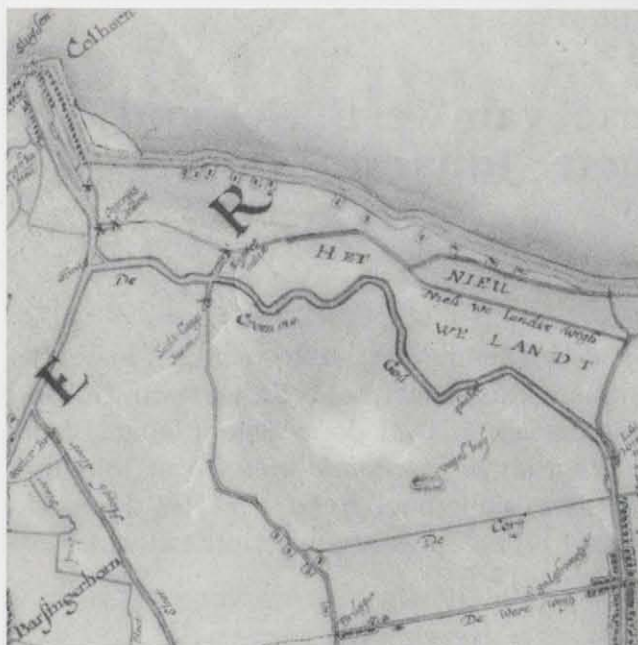
Voor een afgewogen inhoudelijk oordeel over de kaart is kennis over de kaartmaker, de periode en het doel van vervaardiging essentieel. Maar de cartouche rechtsonder, waarin dergelijke gegevens vermeld hadden moeten

zijn, is niet ingevuld. Over de kartograaf laat Hamelers zich niet uit. Wel oppert hij dat de kaart wellicht is gemaakt in opdracht van de vier Westfriesse ambachten³, die voornemens zouden zijn geweest om een gedrukte kaart van heel West-Friesland uit te geven. Op grond van deze veronderstelling komt hij tot de datering 'voor 1637', het jaar waarin de twee oostelijke ambachten (Drechterland en Vier Noorder Koggen) een proces begonnen tegen de westelijke (Geestmerambacht en Schager en Niedorper Koggen). Deze juridische strijd, beter bekend als het Groot Proces, zou meer dan een halve eeuw duren en het einde hebben betekend van de plannen voor de eendrachtige uitgave van de kaart.

J. de Bruin (1961) is als archiefambtenaar en als beheerder van de topografisch-historische atlas werkzaam bij de Archiefdienst Westfriesse Gemeenten. Hij publiceerde eerder over de Alkmaarse landmeter Gerrit Dirksz. Langedijk.

1. Manuscriptkaart van West-Friesland, 1651-1654, toegeschreven aan Johannes Dou (Archiefdienst Westfriesse Gemeenten, Hoorn; digitale fotografie: Pictura Imaginis, Heiloo).

2 en 3. Tweemaal het gebied tussen Lutjewinkel en Kolborn. Op de manuscriptkaart (links) zijn de in 1654 gemaakte afwatering, Boerensluis en watermolens van de Nijdorperkogge nog niet te zien, op Johannes Dous in 1680 uitgegeven kaart van 'Uitwaterende Sluizen' wel (Archiefdienst Westfriese Gemeenten, Hoorn).

Datering en vergelijking met andere gewestkaarten

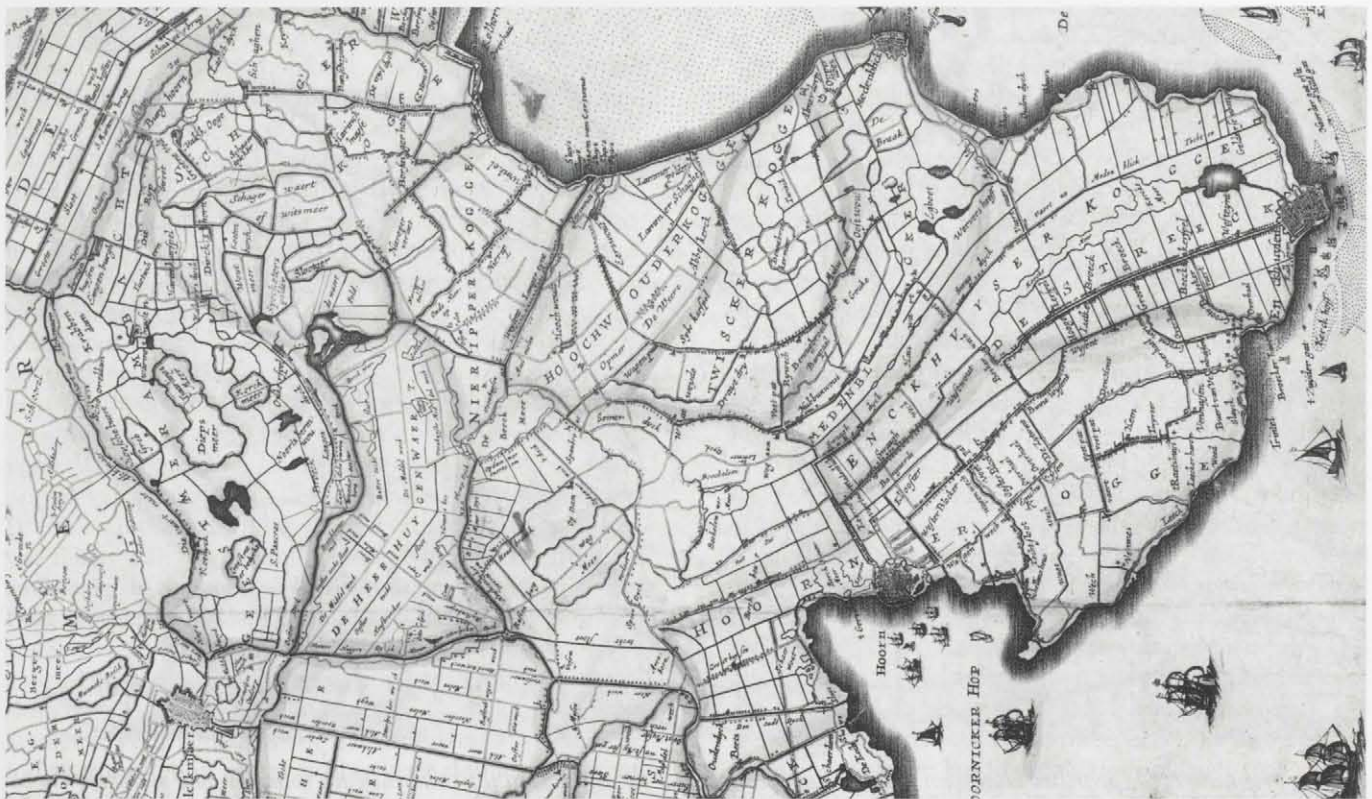
Gelukkig biedt de manuscriptkaart diverse inhoudelijke aanwijzingen voor een vrij nauwkeurige datering. Opvallend is het ontbreken van de in 1660-1661 aangelegde trekvaart van Hoorn op Amsterdam.⁴ Het na 1639 aangelegde 'Houter voetpad' tussen het dorp Hoogkarspel en de buurtschap De Hout is wel ingetekend.⁵ Van de in 1654 gebouwde vijf molens, een nieuwe afwatering en Boerensluis ten noordoosten van Lutjewinkel is echter niets te bekennen (zie afbeelding 2 en 3).⁶ Gezien het voorgaande moet de kaart dus dateren uit de periode 1640-1654.

Na de vaststelling van deze voorlopige datering is de manuscriptkaart vergeleken met andere gewestkaarten van vóór 1650, zoals de reeds genoemde kaart van Holland en Utrecht van Van Berckenrode (1621) en de daaraan sterk verwante kaart van Jacob Aertsz. Colom (1639), alsmede enkele van vóór 1600 (zie afbeelding 4). De vorm van West-Friesland op de manuscriptkaart wijkt echter te sterk af om met de oudere gewestkaarten in verband te kunnen worden gebracht. Bovendien worden die wat betreft meetkundige precisie en topografische betrouwbaarheid door de manuscriptkaart verre overtroffen. Dit wordt treffend geïllustreerd door de verkaveling, wegen en vorm van de droogmakerijen Heerhugowaard (drooggevalen en verkaveld in 1631), Wogmeer (1608-1609), Bennemeer en Baarsdorpermeer, die op de manuscriptkaart correct worden weergegeven. Ook talloze details staan goed op de kaart.⁷ Toch is de manuscriptkaart niet helemaal perfect. De ingetekende plattegronden van de Westfriese steden zijn overgenomen uit de onnauwkeurige stedenatlas van Marcus Boxhorn uit 1632.⁸ Ook ontbreken de zuidelijke watermolens van de polder Het Grootslag (bij Broekerhaven)⁹ en zijn de twee watermolens van de polder Schellinkhout abusievelijk aangeduid als de

'Oosterblocker molens'. Juist deze fouten bleken een aanknopingspunt voor verder onderzoek. Precies dezelfde missers komen namelijk voor op de gedrukte kaart van het Noorderkwartier (uitgave Uitwaterende Sluizen 1680) door de Leidse landmeter Johannes Dou (zie afbeelding 5). Om een eventuele verwantschap tussen de manuscriptkaart en de uitgave van 1680 nader te onderzoeken is de omtrek van West-Friesland op beide kaarten vergeleken. Omdat de originelen hiervoor vanwege het formaat ongeschikt zijn (de manuscriptkaart meet 156 x 270 centimeter, de 'gedrukte Dou' 174 x 225 centimeter) en de schalen te verschillend (respectievelijk 1:17.500 en 1:31.500), zijn hiervoor fotokopieën gebruikt. Nadat de onvermijdelijke verschillen in schaal zo goed mogelijk waren geneutraliseerd, is de omtrek van West-Friesland (min of meer gelijk aan de Westfriese Omringdijk) van de manuscriptkaart op transparant papier overgenomen, evenals enkele dorpen, steden en droogmakerijen. Vervolgens werd het overtrekkpapier gelegd over een fotokopie van de gedrukte kaart uit 1680. De gelijkens was verbluffend.

Het is bekend dat kaartmakers zich, zeker bij grote karteringen, vaak baseerden op bestaand materiaal. Veel gewestelijke kaarten zijn hierdoor in meer of mindere mate een compilatie van eigen metingen en oudere kaarten. Zo nam Dou voor zijn uitgave uit 1680 de Beemster over van een polderkaart uit 1644.¹⁰ Het vrijwel identieke kaartbeeld van West-Friesland op de manuscriptkaart en de 'gedrukte Dou', alsmede de overeenkomende foutjes vormen dan ook sterke aanwijzingen dat beide kaarten iets met elkaar te maken hebben.

Uit literatuur is bekend dat Johannes Dou samen met Cornelis Lenartsz. Koutter in 1651 van de Hoge Raad van Holland, Zeeland en West-Friesland opdracht kreeg tot het uitvoeren van een hemelsbrede meting van West-Friesland.¹¹ Het staat vast dat deze meting inder-

4. Deze uitsnede is een goed voorbeeld van hoe West-Friesland vóór 1650 op de kaart werd gezet. De onnauwkeurige weergave van de droogmakerijen springt direct in het oog. De oostelijke ambachten Drechterland en Vier Noorder Koggen lijken nogal in elkaar geperst. De originele kaart is op het westen georiënteerd (Archiefdienst Westfriese Gemeenten, Hoorn; digitale fotografie: Pictura Imaginis, Heiloo).

daad oorspronkelijk kaartmateriaal heeft opgeleverd. In bewaard gebleven brieven van Dou aan de Hoge Raad worden er verschillende genoemd, drie daarvan werden eind jaren tachtig in de bewaarplaats van de Archiefdienst Westfriese Gemeenten 'herontdekt'.¹² Ook deze kaarten waren afkomstig van de gemeente Enkhuizen. Was de grote manuscriptkaart wellicht ook door Dou en Koutter gemaakt? De eerste duidelijke bevestiging van deze veronderstelling werd gevonden in het archief van het hoogheemraadschap Rijnland te Leiden. Daar bleken diverse originele kaarten van Johannes Dou te berusten met een sterk gelijkende of zelfs identieke uitvoering van cartouches en kompasrozen (vergelijk afbeelding 6 en 7). Ook het handschrift op deze kaarten komt overeen met dat op de manuscriptkaart.¹³

Het Groot Proces en de hemelsbrede meting van West-Friesland

De meting van Dou en Koutter vond plaats in het kader van het reeds genoemde Groot Proces, dat duurde van 1637 tot 1695. De inzet van dit slepende juridische geschil tussen oostelijke Westfriese ambachten enerzijds en de westelijke ambachten anderzijds betrof de verdeling van de kosten van het onderhoud van de Westfriese Omringdijk.¹⁴ Het Groot Proces verkeerde in 1650 in een cruciale fase. In dat jaar deed de Hoge Raad op enkele punten een voorlopige uitspraak. Zo werden de percentages vastgesteld die de vier ambachten aan het

totaal der dijklasten moesten bijdragen, onder andere op basis van hun geschatte oppervlakten. Omdat echter een meting voor dit specifieke doel nog nooit was verricht en om te voorkomen dat partijen de uitvoering van het vonnis daarom zouden frustreren, bepaalde de Hoge Raad dat een 'hemelsbrede meting' van de vier ambachten moest worden uitgevoerd. De verdeelsleutel van 1650 zou dan in een later stadium kunnen worden aangepast. Begin 1651 bereikte de Hoge Raad met de landmeters Johannes Dou en Cornelis Lenartsz. Koutter een akkoord over de uitvoering van de meting.

Johannes Dou (1615-1682) was een van de belangrijkste landmeters van zijn tijd.¹⁵ Hij is vooral bekend door de kartering van het hoogheemraadschap van Rijnland samen met Steven van Broeckhuysen. Hun in 1647 uitgegeven kaart van Rijnland geldt als een van de hoogtepunten van de Nederlandse kartografie in de 17de eeuw.¹⁶ Dou werkte vooral in Zuid-Holland, maar was incidenteel ook elders actief. Zo maakte hij in 1647 een kaart van de Wogmeer.¹⁷ West-Friesland was hem dus niet geheel onbekend. Van Cornelis Lenartsz. Koutter is weinig meer bekend dan enkele karteringen in Zuid-Holland.¹⁸ Hij moet blijkens brieven van Johannes Dou aan de Hoge Raad tussen oktober 1654 en mei 1655 overleden zijn.¹⁹

Uit de instructie voor Dou en Koutter van 31 maart 1651 blijkt dat zij voor de meting van West-Friesland samen een salaris van maar liefst 7.000 gulden zouden ontvangen.²⁰ De eerste termijn van 1.000 gulden zou worden betaald een maand na aanvang van het werk, de tweede (opnieuw 1.000 gulden) weer een maand later, ter-

5. West-Friesland op de gedrukte kaart van het Noorderkwartier door Johannes Dou uit 1680 (uitgave *Uitwaterende Sluizen*). Tot in de kleinste details zijn er overeenkomsten met de manuscriptkaart. Zo zijn de huizen langs dorpswegen veelal op exact dezelfde plaats ingetekend. De originele kaart is op het oosten georiënteerd (Archiefdienst Westfriese Gemeenten, Hoorn).

wijl 'de derde duysent guldens' zouden volgen 'als sij in loco [= ter plaatse] afgemeten hebben'. De resterende 4.000 gulden zouden pas worden uitgekeerd na voltooiing van de opdracht, inclusief de levering aan de Hoge Raad van uitvoerige meetrappen. Deze moesten worden vergezeld van een 'pertinente generale caerte van de voors[chreven] vier ambachten [...], daerinne mede afbeeldende de steden Hoorn, Enckhuysen, Alckmaer ende Medenblich'. Wat er verder nog op te zien moest zijn, werd gedetailleerd omschreven: 'den coers, groote ende gelegentheydt van alle meeren, wateren, slooten, heerewegen, caden ende notwegen [...], bruggen, quackels, heulen ende overtochten, landsteden ofte dorpen, kercken, toorns, huysen ende molens [...]'. Dou en Koutter waren niet verplicht om 'de limyt-scheydinge [= grenzen] van de respective Dorpen [...] te karteren'. Dit laatste sluit precies aan bij de manuscriptkaart, waarop dorpsgrenzen veelal ontbreken. Ook kleinere sloten staan er niet op, maar ook dit is conform de instructie. De 'schey- en heynslooten' van minder dan een roede (ongeveer vier meter) breed mochten zij weglaten. Deze zouden worden opgemeten door de landmeters Johannes Clooster, Pieter Cornelisz. Schorel, Tate Philipsz., Claes Claesz. Bommer, Gerrit Royer, Jan Jansz. Backer en Arent Jansz. Peltier.

In oktober 1654 ontving de Hoge Raad een brief van Dou, waarin deze meedeelt dat hij in de jaren 1651, 1652, 1653 en 1654 met Koutter in West-Friesland heeft gewerkt. Bovendien doet hij de volgende toezegging over de levering van de uitgebreide meetrappen en de 'pertinente chartering': deze 'sullen wij met den eersten naerkomen (zijnde tot noch toe door dringende affaires verhindert geweest), ende bij provisie specteren-

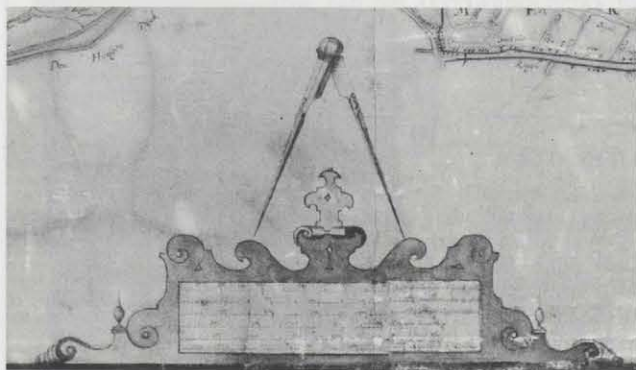
de tot de besoignes van Drechterlant binnen vier à vijf weecken onder U Edele Mogende furneren [= leveren]'. De eerstvolgende berichten van Dou dateren echter pas van mei 1655. Toen ontving de Hoge Raad een eerste kaart (in twee bladen), en die betrof alleen nog maar Drechterland. In juli volgde een kaart van Geestmer-ambacht.²¹ De kaart van de Schager en Nieuwer Koggen was in september gereed en die van de Vier Noorder Koggen in november. De reden voor de late aflevering was mogelijk het overlijden van Cornelis Lenartsz. Koutter. Dou stond er vanaf dat moment dus alleen voor. Opvallender is dat de overhandigde kaarten veel globaler zijn dan de 'pertinente' kaart die in de instructie is omschreven.

Verdwenen?

De 'pertinente' kaart van West-Friesland wordt in de bewaard gebleven stukken nog slechts eenmaal genoemd. Volgens een aantekening uit omstreeks 1693 van één van de advocaten van Drechterland is de kaart nooit in het Groot Proces ingebracht.²² Toch wijst alles er op dat de manuscriptkaart daadwerkelijk de 'pertinente' kaart moet zijn. Heeft Dou de kaart werkelijk nooit aan de Hoge Raad toegezonden? Jammer genoeg zijn de processtukken op dit punt onduidelijk. Zo is in het archief van de Hoge Raad niets te vinden over betalingen aan Dou en Koutter.²³ Wel worden wij ingelicht over de ontvangst van hun meetrappen in 1655. Deze leidden onmiddellijk tot hevig verzet van Drechterland en de Vier Noorder Koggen. Hun oppervlakte bleek naar verhouding namelijk veel groter dan de schatting van de

Hoge Raad in 1650. De afwijkingen waren volgens de advocaten van Drechterland en de Vier Noorder Koggen te groot om te kunnen kloppen. Naar hun mening waren de metingen van Dou en Koutter daarom onbruikbaar voor herziening van de quota. Een schriftelijk verweer van Dou lijkt de Hoge Raad niet te hebben overtuigd. Ingevolge een tweede voorlopig vonnis in 1657 ging de bijdrage van Drechterland ten opzichte van 1650 zelfs iets omlaag. Geestmerambacht en de Vier Noorder Koggen moesten meer betalen, de Schager en Niedorper Koggen twee procent minder. Zou de Hoge Raad tot een zelfde oordeel zijn gekomen als zij de perfecte kaart onder ogen had gekregen? Eén blik op de manuscriptkaart lijkt voldoende om zelfs de meest fervente aanhanger van de Drechterlandse zaak te overtuigen van zijn ongelijk. Is de kaart juist daarom in de Drechterlandse stad Enkhuizen 'verdwenen'? In dat geval lijken alle ingrediënten voor een schelmenroman aanwezig. Is de kaart wellicht in de loop van 1655 van Dou gestolen? Of wist Drechterland hem tegen een vorstelijke betaling te bewegen afstand te doen van zijn kaart? Per slot van rekening was het resterende honorarium van Dou een peulenschil in vergelijking met de jaarlijkse verhoging van de Drechterlandse dijklasten, indien zijn meting als grondslag voor de nieuwe quota zou dienen.

Een complottheorie is echter niet erg waarschijnlijk. Aan de hand van de oorspronkelijke meetrapporten kon op ieder moment een nieuwe kaart worden gemaakt. Bovendien had Dou bij zijn admissie met de hand op de bijbel gezworen zijn vak onafhankelijk en onpartijdig uit te oefenen. Wellicht was er voor Drechterland en de Vier Noorder Koggen toch al weinig reden voor paniek. De voorlopige uitspraak van 1657 lijkt erop te wijzen, dat ook de Hoge Raad twijfelde aan de bevindingen van Dou en Koutter. Gezien de grote afwijkingen van oudere metingen en kaarten is dit niet vreemd. Men kon nog niet weten wat enige jaren geleden met behulp van computertechnologie kon worden aangetoond: dat Dou in meetkundig opzicht subliem werk afleverde.²⁴

6. Cartouche op de manuscriptkaart voor de schaalstokken van de Westfriesse afstandsmaten: de roeden van Geestmerambacht, Drechterland, Vier Noorder Koggen, Schagen en Niedorp. De zesde schaalstok betreft de door Johannes Dou gebruikte Rijnlandse roede (Archiefdienst Westfriesse Gemeenten, Hoorn; digitale fotografie: Pictura Imaginis, Heiloo).

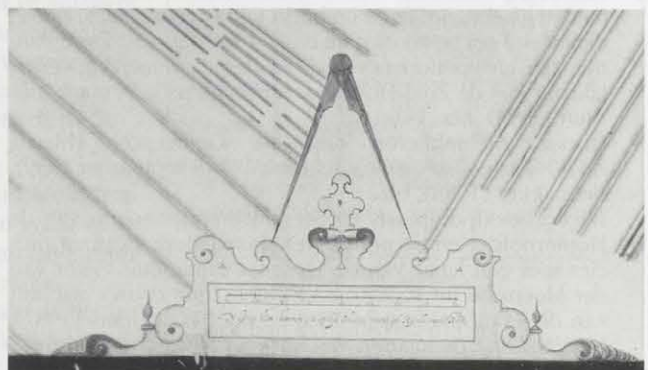
Er is ook een minder spectaculaire verklaring te verzinnen voor het feit dat de kaart in Enkhuizen is terechtgekomen. Wellicht heeft Dou de kaart uiteindelijk gewoon bij de Hoge Raad ingeleverd, maar werd deze vanwege de omstrede inhoud niet meteen als bewijsstuk geaccepteerd. Het is bekend, dat zowel het Hof van Holland als de Hoge Raad na afloop van een zaak de in Den Haag aanwezige processtukken aan partijen teruggaven. De archieven van deze hoge rechtscolleges bevatten daardoor nauwelijks procesdossiers. Mogelijk zat de manuscriptkaart van West-Friesland bij de bescheiden, die na afloop van het Groot Proces aan de advocaten van Drechterland werden afgestaan. Het Groot Proces eindigde in 1695 met de vaststelling van de definitieve quota van de vier ambachten. In het eindvonnis van de Hoge Raad waren behalve de oppervlakte ook de 'last' (belastingdruk) en 'macht' (waarde) van de binnen de Omringdijk gelegen landen verdisconteerd. Toch lijken de respectievelijke oppervlakten van de ambachten een doorslaggevende rol te hebben gespeeld. De definitieve percentages wijken namelijk nauwelijks af van de metingen van Dou en Koutter veertig jaar eerder (zie tabel 8).

Betekent het eindvonnis daarmee een postuum eerherstel voor de twee landmeters? Het valt niet met zekerheid te zeggen, omdat de meting van Dou en Koutter er niet in wordt genoemd.²⁵

Conclusie

Op grond van het voorgaande kan worden geconcludeerd dat de grote manuscriptkaart van West-Friesland het resultaat is van de 'hemelsbrede meting', die in de jaren 1651-1654 door de landmeters Johannes Dou en Cornelis Lenartsz. Koutter werd uitgevoerd. Het is gezien de schaal, de omvang van het gekarteerde gebied en de meetkundige en topografische betrouwbaarheid een belangwekkend document voor de geschiedenis van de kartografie.

De meting van Dou en Koutter vond plaats in het kader

7. Johannes Dou maakte in 1644 een kaart van het westelijk deel van het Westeinde van Aalsmeer. De hierop getekende cartouche voor de schaalstok is identiek aan die op de manuscriptkaart van West-Friesland (Hoogheemraadschap Rijnland, Leiden: kaartenverzameling, inv. nr. A793)

	1650	Meting Dou en Koutter 1651-1654	1657	1695	Vershil meting en eindvonnis
Drechterland	35 %	36,8 % (16.854 morgen)	33,5 %	37,5 %	+ 0,7 %
Vier Noorder Koggen	28 %	34,1 % (15.624 morgen)	30,5 %	33,5 %	- 0,6 %
Geestmerambacht	20 %	14,4 % (6.617 morgen)	21 %	14 %	- 0,4 %
Schager en Niedorper Koggen	17 %	14,7 % (6.738 morgen)	15 %	15 %	+ 0,3 %

8. *Quota van de Westfriesse ambachten in de dijkslasten volgens de vonnissen van de Hoge Raad en de oppervlakten volgens de meting van Dou en Koutter.*

van het Groot Proces (1637-1695) over de verdeling van de onderhoudskosten van de Westfriesse Omringdijk. Over deze meting is tot nu toe nauwelijks gepubliceerd, wellicht omdat er tot voor kort geen kaartmateriaal van bekend was. In de bewaard gebleven processtukken worden diverse kaarten genoemd. De manuscriptkaart moet de 'pertinente generale caerte' van West-Friesland zijn, die ingevolge de instructie van de Hoge Raad uit 1651 door Dou en Koutter moest worden gemaakt. De kaart zal in de loop van 1655 zijn voltooid. Johannes Dou kan op grond van de uitvoering van de cartouches als maker worden aangewezen. Dat de cartouche voor de titel en de datering niet zijn ingevuld, is voor Dou vrij uitzonderlijk.²⁶ Dit hoeft echter niet te betekenen dat de kaart nooit aan de Hoge Raad is geleverd. Welke rol de meting van Dou en Koutter in het verdere verloop van het Groot Proces heeft gespeeld, is vooralsnog niet duidelijk. Wel zijn er sterke aanwijzingen dat Johannes Dou zijn in 1680 uitgegeven kaart van het Noorderkwartier mede heeft gebaseerd op zijn werk in West-Friesland in het midden van de 17de eeuw.

NOTEN

1. Koeman (1985), blz. 93. De kaart berustte tot 1998 in het Westfries Museum te Hoorn.
2. Hamelers (1987), blz. 54-55.
3. Het begrip 'ambacht' was in West-Friesland een 'bovengemeentelijk' begrip. Ieder ambacht telde een aantal 'koggen', die ieder weer bestonden uit drie tot vijf 'bannen'. Deze bannen zijn, als voorlopers van de moderne gemeenten, vergelijkbaar met de Zuid-Hollandse ambachten.
4. Aten (1995), blz. 141-142.
5. Hoorn, Archiefdienst Westfriesse Gemeenten (hierna AWG), Archief stede Grootebroek 487 (8 september 1639).
6. Beenakker (1988), blz. 134-136.
7. Bijvoorbeeld: de plaats en het aantal watermolens van de Houterpolder en de polder Venhuizen-Hem kloppen precies met een kaart van de Hoornse landmeter Pieter van der Meersche uit 1638 (blad F). Een 18de-eeuws afschrift van dit kaartblad is gepubliceerd door Hamelers (1987), blz. 38. Over de kaarten van Van der Meersche, die eveneens berusten bij de Archiefdienst te Hoorn, is gepubliceerd door Boon (1988).
8. De plattegronden van Enkhuizen op de manuscriptkaart en uit de atlas van Boxhorn zijn gepubliceerd in De Bruin (1999), blz. 66-67.
9. Vergelijk met Van der Meersche (blad F). Sinds 1616 stonden er bij Broekerhaven vijf watermolens. Zie: P. Noordeloos en Joh. Morsink (1947), blz. 84 en 87.
10. Hamelers (1994).

11. Hamelers (1987), blz. 41; Boon (1988), blz. 64.
12. Boon (1988), blz. 64.
13. Met dank aan Rob van Iterson (hoogheemraadschap Rijnland te Leiden). Voor cartouches van andere landmeters uit de 17de eeuw, zie: Donkersloot-de Vrij (1981) en Wieringa (1994).
14. Voor het 'Groot Proces' zie: G. de Vries Az. (1876); Boon (1988), blz. 62-64.
15. Voor een overzichtsartikel over Johannes Dou zie: Sluijter (1997).
16. Koeman (1985), blz. 138. Vinkenoog (1999) wees onlangs op enkele onnauwkeurigheden van de kaart van Rijnland uit 1647.
17. AWG, Oud-rechterlijk archief Hoorn 4596 (fol. 3-4). Met dank aan John Brozius te Hoorn.
18. Donkersloot-de Vrij (1981), blz. 82-83 en 202. Koutter is in september 1638 door het Hof van Holland geadmitteerd.
19. AWG, Stadsarchief Hoorn 1112 (bergnr. 2631d).
20. Ibidem.
21. Voor afschriften van deze kaarten door landmeter Pieter Florisz. van der Sallem uit 1655 zie: AWG, collectie Stadhuismuseum Enkhuizen, BGE 2881, 2891 en 3245. Op een van deze kaarten staan ook de weeltjes in de Zwaagdijk. Deze zijn blijkbaar niet door de doorbraak van de Westfriesse Omringdijk in 1675, maar reeds eerder ontstaan. Voor de watersnoodramp van 1675 zie: Schoorl (1967).
22. Zie noot 19. Volgens deze advocaat 'omdat anders de ondeugdelijkheid en ongelijkheid van plaats tot plaats soude connen aangewesen werden'.
23. Den Haag, Algemeen Rijksarchief, Archief van de Hoge Raad van Holland en Zeeland 4770-4777 ('rekeningen van de rentmeester van de exploten', 1650-1657). Ook de nummers 651, 999, 1002 en 1470 zijn geraadpleegd.
24. Hamelers (1994), blz. 82.
25. AWG, Archief Vier Noorder Koggen 1904.
26. Sluijter (1997), blz. 4.

LITERATUUR

- Aten, Diederik, *'Als het gewelt comt...': Politiek en economie in Holland benoorden het IJ, 1500-1800*. - Hilversum, 1995.
- Beenakker, Jan, *Van Rentersluze tot strijkmolen*. - Alphen aan den Rijn, 1988.
- Beenakker, Jan, *Historische plattegronden van Nederlandse steden. Deel 5*. - Lisse, 1991.
- Boon, Piet, De kaarten van de Westfriesse zeekerende dijken uit 1638. - In: *Caert-Thresoor* 7 (1988), blz. 61-67.
- Bruin, Jan de, West-Friesland omstreeks 1650: een 'perfecte kaart' uit het bezit van de gemeente Enkhuizen. - In: *Steevast 1999 : Jaaruitgave van de Vereniging Oud Enkhuizen*. - Enkhuizen, 1999. - blz. 62-73.
- Donkersloot-de Vrij, Marijke, *Topografische kaarten van Nederland vóór 1750*. - Groningen, 1981.
- Hamelers, Marc, *West-Friesland in oude kaarten*. -

Wormerveer, 1987.

Hameleers, Marc, De vier gedrukte overzichtskaarten van Uitwaterende Sluizen. - In: Wieringa, Frouke [et al. (red.)], *Perfect gemeten : Landmeters in Hollands Noorderkwartier ca. 1550-1700*. - Wormerveer, 1994.

Jacob Aerts. *Colom's Kaart van Holland 1639 : Reproductie van de eerste uitgave*. - Alphen aan den Rijn, 1979.

Koeman, C., *Geschiedenis van de kartografie van Nederland : zes eeuwen land- en zeekaarten en stadsplattegronden*. - Tweede druk. - Alphen aan den Rijn, 1985.

Noordeloos, P., en Morsink, Joh., *Geschiedenis van den polder Het Grootslag*. - Heiloo, 1947.

Schoorl, Henk, De dijkdoorbraak in Scharwoude in 1675 en een tot nu toe onbekende kaart van Dirk Pietersz. Abbestee van de dichting van dit gat. - In: *West-Frieslands Oud en Nieuw 34*. - Hoorn, 1967. - blz. 100-108.

Sluijter, Ronald, Johannes Dou (1615-1682), landmeter van Rijnland. - In: *Caert-Thresoor 16* (1997), blz. 1-9.

Vinkenoog, Jan H., De pertinentie van twee Rijnlandse kaarten. - In: *Caert-Thresoor 18* (1999), blz. 59-62.

Vries Az., G. de, *Het dijks- en molenbestuur in Holland's Noorderkwartier onder de grafelijke regering en gedurende de Republiek*. - Amsterdam, 1876.

Wieringa, Frouke [et al. (red.)], *Perfect gemeten : Landmeters in Hollands Noorderkwartier ca. 1550-1700*. - Wormerveer, 1994.

SUMMARY

The pertinent map of West-Friesland (1651-1654) and the surveyor Johannes Dou

One of the most important documents in the mapcollection of the Archiefdienst Westfriese Gemeenten in Hoorn is an immense manuscript map of West-Friesland, a region in the Province of Noord-Holland. The map is anonymous and dateless, but a number of topographical details reveal that it must date from the middle of the 17th century. Several stylistic characteristics of ornaments and cartouches allow us to identify the author: the surveyor Johannes Dou (1615-1682) from Leiden, well-known for his monumental maps of Rijnland (1647) and of Noord-Holland (1680). Thanks to these findings the map of West-Friesland can be linked to the measurement of this region by Dou and his colleague Cornelis Lenartsz. Koutter from 1651 to 1654. Their survey was conducted under the authority of the 'Hoge Raad' (Supreme Court) of Holland, Zeeland and West-Friesland and was intending to contribute to a fair allocation of the maintenance cost of the dikes surrounding the depicted region. Dou en Koutter were also required to draw a map, which was described in great detail in their written instructions. The handdrawn map in Hoorn perfectly fits this description.

Koutter died between the end of 1654 and the beginning of 1655. Dou probably finished making the map by himself in the course of 1655. In view of the scale, the extent of the surveyed territory and its geometrical and topographical accuracy the map of West-Friesland can be considered an important document for the history of Dutch cartography. Several elements and details indicate that the above mentioned map of Noord-Holland (1680) was partly based on Dou's work in West-Friesland in the midst of the 17th century.

Twee prachtige atlassen van Groningen in een uniek aanbod

De bezittingen van stad en provincie Groningen zijn in de achttiende eeuw in kaart gebracht in een tweetal atlassen: *De atlas der provinciëlanden van Groningen (1722-1736)* en *De atlas der stadslanden van Groningen (1724-1729)*. Beide atlassen zijn samengesteld uit een unieke verzameling manuscriptkaarten van de voormalige kloosterbezittingen, die de overheid zich in 1595 toegeëigend had. De bijna 200 kaarten zijn getekend door de Groninger kartografen H.W. Folckers en H. Teijsinga. Beiden hebben niet alleen een nauwgezette weergave van het grondbezit gemaakt, maar zijn ook bijzonder esthetisch te werk gegaan.

De historisch-geograaf drs. Meindert Schroor heeft de atlassen grondig bestudeerd en alle kaarten beschreven en van commentaar voorzien. De fraaie uitvoering maakt de beide atlassen tot een aantrekkelijk bezit.

REGIO-PROjekt Uitgevers biedt de lezer van *Caert-thresoor* de twee atlassen aan voor de prijs van f 199,-. Afzonderlijk kosten ze respectievelijk f 149,95 en f 124,95. U hebt dus f 75,- voordeel!

V o o r d e e l b o n

Ik bestel de *De atlas der provinciëlanden van Groningen (1722-1736)* en *De atlas der stadslanden van Groningen (1724-1729)* samen voor de unieke prijs van f 199,-

Naam

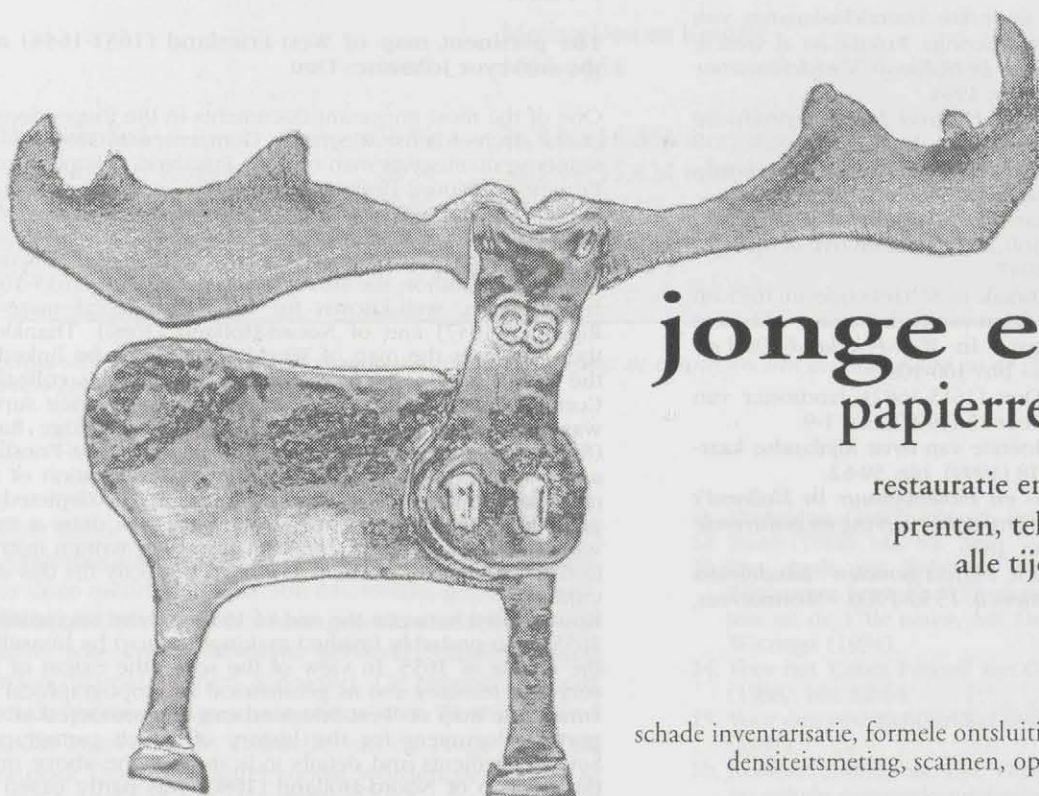
Adres

Postcode en woonplaats

Datum en handtekening

Deze bon kopiëren en in een gefrankeerde envelop zenden naar REGIO-PROjekt Uitgevers Postbus 4010 9701 EA Groningen

Bij verzending betaalt u een bijdrage in de verzendkosten.

jonge eland papierrestauratie

restauratie en conservering van
prenten, tekeningen en foto's
alle tijden, alle formaten

schade inventarisatie, formele ontsluiting van (foto)collecties
densiteitsmeting, scannen, opslaan op andere media
conserveringskopieën

oude looiersstraat 65-67 1016 vh amsterdam t 020 623 79 89 f 020 420 31 38

Willem/Joan Blaeu (1606) c1640 World

"One of the supreme examples of the mapmaker's art"

RODERICK M. BARRON
Antique Map Specialist

P.O. BOX 67
SEVENOAKS
KENT - TN13 3WW
ENGLAND

Tel & Fax: +44-(0)1732-742558
e-mail: barron@centrenet.co.uk
website: <http://www.barron.co.uk>
VAT Reg No GB 602 6465 60

IMAGO MUNDI

The International Journal for the History of Cartography

IMAGO MUNDI is the only international scholarly journal solely concerned with the study of early maps in all its aspects. The illustrated articles, in English with trilingual abstracts, deal with all facets of the history and interpretation of maps and mapmaking in any part of the world, at any period.

The original IMAGO MUNDI was Columbus's favourite text. Let its descendant, founded by Leo Bagrow in 1935, be your window into the subject, whether you approach it as a historian of cartography or are interested in how maps fit into the historical aspects of art, ideas, literature or the sciences.

Contents

Current issues comprise approximately 250 pages (30 x 21cm), with illustrations. Each annual volume includes:

- Articles (about ten per issue)
- Book reviews; and notices of books received
- Bibliography (with indexes of authors, places and subjects)
- Chronicle (personal and institutional news, conferences, exhibitions, map sales and acquisitions)
- Reports, notices and obituaries

All articles are refereed. IMAGO MUNDI is published each summer.

Subscribing to IMAGO MUNDI

The cost of the annual volumes to personal subscribers is as follows:

Vols 43 (1991) onwards	£30 (US\$60)
Vols 27-42	£25 (US\$50)

Prices are inclusive of surface postage.

Some of the first 26 volumes remain in print. For details please write to the Honorary Treasurer at the address below.

To order send £30 (US\$60) to the Secretary/Treasurer, IMAGO MUNDI, c/o The Map Library, The British Library, 96 Euston Road, St Pancras, London NW1 2DB.

For more details of IMAGO MUNDI see: <http://www.ihinfo.ac.uk/maps/imagomundi/>

De hemelatlas van Andreas Cellarius: Het meesterwerk van een vergeten Hollandse kosmograaf

Bijna iedereen kent de in dit artikel als bijlage afgedrukte 17de-eeuwse sterrenkaarten en voorstellingen van de verschillende wereldstelsels. Er wordt tegenwoordig bijna geen boek over de geschiedenis van de sterrenkunde uitgegeven, dat niet met enkele van deze vaak fraai gekleurde prenten wordt opgesierd. Want dat ze fraai zijn kan nauwelijks tegengesproken worden! Hun schepper kent echter bijna niemand. Slechts weinigen weten dat zij het werk waren van de Hoornse kosmograaf Andreas Cellarius (circa 1596-1665), over wiens leven tot voor kort zo goed als niets bekend was.

Wat algemeen beschouwd wordt als de mooiste hemel-atlas, die ooit werd gedrukt¹, zag voor het eerst het licht in 1660 bij de Amsterdamse uitgever Johannes Janssonius. Op de titelpagina van dit forse foliant, dat de titel *Harmonia Macrocosmica seu Atlas Universalis et Novus, Totius Universi Creati Cosmographiam Generalem, et Novam Exhibens*² draagt, identificeert de auteur zich als 'Andreae Cellarii Palatini, Scholae Hornanae in Hollandia Boreali Rectoris' (= Andreas Cellarius uit de Paltz, rector van de [Latijnse] school van Hoorn in Noord-Holland). Naast de door hem zelf vermelde Duitse afkomst, heeft men op grond van een eerst in 1652 verschenen geografische beschrijving van Polen³ verondersteld, dat hij in zijn jonge jaren ook Polen bezocht moet hebben. Verder is Cellarius ook nog bekend als de auteur van een lijvig in het Duits opgesteld werk over vestingbouwkunde, dat eerst in 1645 verscheen.⁴ Naast deze summiere gegevens was tot dusver in de kartografische literatuur verder niets over het leven van Andreas Cellarius bekend.⁵

Andreas Cellarius

Toch bevreemdt het, dat er in een stad met zo'n rijk verleden als Hoorn geen verdere gegevens over deze kosmograaf te vinden zouden zijn. Dankzij het genealogisch onderzoek van Riel (1972, 1978) en archiefonderzoek van mevrouw dr. Steendijk-Kuijpers naar de 16de- en 17de-eeuwse volksgezondheidszorg in Hoorn, is het toch mogelijk gebleken om enige gegevens over het leven en de herkomst van deze schimmige persoon op te sporen. Aangevuld met eigen archiefonderzoek in Amsterdam, Den Haag en Hoorn kan nu het volgende

levensverhaal van Andreas Cellarius gereconstrueerd worden.

Andreas Cellarius⁶ werd omstreeks 1596 geboren in

Titelplaat van de 'Harmonia Macrocosmica' van Andreas Cellarius. In deze voorstelling door Frederik Hendrik van den Hove ziet men Urania omringd door een groep van astronomen (Amsterdam, Universiteitsbibliotheek).

Dr. Rob H. van Gent studeerde sterrenkunde aan het Sterrenkundig Instituut van Utrecht en was van 1989 tot 1999 werkzaam als wetenschappelijk medewerker bij Museum Boerhaave in Leiden. De auteur werkt momenteel aan een geschiedenis van de Nederlandse hemelkartografie gedurende de Gouden Eeuw en kan bereikt worden onder het e-mailadres: r.h.vangent@astro.uu.nl.

HARMONIA MACROCOSMICA

S E U

A T L A S UNIVERSALIS ET NOVUS, TOTIUS UNIVERSI CREATI COSMOGRAPHIAM GENERALEM, ET NOVAM EXHIBENS.

In qua

*Omniū totius Mundi Orbium Harmonica Constructio, secundum diver-
sas diversorum Authorum opiniones, ut & Vranometria, seu totius Orbis Caelestis, ac Pla-
netarum Theoria, & Terrestris Globus, tam Plani & Sphaerographici Iconibus,
quā Descriptionibus novis ab oculis positum.*

Opus novum, antehac nunquam visum, cujuscunque conditionis Homini-
bus utilissimum, jucundissimum, maxime necessarium, & adornatum

STUDIO, ET LABORE

ANDREAE CELLARIi PALATINI, Scholae Hormanicae in Hollandia
Boreali Rectoris.

AMSTELÆDAMI,

Apud JOANNEM JANSONIUM,
Anno MDCLX.

Cum Privilegio.

Titelpagina van de, zeldzame, eerste uitgave van de
'Harmonia Macrocosmica', uit 1660 (Amsterdam,
Universiteitsbibliotheek).

Neuhausen (nabij Worms)⁷ en was de zoon van de predikant Andreas Cellarius Sr. Ook zijn grootvader, eveneens Andreas Cellarius gedoopt, was predikant; de naam van zijn moeder is echter niet bekend. Van Andreas zijn ook drie broers bekend: Hen(d)ricus Cellarius, Georgius Cellarius, die later vermoedelijk predikant werd in Oppenheim (tussen Worms en Mainz), en Johannes Quirinus Cellarius (van 1635 tot 1677 rector van de Latijnse school van Deventer).

Na eerst Latijn en de andere basisvakken geleerd te hebben op de Sapierskolleg, heeft Andreas (net zoals zijn jongere broers Georgius en Johannes Quirinus) een studie aan de universiteit van Heidelberg gevolgd, waar hij op 26 oktober 1614 werd ingeschreven.⁸ In de hieropvolgende tien jaren ontbreekt echter elke spoor van Andreas Cellarius. Met het uitbreken van de Dertigjarige Oorlog in 1618 lijkt het aannemelijk dat hij vanuit Heidelberg verder is getrokken, misschien wel naar Polen waarvan hij later een geografische beschrijving zou publiceren.

In 1625 vinden we Andreas echter in Amsterdam. Op 5 april van dat jaar wordt hij aldaar in een ondertrouwakte genoemd als een 30-jarige schoolmeester uit 'Nieuwhousen', wonende aan de Oude Zijds. De aanwezigheid als getuige hierbij van Matthew Slade (Matthaeus Sladus)⁹, de rector van de Latijnse school in

de Koestraat aan de Oude Zijds¹⁰, rechtvaardigt de veronderstelling dat ook Andreas aan dezelfde school was verbonden. Het huwelijk met de 21-jarige Catharina Eltmans werd op 27 april in de Nieuwe Kerk voltrokken en hun eerste kind, een zoon die ook Andreas heette, werd op 1 maart 1626 in dezelfde kerk gedoopt.

Enkele jaren later moet Andreas Cellarius naar Den Haag zijn getrokken, waar hij op 20 mei 1633 de eveneens uit Heidelberg afkomstige Johannes Coddæus¹¹ opvolgde als vierde meester aan de Latijnse school, gevestigd in het voormalige St. Agnietenklooster aan de Zuilingstraat.¹² In april 1634 ontving hij van het stadsbestuur een gratificatie van f 150 voor de aankoop van meubels en dergelijke, op de voorwaarde dat hij de eerstvolgende vier jaren in Den Haag zou blijven.¹³ Verder is er melding van twee zoons, Johannes en Joris, die respectievelijk op 25 maart 1631 en 29 april 1635 in de Grote (of St. Joris) Kerk werden gedoopt. In september 1635 ontving Andreas opnieuw van het stadsbestuur een buitengewoon traktement van f 150; enerzijds vanwege zijn verdiensten voor de school en anderzijds 'by regarde van hete siekte [de pest] in syn huys waardoor hy alle syne commensalen heeft moeten quiteren'.¹⁴ In de hieropvolgende jaren schijnt Andreas echter in financiële problemen te zijn geraakt en in het voorjaar van 1637 was hij gedwongen om met zijn familie heimelijk Den Haag te ontvluchten met achterlating van forse schulden.¹⁵

Onmiddellijk daarop in hetzelfde jaar vinden we aantekeningen van Andreas Cellarius in de Hoornse archieven.¹⁶ Zijn verzoek op 6 augustus 1637 om het schoolgeld - die de leerlingen moesten voldoen - te mogen verhogen, moet waarschijnlijk gezien worden als deel van de onderhandelingen, die Cellarius met het stadsbestuur aanging voorafgaande aan zijn aanstelling voor een traktement van f 200 als rector van de Latijnse school.¹⁷ De Latijnse school in Hoorn, die uit het begin van de 14de eeuw stamde, was vanaf het begin van de 17de eeuw in het voormalige Ceciliaklooster gevestigd, waar nu het oude stadhuis en politiebureau staan.¹⁸

Uit de akte die bij de ondertrouw van zijn oudste zoon Andreas op 20 januari 1657 werd opgesteld, blijkt dat de familie Cellarius woonachtig was op de 'Cruysstraet', aangrenzend aan de Latijnse school en nabij de Grote Kerk. Op 23 juni 1659 richtte Cellarius wederom een verzoekschrift aan het stadsbestuur voor een traktementsverhoging; ruim een jaar later blijkt zijn verzoek nog steeds in beraad te zijn.¹⁹

Andreas Cellarius schijnt in het begin van 1665 als rector te zijn afgetreden. Of dit gebeurde vanwege zijn gevorderde leeftijd, ziekte of onbekwaamheid is onbekend. Op 25 maart van datzelfde jaar stelde het stadsbestuur een commissie in om naar een bekwaame opvolger van Andreas om te zien, waarop zijn broer Hendricus Cellarius op 2 april solliciteerde.²⁰ Het stadsbestuur stelde echter op 14 april de meester in de rechten Johannes Briemer aan als rector maar deze schijnt het rectoratsambt slechts enkele maanden vervuld te hebben.²¹ Uiteindelijk werd Hendricus Cellarius toch op 22 november als opvolger van Andreas aangesteld op hetzelfde traktement en emolumenten.²² Andreas zelf was enkele dagen daarvoor overleden en werd op 21 november bijgezet in een gehuurd graf bij het koor van de Grote Kerk van Hoorn.

GENEALOGISCH OVERZICHT

Andreas Cellarius Sr., afkomstig uit Ebersdorf (nabij Chemnitz in het hertogdom Saksen) en op 28 februari 1587 geïmmatriculeerd in Heidelberg. Predikant in Santhoven (tussen Mannheim en Worms) 1593-1596, predikant in Neuhausen 1596-1599, tweede regent aan het Sapienkolleg in Heidelberg 1599-1601, predikant in Handschuchtsheim (nabij Heidelberg) 1601-1607 en lid van de kerkenraad in Heidelberg 1607. De naam van zijn vrouw is onbekend.

Zijn kinderen zijn:

1. **Hen(d)ricus Cellarius**, misschien te identificeren met de Johannes Henricus Cellarius uit Oppenheim die zich in 1609 aan de universiteit van Marburg liet inschrijven; zie Falckenheimer (1904), blz. 25; deze broer zou dan zo'n vijf jaar ouder dan Andreas zijn geweest. De gelijknamige Henricus Cellarius uit Hoorn, die zich op 23 februari 1657 als een student in de filosofie liet inschrijven aan de Academie van Harderwijk was wellicht een zoon van deze Henricus (Van Epen 1904, blz. 10).
2. **Georgius Cellarius**, geboren in Neuhausen en op 4 mei 1615 als student in Heidelberg ingeschreven. Vermoedelijk predikant in Oppenheim (tussen Worms en Mainz).
3. **Johannes Quirinus Cellarius**, geb. Heidelberg ca. 1601 en op 8 oktober 1616 als student in Heidelberg ingeschreven. Vestigde zich ook eerst in Amsterdam en was van 1635 tot 1677 rector van de Latijnse school van Deventer. Hij huwde te Amsterdam (ondertrouw op 26 april 1631) met Veronica Nijssen. Kinderen:
 - a. **Johannes Christianus Cellarius**, gedoopt Deventer 16 december 1638 en aldaar op 15 april 1654 ingeschreven aan de Latijnse school, was later conrector van de Latijnse school van Haarlem.
 - b. **Andreas Cellarius**, op 12 oktober 1650 ingeschreven aan de Latijnse school te Deventer. Evenals zijn vader zou Andreas zijn studie later in Heidelberg voortzetten, waar hij op 18 december 1659 werd ingeschreven.
 - c. **Georgius Wilhelmus**, op 12 augustus 1665 ingeschreven aan de Latijnse school van Deventer.
4. **Andreas Cellarius**, op 26 oktober 1614 ingeschreven als student in Heidelberg. Begraven Hoorn (Grote Kerk) 21 november 1665. Hij huwde te Amsterdam op 27 april 1625 met Catharina Eltmans, dochter van Johan Eltman uit Keulen en Catharina Keltensoffers uit Antwerpen, die op 10 juli 1599 in Amsterdam in ondertrouw traden. Kinderen:
 - a. **Andreas Cellarius**, gedoopt Amsterdam (Nieuwe Kerk) op 1 maart 1626, getuige bij de doop was Henricus, graaf van Nassau. Meester aan de Latijnse school van zijn vader. Hij huwde Hoorn (ondertrouw 20 januari 1657) 4 februari 1657 met Catrijna Coomans. Zie verder: OA Hoorn, inv. nr. 150, band 118, fol. 61r (26 juni 1657), 190r (23 januari 1660) & 197r (25 maart 1660).
 - b. **Johannes Cellarius**, gedoopt Den Haag (Grote Kerk) op 25 maart 1631
 - c. **N.N.**, gedoopt te Den Haag (Kloosterkerk) op 31 januari 1634.
 - d. **Joris Cellarius**, gedoopt Den Haag (Grote Kerk) op 29 april 1635.

Gebaseerd op Riel 1978; Toepke 1884-1916, deel 2; Diehl 1928, blz. 217; Dumbart 1732-88, deel 1, blz. 307; Van Slee 1916, blz. 212, 215 & 220, en onderzoek in de gemeentearchieven van Amsterdam, Den Haag en Hoorn.

De voorgeschiedenis van de *Harmonia Macrocosmica*

Historisch-kartografisch gezien, vormt de *Harmonia Macrocosmica* van Andreas Cellarius het sluitstuk van een ambitieus kartografisch project dat de Amsterdamse uitgever Johannes Janssonius (1588-1664)²³ al dertig jaar eerder had in gezet, namelijk de uitgave van een meerdelige atlas waarin niet alleen het aard- en wateroppervlak maar de gehele Schepping, inclusief de kosmos en haar geschiedenis, beschreven werd.

De kiem voor dit plan was bijna een eeuw eerder geplant door de beroemde Vlaams-Duitse kartograaf Gerard Mercator (1512-1594). Al in 1568 beschreef hij in het voorwoord van zijn *Chronologia* het voornemen om een allesomvattende 'kosmografie' uit te geven, een meerdelige atlas waarin niet alleen de antieke en de moderne geografie werd beschreven maar ook de zeeën, de sterrenhemel en de chronologie. Mercator publiceerde de eerste vier delen van zijn *Atlas* tussen 1585 en 1589: een vijfde deel werd door zijn zoon Rumold gepubliceerd in 1595.²⁴ De *Atlas* werd uitein-

delijk (zonder het kosmografisch deel) in 1606 voltooid door Jodocus Hondius Sr. (1563-1612), die de platen van Rumold Mercator in 1604 had verworven. In de daaropvolgende jaren brachten Hondius en zijn schoonzoon Johannes Janssonius een aantal versies van de Mercator-Hondius-atlas op de markt, die echter niet noemenswaardig van elkaar verschilden.²⁵

Dit veranderde in 1630 toen Willem Jansz. Blaeu (1571-1638), één van de meest geduchte rivalen van Janssonius, een bescheiden *Appendix* uitbracht op de Mercator-Hondius-atlas. Met deze uitgave, die aanvankelijk niet meer behelsde dan een verzameling kaarten zonder een begeleidende tekst, wilde Blaeu het 25-jarige monopolie van het uitgeversduo Hondius-Janssonius voor het uitgeven van wereldatlassen doorbreken. In het daaropvolgende jaar werd de *Appendix* opnieuw door Blaeu uitgebracht, nu uitgebreid en van een beschrijvende tekst voorzien. In de daaropvolgende jaren werkte Willem Jansz. Blaeu en zijn zoon Joan Blaeu (1598/1599-1673) aan hun eigen wereldatlas, die in 1635 onder de titel *Theatrum Orbis Terrarum sive Novus Atlas* verscheen. Het bestond uit twee delen met meer

dan 200 kaarten in vier verschillende talen, Duits Latijn, Frans en het Nederlands. Een meer uitgebreide editie in drie delen verscheen in 1640.²⁶

Janssonius en Hondius hadden in de tussentijd echter niet stilgezeten en publiceerden in 1638 de eerste versie van hun *Novus Atlas*, de opvolger van de Mercator-Hondius-atlas, die in drie delen en in vier talen verscheen. In hun pogingen om elkaar de loef af te steken, voegden beide uitgevers in de hieropvolgende jaren steeds nieuwe delen aan hun atlas toe.

Zo gaf Joan Blaeu (zijn vader was in 1638 overleden) in 1645 een vierde deel uit, geheel gewijd aan de graafschappen van Engeland. Het antwoord van Janssonius was een deel, waarin naast Engeland ook kaarten van Schotland en Ierland waren opgenomen dat in 1646 verscheen.

Janssonius voegde hierbij in 1650 nog een vijfde deel toe aan zijn *Novus Atlas*, een zeeatlas waarmee hij de waterwereld beschreef. Blaeu beperkte zich voorlopig nog tot 'land'atlassen en publiceerde een atlas van Schotland in 1653 en een atlas van China in 1655. Ook Janssonius werkte aan een nieuw deel, de historische kartografie behelzende, dat tussen 1658 en 1662 verscheen. Met de toevoeging van de *Harmonia Macrocosmica* van Andreas Cellarius in 1660 was de zevendelige 'kosmografie' van Janssonius nu compleet in de vorm, zoals Mercator het oorspronkelijk had gepland.²⁷

De plannen van Janssonius voor het maken van een kosmografische atlas waren al in een vroeg stadium gemaakt en in 1647 beschreef hij in het voorwoord voor het vierde deel (de Britse eilanden beschrijvend) van de Duitse uitgave van zijn *Atlas Novus* zijn voornemen om in de nabije toekomst het volgende uit te geven:²⁸

'Im Sechsten Theil nehmen wir uns was höhers vor, und underwinden uns eine *Vniversalem Cosmographiam*, oder allgemeine Beschreibung der gantzen Welt, nemlich Himmels und Erden, zu entwerffen: Darinnen werden wir *Harmoniam Macrocosmicam*, die Concordantz und Zusammenstimmung der Grossen Welt, welche aus dreyen Principien oder Anfängen, und Sieben Hauptqualitäten oder Beschaffenheiten bestehet, entdecken, die Concavität oder hole und inwendige Ründe der Himmelischen Kugell wollen wir auff ein neue Arth zugerichtet für Augen stellen; Die Convexität oder äusserre Ründe der Erd-Kugel, nemlich aller Wasser und der Erden so mit Wassern nicht bedeckt ist, welche zween Körper nur eine eintzige runde Fläche machen, wie sie mit den Himmelischen Körpern in einer gewissen proportion und vergleichung richtig uberein kompt, wollen wir handgreifflich und Sonnenklar darthun und beweisen.'

De auteur, die Janssonius toen hiervoor op het oog had, wordt niet genoemd, maar gezien de bijna letterlijke vermelding van de titel waaronder het later zou verschijnen, moet dit wel Andreas Cellarius zijn geweest. De contacten met Cellarius waren waarschijnlijk al door zijn zoon Jodocus Janssonius (1613/1614-1655) gelegd, die immers twee jaar eerder het boek van Cellarius over vestingbouwkunde had uitgegeven. Ook de ontwerpen voor het viertal platen aan het einde (nrs. 25, 26, 28 en 29), die de sferen van de hemel en de aarde in één tekening moesten uitbeelden, waren kennelijk al in dit vroege stadium uitgedacht.

De inhoud van de *Harmonia Macrocosmica*

In het voorwoord van zijn hemelatlas, die Andreas Cellarius aan de Engelse koning Karel II opdroeg²⁹, verklaarde de auteur dat hij de platen en de hemelkaarten in dit werk oorspronkelijk alleen voor eigen gebruik had ontworpen en voor liefhebbers in de sterrenkunde, maar dat hij op herhaald verzoek van de uitgever besloten had om ze voor een groter publiek beschikbaar te maken. Van het werk, dat in twee delen was opgedeeld, verscheen dan nu het eerste deel. Ook in het eindcolofon sprak de auteur de hoop uit dat God hem een voldoende lang leven zou schenken om zijn werk te voltooien; het tweede deel is echter nooit verschenen.

Het werk wordt voorafgegaan door een lofdicht op Cellarius door Johannes Christenius (1599/1600-circa 1672), sinds 1659 hoogleraar in de rechten aan het Athenaeum Illustre van Amsterdam. De tekst bestaat uit een lang *Praeloquium* of voorwoord (125 pagina's) waarin een geschiedenis van de sterrenkundige gepresenteerd wordt, gevolgd door de eigenlijke tekst (218 pagina's) waarin de 29 in dit werk opgenomen platen uitvoerig besproken worden.

De platen in de *Harmonia Macrocosmica* en hun herkomst

Het voor de huidige lezer meest boeiende aspect van het werk van Cellarius zijn ongetwijfeld de gedetailleerde (en meestal fraai ingekleurde) dubbel-folio platen, waarin de geschiedenis en de ontwikkeling van de sterrenkunde wordt uitgebeeld. De lange begeleidende Latijnse teksten hierbij zullen de meeste lezers vermoedelijk minder geboeid hebben en het is dus niet verwonderlijk dat deze bij de latere drukken van circa 1680 en 1708 zijn weggelaten.

De fraaie titelplaat, de muze Urania voorstellende in het gezelschap van voornamelijk sterrenkundigen met hun traditionele attributen, werd gesneden door Frederik Hendrik van den Hove (1628/1629-1698), een graveur die afkomstig was uit Den Haag en die werkzaam was in Antwerpen (tot 1651), Amsterdam en Londen (vanaf circa 1656).³⁰ Het ontwerp en de afgebeelde personen zijn in belangrijke mate ontleend aan de titelplaat van de *Tabulae Motuum Coelestium Perpetuae* van de Zeeuwse sterrenkundige Philips Lansbergen (1561-1632), een werk dat in zijn sterfjaar door Zacharias Roman in Middelburg werd uitgegeven.³¹

De afgebeelde personen kunnen als volgt geïdentificeerd worden: gezeten in het midden met een armillairsfeer op haar schoot met een kwadrant en een zee-astrolabium bij haar voeten is Urania, de muze van de astronomie. Links van haar zit de Deense sterrenkundige Tycho Brahe (1546-1601) met een hemelglobe en een tekenpasser in zijn hand en rechts de Poolse sterrenkundige Nicolaas Copernicus (1473-1543) wijzend naar een armillairsfeer met een grafometer bij zijn voeten. Links en rechts van het midden staan achterin respectievelijk de Griekse sterrenkundige Klaudios Ptolemaeus (circa 150 na Chr.) met een boek (de *Almagest*) in zijn hand en de Castiliaanse koning Alfonso el Sabio ('de Wijze', 1221-1284) met een voorstelling van het heliocentrisch (!) wereldbeeld in zijn

hand³²; beide figuren zijn mede herkenbaar door hun koninklijke hermelijnen mantels.³³ Geheel rechts staat Philips Lansbergen, die met een aanwijsstok naar een embleem van het heliocentrisch wereldbeeld wijst. Behalve Urania zijn alle genoemde personen (en het embleem!) terug te vinden op de titelplaat van het bovengenoemde boek van Lansbergen. Tot dusver ongeduid blijft echter de persoon, die achteraan in het midden staat. Hij is de enige die geen attribuut heeft en hij lijkt de lezer lachend toe te wuiven; moeten wij hierin een gelijkenis van de auteur³⁴ of de graveur zoeken?³⁵ Een belangrijk deel van de platen (nrs. 1-3, 10, 14, 16-18, 20 en 21) is gewijd aan het geocentrisch of Ptolemaeïsch wereldbeeld. Eén plaat (nr. 8) behandelt het alternatieve geocentrisch wereldbeeld van 'Aratus', afgeleid uit een afbeelding uit de *Leidse Aratea*. Het Copernicaanse wereldbeeld wordt in slechts twee platen behandeld (nrs. 4 en 5), terwijl het wereldbeeld van Tycho Brahe in drie platen wordt uitgebeeld (nrs. 6, 7 en 9). De positiecirkels aan de hemel en op de aarde worden in drie platen behandeld (nrs. 11-13). Astrologische begrippen en een schema voor de schijngestalten van de maan worden elk in een afzonderlijke plaat uitgebeeld (nrs. 15 en 19).

In de laatste acht platen komen tenslotte de sterrenbeelden aan de orde. Twee platen geven de noordelijke en de zuidelijke sterrenhemel weer volgens de traditionele voorstelling (nrs. 24 en 27), terwijl twee andere (nrs. 22 en 23) de sterrenhemel uitbeelden naar de 'christelijke' interpretatie zoals de Augsburgse advocaat en kartograaf Julius Schiller (overleden 1627) deze in zijn *Coelum Stellatum Christianum* (1627) publiceerde.³⁶ De meest spectaculaire platen zijn de vier voorstellingen (nrs. 25, 26, 28 en 29), die vanuit vier verschillende perspectieven de aarde tonen, gezien door een doorzichtige hemelsfeer met de sterrenbeelden.

Tien platen (nrs. 9-11, 13, 15, 16 en 18-21) zijn gesig-neerd door de uit Leeuwarden afkomstige graveur Johannes van Loon (circa 1613-circa 1685), die van 1643 tot 1680 in Amsterdam werkzaam was.³⁷ De 17de-eeuwse Amsterdamse invloed is ook zeer herkenbaar in de sterrenbeeldkaarten (nrs. 24-29). Naast de klassieke sterrenbeeldfiguren - die allen uitgebeeld zijn in de karakteristieke stijl, die de graveur en schilder Jan Pietersz. Saenredam (1565-1607) voor het eerst omstreeks 1598 voor de hemelglobes van de Amsterdamse kartograaf Willem Jansz. Blaeu ontwierp - tonen zij ook de zuidelijke sterrenbeeldfiguren, die Petrus Plancius (1552-1622) in 1598 vormde aan de hand van de waarnemingen vergaard door Pieter Dirckz. Keyser (overleden 1596) en Frederick Pietersz. de Houtman (1570/1571-1627), alsmede een achttal sterrenbeeldfiguren, die hij omstreeks 1612 aan de noordelijke en zuidelijke sterrenhemel toevoegde. Ook kenmerkend voor deze 'Hollandse' stijl is de voorstelling van het klassieke sterrenbeeld het Schip Argo aan de zuidelijke hemel als een Oost-Indiëvaarder, compleet met de driekleur en al (zie nrs. 25 en 27-29). Verder zijn de tekens van de zodiak (dierenriem) op vele platen (nrs. 2-7, 9, 11, 15, 17 en 18) getekend naar de voorstellingen van Jacob de Gheyn (1565-1629) in de *Syntagma Arateorum* van Hugo de Groot uit 1600, die op zijn beurt weer gebaseerd was op de *Leidse Aratea*.³⁸

Diverse mathematische en sterrenkundige instrumenten

zijn te zien in de handen van de figuren, die op de randen van de platen staan afgebeeld. Voor het merendeel betreft dit teken- en meetpassers, meetsnoeren en hoekmeetinstrumenten, zoals graadstokken en eenvoudige zeeastrolabia; instrumenten die met name in de landmeetkunde, kartografie en in de scheepvaart gebruikt werden.

Optische instrumenten, zoals de kijker, worden slechts sporadisch afgebeeld: een enkele eenvoudige kijker is te zien op de platen 19, 23 en 25. Het meest interessant is plaat 28, die de zuidelijke hemelsfeer en aardzuidpool afbeeldt. Hier zien we in de linker benedenhoek een voorstelling van een groepje sterrenkundigen, die een azimuthaal opgestelde telescoop met toebehoren hanteren. Deze voorstelling is rechtstreeks van een gravure in de *Selenographia* (1647) van de Poolse sterrenkundige Johannes Hevelius (1611-1687) uit Danzig (het huidige Gdansk) overgenomen. Hetzelfde werk van Hevelius bevat ook enige maankaarten, waarvan de randen versierd zijn met putti die astronomische instrumenten hanteren; wellicht gaven deze platen de Amsterdamse graveurs het idee om de platen voor de atlas van Cellarius op dezelfde wijze te verluchten.³⁹ De verder bijna volledige afwezigheid van de rol van de kijker in het werk van Cellarius is opmerkelijk. Van de vele ontdekkingen die vanaf het begin van de 17de eeuw met dit instrument zijn gemaakt, zoals de topografie van het maanoppervlak, donkere vlekken op de zon, de schijngestalten van Venus en Mercurius, de ring en de maan (nu bekend als Titan) van Saturnus, is slechts weinig in de tekst en niets op de platen van Cellarius terug te vinden. Alleen op enkele platen die de Copernicaanse en Tychonische wereldstelsels uitbeelden (nrs. 4, 6 en 7) worden de vier in 1610 telescopisch ontdekte Galileïsche manen van Jupiter aangetekend. Geen van de andere ontdekkingen van Galileo Galilei of die van Johannes Hevelius en zijn eigen landgenoot Christiaan Huygens werden in de platen verwerkt. Evenmin worden de modificaties genoemd die de Duitse sterrenkundige Johannes Kepler op het wereldstelsel van Copernicus introduceerde. Alhoewel er een plaat is die de schijngestalten van de maan uitbeeldt (nr. 19), werd er geen plaat ingevoegd ter verklaring van zons- en maansverduisteringen. Vele van deze zaken werden wel kort genoemd in de inleiding van de *Harmonia Macrocosmica*, waar Cellarius zijn voornemens uitsprak om deze in het (nimmer verschenen) tweede deel te behandelen.

De kartografische bronnen van Cellarius

Het ligt voor de hand te veronderstellen dat de aard- en hemelkaarten in de *Harmonia Macrocosmica* grotendeels gebaseerd zijn op die van andere uitgaven van Johannes Janssonius. In de eerder geciteerde passage uit de Duitse uitgave van zijn *Atlas Novus* blijkt al dat het werk van Cellarius hierbij gevoegd zou worden.

Op de verschillende platen ter uitleg van de wereldstelsels wordt vaak een 'perspectivische' weergave van de aarde getoond.⁴⁰ Deze projectie is echter naar huidige kartografische inzichten niet correct: Cellarius hanteerde namelijk steeds de stereografische projectie, terwijl voor een correcte perspectivische weergave eigenlijk de

orthografische projectie gebruikt dient te worden. De voorkeur van Cellarius voor de stereografische projectie is echter eenvoudig te verklaren: tijdens de 16de en 17de eeuw was dit de meest gebruikte projectiemethode en het had het voordeel dat een gradennet van gelijke breedtegraden en lengtegraden wiskundig eenvoudig te construeren was. Cirkels op de aardbol worden namelijk altijd als cirkels of rechte lijnen afgebeeld en konden dus eenvoudig met passer en liniaal ingetekend worden.⁴¹

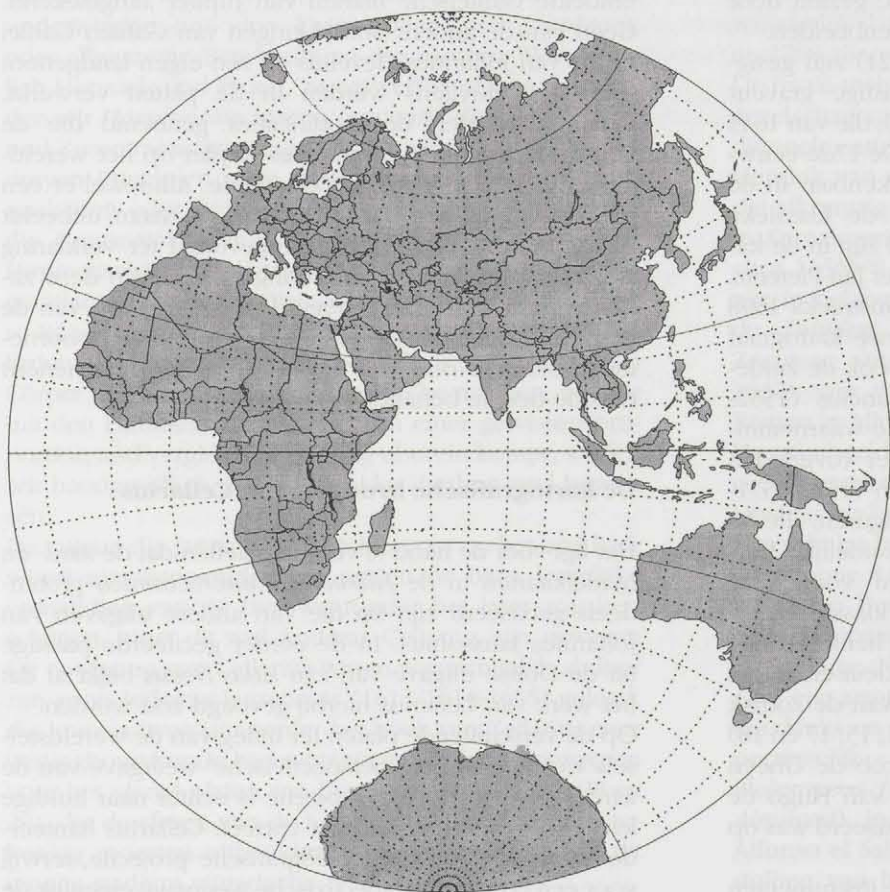
De aardvoorstellingen vertonen alle een grote overeenkomst in kartografische details. Zo wordt Californië steevast als een langgerekt eiland afgebeeld (nrs. 1, 4-6, 11, 15, 19 en 29). Toch zijn er ook verschillen te bemerken, die erop duiden dat de graveurs hun materiaal aan meerdere kaarten hebben ontleend. Het verloop van de noordwestelijke kust van Noord-Amerika wordt op sommige platen wel getoond, maar op andere weer weggelaten. Ook de hypothetische kustlijn van het Onbekende Zuidland (*Terra Australis Incognita*) verschilt soms aanmerkelijk (zie nrs. 2, 3, 7, 11, 17, 28 en 29). De lengteverdelingen langs de evenaar zijn gebaseerd op een nulmeridiaan, die of door het oostelijke deel van de Azoren loopt, of door het westelijke deel van de Kaap-Verdische Eilanden en in enkele gevallen zelfs door beiden.⁴² De lengte van Amsterdam komt daardoor meestal op nagenoeg 30 graden oosterlengte te liggen. De *Islas Ladrones* ('Dieven Eilanden' = Mariannen Archipel) liggen op nagenoeg 180 graden. Ook de sterrenkaarten zijn afgebeeld met de stereografische projectie. De kaarten met sterrenbeelden (nrs. 22-29) zijn alle spiegelbeeldig afgebeeld, met andere woor-

den zij tonen de sterrenbeelden, zoals zij gezien worden op een hemelglobe.⁴³ De sterrenkaarten zijn alle gebaseerd op de voorstellingen die teruggaan op de hemelglobes, die vanaf 1612 werden uitgegeven door Petrus Plancius en Pieter van den Keere (Petrus Kaerius; 1571-na 1646).⁴⁴ Deze waren ontworpen door Plancius en de koperplaten werden gesneden door Pieter van den Keere en zijn neef Abraham Goos.⁴⁵ De koperplaten voor deze aard- en hemelglobes waren reeds lang het bezit van Johannes Janssonius, hij had ze al in 1623 van Pieter van den Keere overgenomen. Op de oorspronkelijke globe uit 1612 had Plancius - die al eerder een vijftiental sterrenbeelden op het zuidelijke hemelhalfrond had geïntroduceerd - acht nieuwe sterrenbeelden toegevoegd, te weten de Giraffe (*Gyrafte Camelopardalis*), de Jordaan (*Iordanis Fluvius*), de Eufraat en de Tigris (*Fluvius Euphrates et Tigris*), de Bij (Apes), de Eenhoorn (*Monoceros*), de Kleine Kreeft (*Cancer Minor*), de Zuidelijke Pijl (*Sagitta Australis*) en de Haan (*Gallus*), die allen op de kaarten van Cellarius staan afgebeeld.⁴⁶ De namen van de sterren en de sterrenbeelden zijn in alle gevallen in het Latijn opgegeven; alleen op plaat 26 worden de drie heldere gordelsterren van Orion als de 'drie Koningen' benoemd.⁴⁷

Waardering voor de *Harmonia Macrocosmica*

Het is niet eenvoudig om een goed beeld te vormen van de eigentijdse waardering voor de atlas van Cellarius. In de eerste decennia na het verschijnen, zijn er slechts een paar verwijzingen te vinden. De reden hiervoor moet waarschijnlijk gezocht worden in het feit, dat het een nogal kostbaar werk geweest moet zijn dat niet iedereen zich kon veroorloven.⁴⁸ Verder bood het voor de praktiserende sterrenkundige weinig nieuws en was het, wegens het ontbreken van hulptabellen en rekenvoorbeelden, volkomen ongeschikt voor het berekenen van de posities van de hemellichamen.

Zijn landgenoot Christiaan Huygens, die kort daarvoor met zijn ontdekking van een maan en een ring om Saturnus zijn reputatie als sterrenkundige had gevestigd, heeft het werk zeker onder ogen gehad.⁴⁹ Onder zijn handschriften, die nu in de Leidse Universiteitsbibliotheek berusten, bevindt zich een ongedateerde notitie waarin Huygens enige aanmerkingen op de platen van Cellarius optekende.⁵⁰ Wellicht betreft het hier een opzetje voor een nu verloren gegane brief gericht aan de uitgever Johannes Janssonius of aan zijn vroegere leermeester Henrick Bruno (circa 1620-1664), die van 1650 tot 1660 conrec-

De stereografische projectie.

tor van de Latijnse school van Hoorn was en die Cellarius dus goed gekend moet hebben.⁵¹

Volgens Huygens zou de ingetekende as van de dierenriem op de plaat van het Ptolemaeïsch wereldbeeld (nr. 2), naar de leer van het perspectief, niet zichtbaar mogen zijn en waren op de platen van de Copernicaanse en Tychonische wereldstelsels (nrs. 4 en 6) de recentelijk door hem ontdekte maan van Saturnus niet aangegeven. Ook op de plaat van het Tychonisch wereldstelsel (nr. 7) mocht de as van de dierenriem niet zichtbaar zijn. Verder werd in dezelfde plaat de aarde ten onrechte in het middelpunt van de banen van de buitenplaneten (Mars, Jupiter en Saturnus) getekend, terwijl deze volgens Tycho Brahe juist om de zon draaiden.⁵² Tenslotte merkte Huygens op dat het sterrenbeeld Apus Indica, vermeldt op de kaarten voor de zuidelijke sterrenbeelden (platen 27-29), eigenlijk Apis Indica heette. Wat kribbig besloot Huygens zijn brief met de opmerking:

‘Had hy myn raet daer over te voren gevraeght, soude verscheyde andere dingen aengemerckt hebben. dewyl hy schynt noch een tweede deel onder handen te hebben, indien hij myn raed daer in wil gebruijcken, sal hem misschien weten aen te wijsen wat figuren hij met meerder nutticheit soude kunnen in ‘t licht geven als dese zijn.’

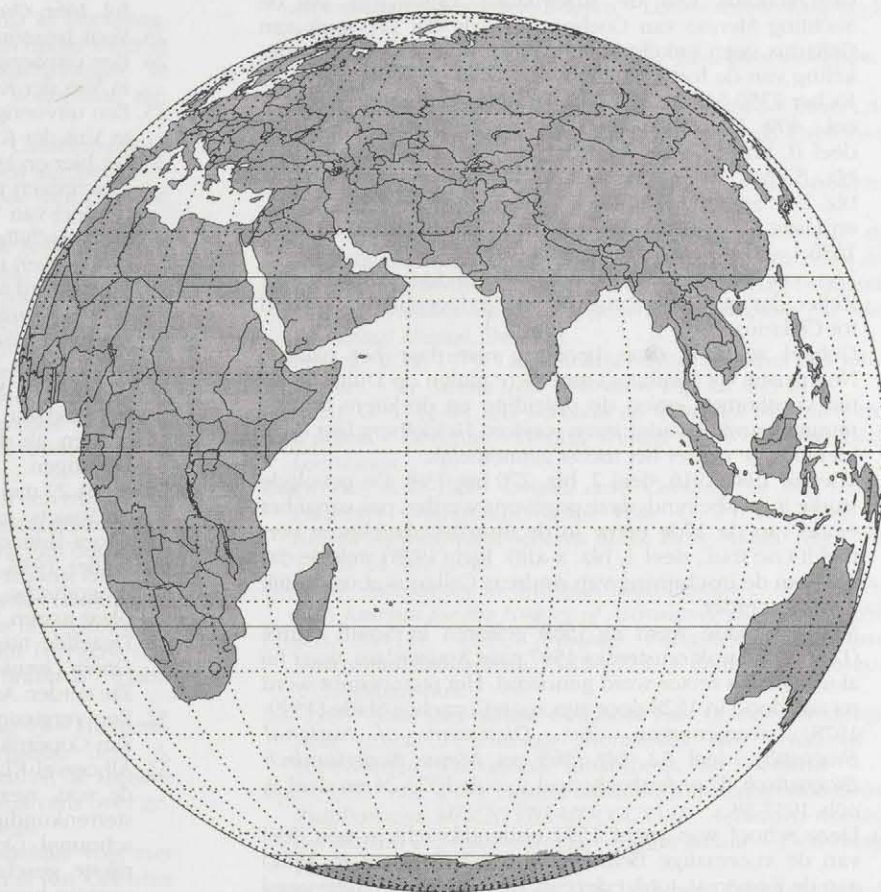
Het tweede deel is echter nooit verschenen en over eventuele verdere contacten tussen Huygens en Cellarius is niets bekend.

Toch heeft het werk van Cellarius een ruime verspreiding gehad en exemplaren van zijn atlas zijn in vele bibliotheken in Europa en daarbuiten te vinden. Zelfs de bibliotheek van de Jezuïetenmissie in Beijing bezat een exemplaar van de 1661-editie.⁵³ Verder vermeldde de inleiding van de *New General Atlas* van John Senex (overleden 1740) uit 1721, de *Harmonia Macrocosmica* van Cellarius als een van de geraadpleegde bronnen.

Na de dood van Johannes Janssonius in 1664 gingen de koperplaten van zijn atlassen over naar zijn schoonzoon Johannes Janssonius van Waesbergen (circa 1616/1617-1681) en vervolgens, na diens dood, naar zijn zoons Johannes Janssonius van Waesbergen Jr. en Gilles Janssonius van Waesbergen. Laatstgenoemden besloten in 1694 om hun gehele voorraad koperplaten te koop aan te bieden en zij werden opgekocht door de Amsterdamse uitgevers Gerard Valk (1652-1726) en Petrus Schenk (1661-1711).⁵⁴ Zij bezorgden in 1708 de laatste en meest bekende editie van de atlas

van Cellarius, echter alleen met de platen die met toevoeging van de namen van de uitgevers zonder verdere toelichting afgedrukt werden.⁵⁵ Van deze editie vermeldde de Franse sterrenkundige Joseph-Jérôme le François de Lalande (1732-1807) in 1803 in zijn sterrenkundige bibliografie: ‘On l’a vendu fort cher; mais il n’a aucune utilité réelle’.⁵⁶ Een milder oordeel werd in 1877 gegeven door de Zwitserse sterrenkundige Rudolf Wolf (1816-1893), die het werk van Cellarius in zijn geschiedenis van de sterrenkunde aanpreeft als ‘Ganz besonders [...], seiner Eigenthümlichkeit wegen, der von Andreas Cellarius [...] herausgegebene Atlas hervorzuheben, da er versucht nicht nur den Sternhimmel, sondern den ganzen Weltbau darzustellen’.⁵⁷

Eigenlijk is het werk van Cellarius pas goed bekend geraakt in de tweede helft van de 20ste eeuw en dan vooral eerst onder verzamelaars, kartografen en sterrenkundigen. Losse platen en sets van platen zijn in de afgelopen decennia veelvuldig gereproduceerd en toegepast als illustraties in zowel wetenschappelijke als in populaire publicaties. Sinds de jaren zestig is de ‘merchandising’ van Cellarius zelfs zover gegaan dat men tegenwoordig de platen uit de *Harmonia Macrocosmica* in allerlei vormen kan tegenkomen zoals posters, postkaarten, kalenders, legpuzzels en zelfs als luxe pakpapier. Ten gevolge hiervan heeft men in het recente verleden vaak de mening verkondigd, dat het werk van Cellarius ook in zijn eigen tijd zeer bekend was en van grote invloed is geweest, maar helaas moet deze vrome gedachte ontkennend beantwoord worden.⁵⁸

De orthografische projectie.

NOTEN

Op deze plaats wil ik mijn dank uitspreken aan mevrouw dr. J. Steendijk-Kuijpers (Utrecht) en de heer Sv.E. Veldhuijzen (Den Haag) voor het belangeloos beschikbaar stellen van hun ongepubliceerde aantekeningen over Andreas Cellarius.

Afkortingen:

GAA = Gemeentearchief Amsterdam

GAG = Gemeentearchief Den Haag

GAH = Gemeentearchief Hoorn

1. Zie bijv. Goss 1993, blz. 326-327.
2. Een ongewijzigde herdruk verscheen in 1661 bij dezelfde uitgever. Een latere herdruk met alleen de platen verscheen na 1680 bij de erven van Johannes Janssonius en nogmaals in 1708 bij Gerard Valk en Peter Schenk. In de oudere literatuur wordt soms een editie uit 1666 genoemd, van deze vermoedelijke spookdruk zijn geen exemplaren bekend. Van deze edities bestaan er verder varianten, die slechts in kleine, hier niet ter zake doende, details van elkaar verschillen; zie hiervoor Van der Krogt (1997), blz. 270, 278 en 513-518.
3. *Regni Polonice, Magnique ducatus Lituanice. Omniumque regionum juri Polonico Subjectorum. Novissima descriptio. Urbium potissimum icones elegantissimas & delinationem hujus Regni Geographicam oculis sujiciens* (Gillis Jansz. Valckenier, Amsterdam, 1652). Het werd herdrukt in 1659 en verscheen een jaar later in een Nederlandse vertaling bij Gillis Jansz. Valckenier en Hendrik Prins onder de titel *Het Koninckrijk Poolen en toebehoorende landen: Vervaatende een korte doch klaare beschrijvinghe aller Landschappen en Steden, in dit Ryck gelegen*.
4. *Architectura Militaris, oder Gründtliche Underweisung der heuttiges tages so wohl in Nederlandt als andern örttern gebräuchlichen Fortification oder Vestungsbau* (Jodocus Janssonius, Amsterdam, 1645). Het werk, waarvan in 1656 een herdruk verscheen, was opgedragen aan koningin Christina van Zweden. Zie ook van der Krogt 1985, blz. 11 (nr. A74). Navraag bij de Sectie Militaire Geschiedenis van de Koninklijke Landmacht en de Stichting Menno van Coehoorn leerde dat het werk van Cellarius geen enkele invloed heeft gehad in de ontwikkeling van de fortificatiebouw in de 17de eeuw.
5. Jöcher 1750-51, deel 1, col. 1796; Poggendorf 1863, deel 1, col. 409; Bonacker 1968, blz. 128; Koeman 1967-71, deel II, blz. 32 en 503 en deel IV, blz. 2-4; Warner 1979, blz. 53-54; Tooley 1979, blz. 109; French et al. 1999, blz. 249. Sommige bronnen, zoals Brown 1932, blz. 40-42, en Lister 1965, blz. 140, stellen zijn geboortjaar op circa 1630.
6. Zijn oorspronkelijke familienaam luidde vermoedelijk Keller, dat naar het gebruik van die tijd, verlatiniseert werd tot Cellarius.
7. Geheel zeker is deze bepaling niet daar het plaatsje Neuhausen (of Neuhaus) meerdere malen op Duitse kaarten voorkomt. Gezien de opleiding en de latere benoemingen van zijn vader in en rondom Heidelberg lijkt deze identificatie echter het meest aannemelijk.
8. Toepke 1884-1916, deel 2, blz. 270 [nr. 138]. De gevolgde studie is niet bekend; deze gegevens werden pas vanaf het einde van de 17de eeuw in de immatriculatielijsten vermeldt (zie *ibid.*, deel 1, blz. x-xiii). Riel (1978) stelt de datum van de inschrijving van Andreas Cellarius abusievelijk een jaar eerder.
9. Matthew Slade werd in 1569 geboren in South Perrot (Dorset) en trok omstreeks 1597 naar Amsterdam, waar hij al in 1614 als rector werd genoemd. Het rectoratsambt werd na zijn dood in 1628 door zijn zoon Cornelius Slade (1599-1678) overgenomen. Zie: *Dictionary of National Biography*, deel 52, blz. 365 en *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek*, deel 2, cols 1323-24 en deel 9, cols 1037-38.
10. Deze school was vanaf 1594 ondergebracht in een deel van de voormalige Bethaniënklooster (gesticht in 1462) aan de Koestraat, totdat deze in 1678 werd samengevoegd met de Latijnse school uit de Gravenstraat in de Nieuwe Zijds in het voormalige Aalmoezeniersweeshuis bij de Regulierstoren aan het Singel. Zie Kruizinga 1995, deel 1, blz. 123-124 en 619-620.
11. Cellarius kende Coddæus misschien al uit zijn studententijd in Heidelberg, waar de laatste zich op 20 april 1618 had ingeschreven; zie Toepke 1884-1916, deel 2, blz. 289 [nr. 62].
12. GAG, OA 49, fol. 189v. Andreas schijnt zijn werk al reeds in maart van hetzelfde jaar te hebben aangevangen voor een traktement van f 300 per jaar.
13. GAG, OA 1231, fol. 283v en OA 1631, fol. 47r, beide voor de datum 28 april 1634.
14. GAG, OA 1631, fol. 54v [21 september 1635].
15. Zo verlangde een zekere Michel Romain uit Rijswijk nog f 276 voor mondkosten en gedane voorschotten (GAG, Notarieel archief 35, fol. 121 [26 maart 1637]).
16. Cellarius werd op 20 december 1637 als lid van de gereformeerde gemeente van Hoorn ingeschreven als 'Andreas Cellarius van den Hage' (GAH, *Lidmaten- en attestatieboeken 1615-1666*, [= DTB Hoorn 15], ongepagineerd).
17. GAH, OA inv. nr. 150, band 113 [ongepagineerd]. Volgens een latere aantekening op 13 november 1655 ontving Cellarius bij zijn aanstelling als rector in 1637 een traktement overeenkomstig met die van de predikant (OA inv. nr. 150, band 117, fol. 230r).
18. Literatuur over de Latijnse school in Hoorn is te vinden in Abbing 1841-42, deel 2, bijlage (blz. 46-50) en Van Vessem (1976); zij maken echter geen melding van Andreas Cellarius.
19. GAH, OA inv. nr. 150, band 118, fol. 160v [23 juni 1659] en 119, fol. 38v [29 november 1660].
20. GAH, OA inv. nr. 150, band 119, fols. 207r en 210r.
21. GAH, OA inv. nr. 150, band 120, fol. 5r; *Oud notarieel archief Hoorn*, 2624.
22. GAH, OA inv. nr. 150, band 120, fol. 32v. Op 26 februari 1668 richtte Hendricus een verzoek aan het stadsbestuur voor een traktementsverhoging van f 330 naar f 400, met vrije huishuur (GAH, OA inv. nr. 150, band 120, fol. 113r). Hendricus wordt op 29 oktober 1668 als rector opgevolgd door Hobius van der Vorm, conrector van de Latijnse school te Haarlem (GAH, OA inv. nr. 150, band 120, fol. 146r; *Oud notarieel archief Hoorn*, 2624).
23. Voor Janssonius, zie: Van der Krogt 1997, blz. 35-38.
24. Een uitvoerige beschrijving van deze atlanten is te vinden in Van der Krogt 1997, blz. 43-60.
25. Een uitvoerige beschrijving van deze atlanten is te vinden in Van der Krogt 1997, blz. 61-121.
26. De hier en later genoemde Blaeu-atlanten zullen uitvoerig beschreven worden in het binnenkort te verschijnen tweede deel van Van der Krogt 1997.
27. De verschillende versies van deze atlanten zijn uitvoerig beschreven in Van der Krogt 1997, blz. 209-478.
28. Voorwoord tot de *Novus Atlas oder Welt-Beschreibung, in welcher ausführlich abgebildet die Königreiche Engelland, Schotland und Irland* (Johannes Janssonius, Amsterdam, 1647); beschreven in Van der Krogt 1997, blz. 380-383 en 513. Met dank aan dr. P.C.J. van der Krogt voor het beschikbaar stellen van de oorspronkelijke tekst overgenomen uit de bewaarde exemplaren in Wolfenbüttel en Göttingen.
29. Sinds 29 mei 1660 was de macht van het koningshuis van de Stuarts, na een elfjarige onderbreking, weer in geheel Groot-Brittannië hersteld.
30. Waller 1938, blz. 154. Indien de door Waller opgegeven biografische gegevens juist zijn, betekend dit dat de titelplaat tussen 1651 en circa 1656 gegraveerd moet zijn.
31. Dezelfde titelplaat werd ook gebruikt voor Lansbergens *Opera Omnia*, dat in 1663 bij dezelfde drukker verscheen. Zie verder: Ashworth 1985 en Van der Krogt 1997, blz. 561.
32. Een vergissing van de graveur daar dit attribueert eigenlijk aan Copernicus behoort.
33. Alhoewel Klaudios Ptolemaeus niet van koninklijke bloede was, werd hij zowel door Islamitische als Europese sterrenkundigen in de Middeleeuwen als zodanig beschouwd. Ook de Latijns-Arabische titel van zijn belangrijkste geschrift, de *Almagest* (het 'Koninklijke [Werk]'), verwijst hiernaar.

34. Ongebruikelijk voor die tijd was het zeker niet. De sterrenkundige Johannes Kepler liet zich in de beroemde titelplaat van de *Tabulae Rudolphinae* (1627) nederig gezeten in het gezelschap van Hipparchus, Ptolemaeus, Copernicus en Brahe afbeelden en ook Lansbergen liet zich rechtsonder in de titelplaat van zijn bovengenoemde boek vereeuwigen.
35. Een identificatie met de ook op de titelplaat van Lansbergen voorkomende Islamitische sterrenkundige Abu 'Abdallah Muhammad ibn Djabir ibn Sinan al-Battani (Albategnius; overleden 929) lijkt hier wegens de afwezigheid van een baard niet waarschijnlijk.
36. J. Schiller, *Coelum Stellatum Christianum* (Augsburg, 1627). Zie: Warner 1979, blz. 229-232, en Duerbeck 1979.
37. Waller 1938, blz. 206.
38. Universiteitsbibliotheek Leiden, ms. Vossianus Lat. Q. 79. Dit unieke Karolingische manuscript (eerste helft 9de eeuw) van de *Phainomena* van Aratus van Soloi in de bewerking van Germanicus Caesar was toen voor korte tijd in het bezit van Hugo de Groot. Zie verder: Von Euw & Van der Lof 1987.
39. Zie verder: Winkler & van Helden (1993).
40. Platen 2, 7, 11, 13, 15, 17, 25, 26, 28 en 29. Kleinere weergaven van de aardbol zijn gegeven op platen 1, 3-6 en 19.
41. Zo behoeft het gradennet van de aarde voor de vier gecombineerde hemel-aardperspectieven (nrs. 25-26 en 28-29) maar één keer ontworpen te worden. De eerste twee waren respectievelijk gecentreerd op de lengte- en breedtegraden $180^\circ/+45^\circ$ en $90^\circ/+45^\circ$, terwijl de laatste twee gecentreerd waren op $0^\circ/-45^\circ$ en $270^\circ/-45^\circ$. Door het ontwerp een halve slag om te draaien kon het gradennet voor de eerste twee platen eenvoudig in die voor de laatste twee omgezet worden.
42. Zie Mörzer Bruyns (1985) betreffende de vele nulmeridianen die Hollandse kartografen in het verleden hanteerden.
43. In tegenstelling tot sterrenkaarten, die de hemel tonen zoals deze door een aardse waarnemer wordt gezien, geven hemelglobes de sterrenhemel weer zoals deze door een denkbeeldige waarnemer buiten de hemelbol wordt gezien. Zie: Van Gent 1995.
44. Zie: Warner 1979, blz. 201-206; Van der Krogt 1993, blz. 193-196.
45. De grootste hiervan, $10\frac{1}{2}$ duim ($26\frac{1}{2}$ cm) in doorsnee, verscheen in 1612. Exemplaren hiervan zijn onder meer te vinden in het Nederlands Scheepvaartmuseum te Amsterdam en in het Maritiem Museum Rotterdam; zie: Van der Krogt 1993, blz. 525-536.
46. Van deze sterrenbeelden worden alleen Camelopardalis en Monoceros nog op moderne steratlassen afgebeeld.
47. Een populaire benaming die al in het einde van de 16de eeuw bij zeelieden bekend was.
48. De feitelijke prijs die destijds voor dit werk gevraagd werd is niet bekend, maar deze zal vergelijkbaar zijn geweest met die voor de atlassen van Joan Blaeu, waarvan wel gegevens beschikbaar zijn. Volgens Koeman (1970), blz. 46-48, moest omstreeks 1670 een los deel van de Blaeu-atlas, afhankelijk van de mate en kwaliteit van de inkleuring, tussen de f 30 en f 40 opbrengen. Dit bedrag moet vergeleken worden met bijvoorbeeld de jaarwedde van f 300 van Cellarius zelf om een indruk te krijgen van hoe prijzig dit was.
49. Er zijn echter geen aanwijzingen dat hij zelf een exemplaar in zijn bezit heeft gehad. Zo maakt de gedetailleerde inventaris van zijn bibliotheek, die in 1696 na zijn dood was opgesteld (zie: *Oeuvres Complètes de Christiaan Huygens publiée par les Société Hollandais des Sciences* (Den Haag: Nijhoff, 1880-1950), deel 22, ingevoegd na blz. 816), geen melding van een Cellarius-atlas; wel bezat Huygens een exemplaar van zijn *Architectura Militaris* (Libri Mathematici in Folio, nr. 96).
50. Universiteitsbibliotheek Leiden: codex Hug 45 = Huygens, *Oeuvres Complètes de Christiaan Huygens*, deel 3, blz. 446-447 [brief 946]. Het notenapparaat bij de uitgave in de *Oeuvres Complètes* citeert foutieve gegevens over geboortejaar en afkomst van Andreas Cellarius.
51. Of de beide personen toen nog op vriendelijke voet met elkaar stonden is onduidelijk. De getuigenis van Cellarius schijnt een beslissende rol te hebben gespeeld bij het ontwerp van Bruno als corrector op 22 maart 1660 (zie GAH, OA inv. nr. 150, band 118, fol. 197).
52. Dit is wel juist weergegeven op plaat 6 en op de inzet rechtsonder op plaat 3.
53. Zie Blondeau 1970, blz. 496.
54. Van der Krogt 1985, blz. 31-33 (nrs. 94, 101 & 104); Van der Krogt 1997, blz. 37-38.
55. De namen van de uitgevers werden toegevoegd in het midden van de onderrand (nrs. 1, 10, 12, 14, 18, 20, 24, 27 en 29) of onder de Latijnse titels (nrs. 2-9, 11, 13, 15-17, 19, 21-23, 25, 26 en 28).
56. De Lalande 1803, blz. 355. De eerdere edities van 1660 en 1661 werd door De Lalande zonder een waardeoordeel beschreven op blz. 248.
57. Wolf 1877, blz. 730. Zie ook Wolf 1890-92, deel 1, blz. 419.
58. Zinner (1943), blz. 376, meende dat het werk van Cellarius belangrijk heeft bijgedragen tot de verspreiding van het Copernicaanse wereldbeeld. De spaarzame verwijzingen naar de *Harmonia Macrocosmica* tussen 1660 en 1900 suggereren echter dat de invloed van Cellarius minimaal moet zijn geweest. Zowel Johann Friedrich Weidler, in zijn bio-bibliografische geschiedenis van de sterrenkunde uit 1741, als Jean-Baptiste-Joseph Delambre, in zijn geschiedenis van de sterrenkunde van de 17de eeuw uit 1821 noemen het werk van Cellarius niet.

LITERATUUR

- Ashworth Jr., W.B. 1985. Allegorical Astronomy: Baroque scientists encoded their most dangerous opinions in art. - In: *The Sciences* 25, nr. 5, blz. 34-37.
- Abbing, C.A. 1841-42. *Geschiedenis der stad Hoorn, Hoofdstad van West-Vriesland, gedurende het grootste deel der XVII en XVIII eeuw, of Vervolg op Velius Chronyk, beginnende met het jaar 1630*, 2 delen. - Hoorn: Vermande.
- Blondeau, R.A. 1970. *Mandarijn en Astronoom: Ferdinand Verbiest, s.j. (1623-1688) aan het hof van de Chinese Keizer*. - Brugge/Utrecht: Desclée de Brouwer.
- Boeles, W.B.S. 1878-1889. *Frieslands Hoogeschool en het Rijks Athenaeum te Franeker*, 2 delen. - Leeuwarden: Kuipers [& Wester].
- Bonacker, W. 1966. *Kartenmacher aller Länden und Zeiten*. - Stuttgart: Hiersemann.
- Brown, B.J.W. 1932. *Astronomical Atlases, Maps & Charts: An Historical & General Guide*. - London: Search Publishing Company.
- Delambre, J.-B.-J. 1821. *Histoire de l'Astronomie Moderne*, 2 delen. - Paris.
- Diehl, W. 1928. *Pfarrer- und Schulmeisterbuch für die Provinz Rheinhessen und die Kurpfälzischen Pfarreien der Provinz Starkenburg*. - Darmstadt: Selbstverlag [= Hassia Sacra: Arbeiten der Historischen Kommission für den Volksstaat Hessen; Band 3].
- Duerbeck, W.H. 1979. Der Christliche Sternhimmel des Julius Schiller. - In: *Sterne und Weltraum* 18, blz. 408-413.
- Dumbar, G. 1732-88. *Het Kerkelyk en Wereltlyk Deventer, etc.*, 2 delen. - Deventer: Henrik Willem van Welbergen/Lucas Leemhorst.
- Eastwood, B.S. 1983. Origins and Contents of the Leiden Planetary Configuration (Ms. Voss. Q. 79, fol. 93v): An Artistic Astronomical Schema of the Early Middle Ages. - In: *Viator* 14, blz. 1-40.
- 1997. Astronomy in Christian Latin Europe c. 500-c. 1150. - In: *Journal for the History of Astronomy* 28, blz. 235-258.
- Engels, M.H.H. 1985. *Franeker Folianten: Frieslands Universiteitsbibliotheek 1585-1713*. - Franeker: Museum 't Coopmanshûs.
- 1988. *Atlas van Blaeu: Geschenck van Oranje, tentoongesteld in de Provinciale Bibliotheek van Friesland*. - Leeuwarden: Provinciale Bibliotheek van Friesland.
- Epen, D.G. van. 1904. *Album Studiosorum Academiae Gelro-Zutphanicae MDCXLVIII-MDCCCXVIII. Accedunt nomina curatorum et professorum per eadem secula*. - Den Haag: Hoekstra.
- Euw, A. von & N. van der Lof. 1987. *Aratea: De Karolingische*

- sterrenhemel in beeld. - Den Haag : Rijksmuseum Meermano-Westreenianum/Museum van het Boek.
- Falckenheimer, W. 1904. *Personen- und Ortsregister zu der Matrikel und den Annalen der Universität Marburg 1527-1652*. - Marburg : Elwert, 1904.
- French, J., V. Scott & M.A. Lowenthal (eds.). 1999. *Tooley's Dictionary of Mapmakers*, revised edition, vol. 1. Tring, Herts. : Map Collector Publications in association with Richard Arkway.
- Gent, R.H. van. 1995. 'Van hemelkaarten en hemelglobes : De vlakke en gewelfde afbeelding van de hemel. - In: *Zenit* 22, blz. 342-346.
- Goss, J. 1993. *The Mapmaker's Art : A History of Cartography*. - London : Studio Editions.
- Grotius, H. 1600. *Syntagma Arateorum : Opus Poeticæ et Astronomicæ studiosis utilissimum*. - Leiden : Christophorus Raphelengius.
- Jöcher, C.G. 1750-1751. *Allgemeines Gelehrten-Lexicon, Darinne die Gelehrten aller Stände sowohl männ- als weiblichen Geschlechts, welche vom Anfange der Welt bis auf iessige Zeit gelebt, und sich der gelehrten Welt bekannt gemacht, nach ihrer Geburt, Leben, merckwürdigen Geschichten, Absterben, und Schrifften aus den glaubwürdigsten Scribenten in alphabetischer Ordnung beschrieben werden*, 4 delen. - Leipzig.
- Koeman, C. 1967-71. *Atlantes Neerlandici : Bibliography of Terrestrial, Maritime and Celestial Atlases and Pilot Books, Published in the Netherlands up to 1880*. 5 delen. - Amsterdam : Theatrum Orbis Terrarum.
- 1970. *Joan Blaeu and his Grand Atlas*. - London : George Philip & Son; Amsterdam : Theatrum Orbis Terrarum.
- Krogt, P.C.J. van der. 1985. *Advertenties voor kaarten, atlanten, globes e.d. in Amsterdamse kranten 1621-1821*. - Utrecht : HES.
- 1993. *Globi Neerlandici : The production of globes in the Low Countries*. - Utrecht : HES.
- 1997. *Koeman's Atlantes Neerlandici : New Edition*, Vol. 1: *The Folio Atlases Published by Gerard Mercator, Jodocus Hondius, Henricus Hondius, Johannes Janssonius and Their Successors*. - 't Goy-Houten : HES.
- Kruizinga, J. 1995. *Het XYZ van Amsterdam*, 2 delen. - Amsterdam : Amsterdam Publishers.
- Lalande, J.-J. le François de. 1803. *Bibliographie Astronomique, avec l'Histoire de l'Astronomie depuis 1781 jusqu'à 1802*. - Paris : Imprimerie de la République.
- Lister, R. 1965. *How to Identify Old Maps and Globes : With a list of cartographers, engravers, publishers and printers concerned with printed maps and globes from c. 1500 to c. 1850*. - London : Bell.
- Lombard, F. 1971. 'Die *Harmonia Macrocosmica*' des Andreas Cellarius'. - In: *Orion : Zeitschrift der Schweizerischen Astronomischen Gesellschaft* 29, blz. 67-68.
- Mörzer Bruyns, W.F.J. 1985. Prime Meridians Used by Dutch Navigators : A Survey of the Prime Meridians Used by the Dutch for Navigation and Hydrography, prior to 1884. - In: *Vistas in Astronomy* 28, blz. 33-39.
- Mostert, R. & M. Mostert, 1990. Using astronomy as an aid to dating manuscripts : The example of the Leiden Aratea planetarium. - In: *Quaerendo* 20, blz. 248-261.
- Poggendorff, J.C. 1863. *Biographisch-Literarisches Handwörterbuch zur Geschichte der exacten Wissenschaften enthaltend Nachweisungen über Lebensverhältnisse und Leistungen von Mathematikern, Astronomen, Physikern, Chemikern, Mineralogen, Geologen usw. aller Völker und Zeiten*, 2 delen. - Leipzig : Barth.
- Riel, J.A. 1972. 'Van Limburgh [genealogische vraag]'. - In: *De Nederlandsche Leeuw : Maandblad van het Koninklijk Nederlandsch Genootschap voor Geslacht- en Wapenkunde* 89, blz. 198-199.
- 1978. 'Cellarius [genealogische vraag]'. - In: *De Nederlandsche Leeuw : Maandblad van het Koninklijk Nederlandsch Genootschap voor Geslacht- en Wapenkunde* 95, blz. 389.
- Schiller, J. 1627. *Coelum Stellatum Christianum*. - Augsburg.
- Slee, J.C. van. 1916. *De Illustre School te Deventer 1630-1878 : Hare geschiedenis, hoogleraren en studenten, met bijvoeging van het Album Studiosorum*. - Den Haag : Nijhoff.
- Snyder G.S. 1984. *Maps of the Heavens*. - London : Deutsch.
- Stott, C. 1991. *Celestial Charts : Antique Maps of the Heavens*. - London : Studio Editions.
- Toepke, G. 1884-1916. *Die Matrikel der Universität Heidelberg*, 7 delen. - Heidelberg : Winter.
- Tooley, R.V. 1979. *Tooley's Dictionary of Mapmakers*. - Tring, Herts. : Map Collector Publications.
- Veldhuijzen, Sv.E., *Schola Hagana*. - Hilversum : Verloren (nog te verschijnen).
- Vessem, H.A. van. 1976. De Latijnse school in Hoorn. - In: *West-Frieslands 'Oud en Nieuw' : Jaarboek van het Historisch Genootschap 'Oud West-Friesland'* 43, blz. 51-76.
- Waller, F.G. 1938. *Biographisch Woordenboek van Noord Nederlandsche Graveurs*. - Den Haag : Nijhoff.
- Warner, D.J. 1979. *The Sky Explored : Celestial Cartography 1500-1800*. - New York : Lisse; Amsterdam : Theatrum Orbis Terrarum.
- Weidler, J.F. 1741. *Historia Astronomiae, sive de Ortu et Progressu Astronomiae*. - Wittenberg : Schwartz.
- Whitfield, P. 1995. *The Mapping of the Heavens*. - London : British Library.
- Winkler, M.G., & A. van Helden. 1993. Johannes Hevelius and the visual language of astronomy. - In: J.V. Field & F.A.J.L. James (eds.), *Renaissance and Revolution: Humanists, Scholars, Craftsmen and Natural Philosophers in Early Modern Europe*. - Cambridge : Cambridge University Press, blz. 97-116.
- Wolf, R. 1877. *Geschichte der Astronomie*. - München : Oldenbourg.
- 1890-92. *Handbuch der Astronomie : Ihrer Geschichte und Literatur*, 2 delen. - Zürich : Schulthess.
- Zinner, E. 1943. *Entstehung und Ausbreitung der copernicanischen Lehre : Zum 200 jährigen Jubiläum der Friedrich-Alexander-Universität zu Erlangen [= Sitzungsberichte der Physikalisch-medizinischen Sozietät zu Erlangen 74]*.

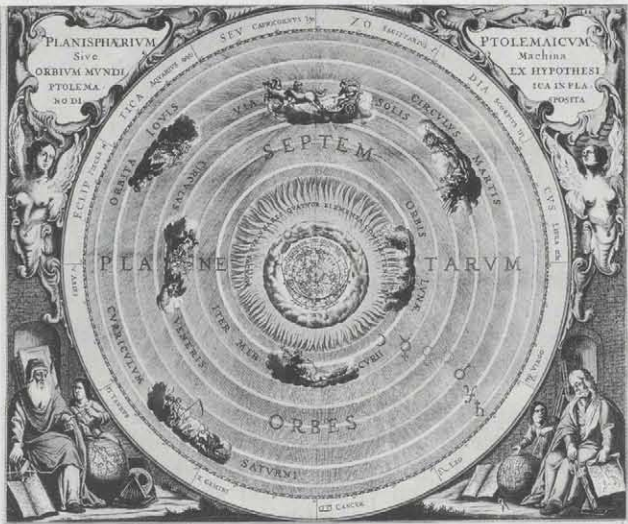
SUMMARY

The *Harmonia Macrocosmica* of Andreas Cellarius: The masterwork of a forgotten Dutch cosmographer

This article represents a biblio-biographical study of Andreas Cellarius (circa 1596 to 1665), a German-born mathematician and cosmographer who worked as a school-teacher (and later school-principal) in Amsterdam, The Hague and Hoorn. His best-known publication, the *Harmonia Macrocosmica*, is discussed in detail together with its contents, its genesis and its influence. A summary description of each of the 29 plates included in this cosmographical atlas is presented in the appendix.

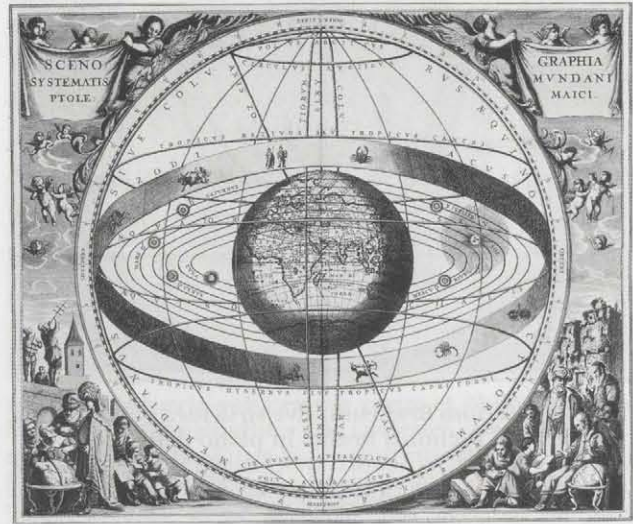
BIJLAGEN

I. Beschrijving van de platen in de *Harmonia Macrocosmica*

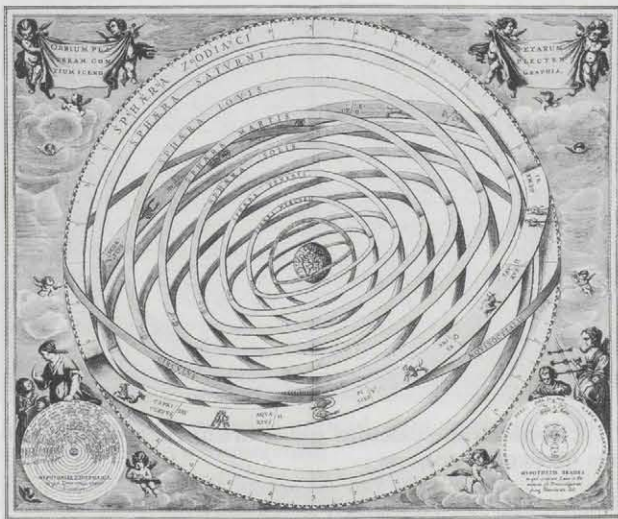
1. Planisphaerium Ptolemaicum, sive machina orbium mundi ex hypothesi Ptolemaica in plano disposita

Een weergave van het Ptolemaïsch wereldstelsel in het platte vlak, waarop de planeten als Griekse goden en godinnen met hun kenmerkende attributen worden afgebeeld. De personen links- en rechtsonder stellen vermoedelijk Aristoteles en Klaudios Ptolemaeus voor.

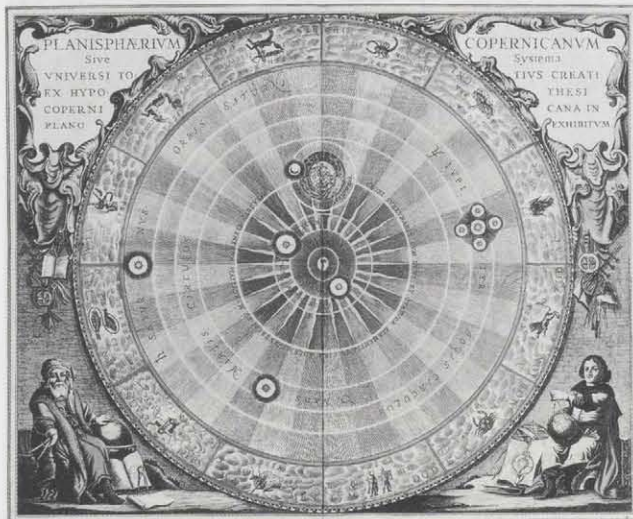
2. Scenographia systematis mundani Ptolemaici

Ruimtelijke voorstelling van het Ptolemaïsch wereldbeeld met in het centrum een afbeelding van het oostelijke aardhalfrond. Links- en rechtsonder zijn groepjes van sterrenkundigen (waaronder vermoedelijk Klaudios Ptolemaeus) met diverse globes en instrumenten.

3. Orbium planetarum terram complectentium scenographia

Ruimtelijke voorstelling van de planeetsferen om de aarde volgens het Ptolemaïsch wereldbeeld. Rechtsonder een diagram van het Tychonisch wereldbeeld en linksonder nogmaals een diagram van het Ptolemaïsch wereldbeeld, waarin ook de verschillende sterrensfere zijn aangegeven.

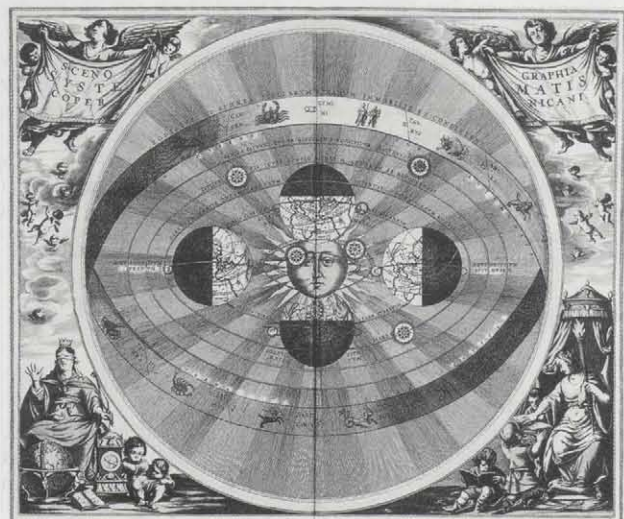
4.

4. Planisphaerium Copernicanum sive systema universi totius creati ex hypothesi Copernicana in plano exhibitum

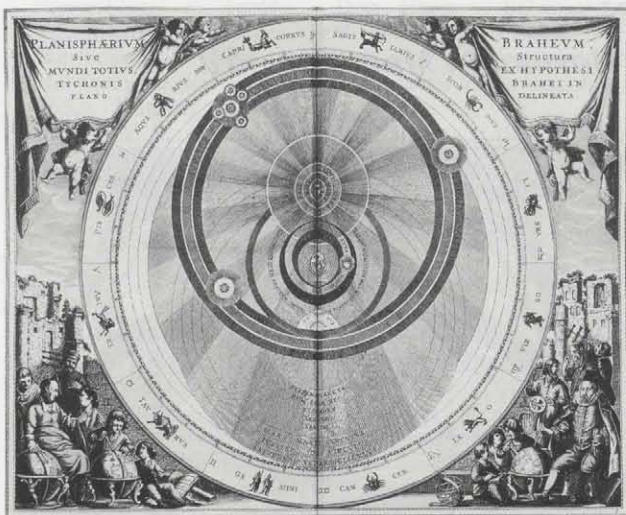
Weergave van het Copernicaanse wereldstelsel in het platte vlak. Jupiter wordt vergezeld door de vier maantjes, die Galileo Galilei in 1610 ontdekte. De personen rechts- en linksonder stellen Nicolaas Copernicus en (vermoedelijk) Aristarchus van Samos voor.

5. Scenographia systematis Copernicani

Ruimtelijke weergave van het Copernicaanse wereldbeeld, waarbij de aarde viermaal (bij het begin van elk der astronomische seizoenen) wordt afgebeeld.

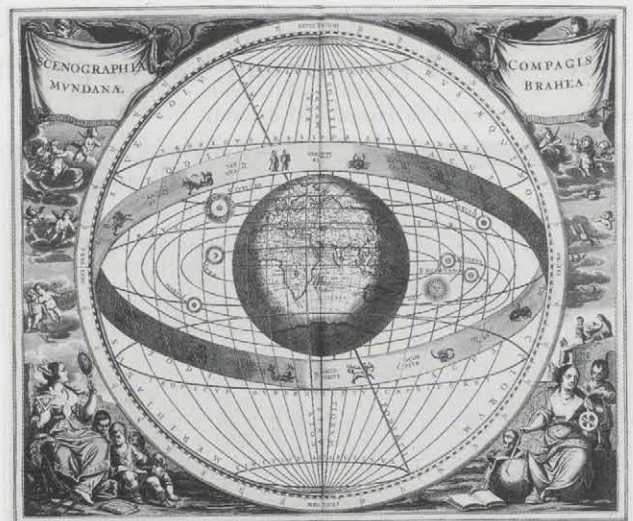

5.

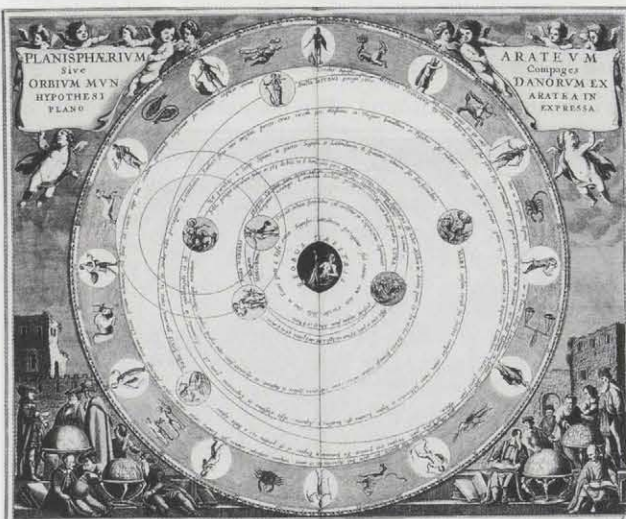
6. Planisphaerium Braheum, sive structura mundi totius, ex hypothesi Tychonis Brahei in plano delineata

Weergave van het Tychonisch wereldbeeld in het platte vlak, waarbij de planeten in cirkelbanen om de zon draaien terwijl deze, met de maan, een cirkelbaan om de aarde beschrijft. Jupiter is omringd door de vier Galileïsche maantjes. Rechts- onder zit Tycho Brahe met zijn leerlingen en instrumenten. De identiteit van de personen linksonder is niet bekend.

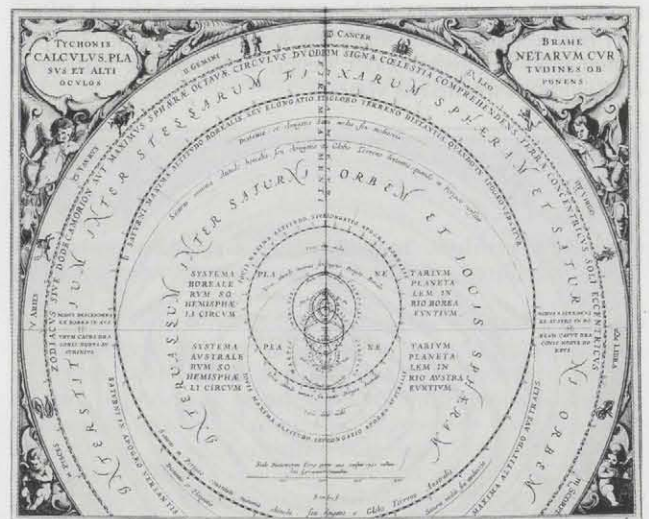
7. Scenographia compagis mundanae Braheae

Ruimtelijke weergave het Tychonisch wereldbeeld met in het centrum een weergave van het oostelijke aardhalfrond. Alhoewel Mercurius en Venus correct worden weergegeven als draaiende om de zon, worden de overige planeten Mars, Jupiter en Saturnus foutief weergegeven als draaiende om de aarde terwijl zij volgens het stelsel van Tycho Brahe ook om de zon moeten draaien.

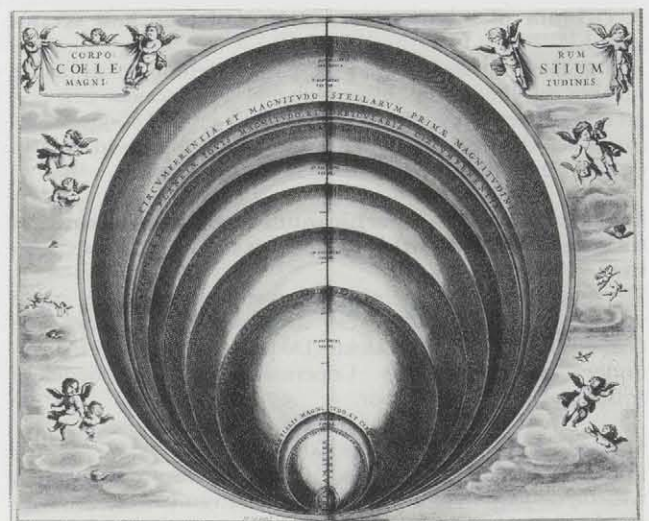
8. Planisphaerium Arateum sive compages orbium mundanorum ex hypothesi Arateae in plano expressa

Voorstelling van het Ptolemaïsch wereldbeeld ontleend aan de identieke gravure van Jacob de Gheyn in de *Syntagma Arateorum* van Hugo de Groot (1600), dat op haar beurt weer gebaseerd is op het Karolingische handschrift van de *Leidse Aratea* (rond 840 na Chr.). Het diagram, dat door Cellarius ten onrechte aan Aratus van Soloi wordt toegeschreven, toont ook een laat-Romeinse hypothese (onder meer verdedigd door Martianus Capella), waarin de planeten Mercurius en Venus niet om de aarde maar om de zon bewegen. De planetenconfiguratie zou overeenkomen met die van 18 maart 816, dus kort voor de periode waarin de oorspronkelijke versie van het diagram werd vervaardigd (Zie Mostert & Mostert (1990) en Eastwood (1997). Een eerdere studie van Eastwood (1983) bepaalde deze datum op 28 maart 579).

9. Tychonis Brahe calculus planetarum cursus et altitudines ob oculos ponens

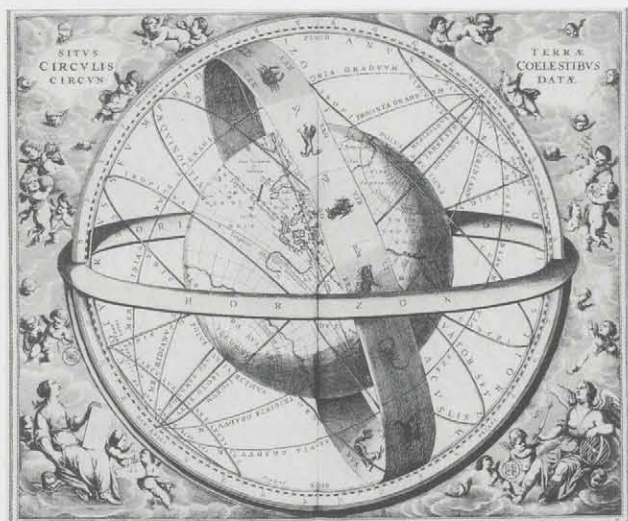
Diagram ter uitlegging van de schijnbare beweging van de planeten naar het Tychonisch wereldstelsel.

10.

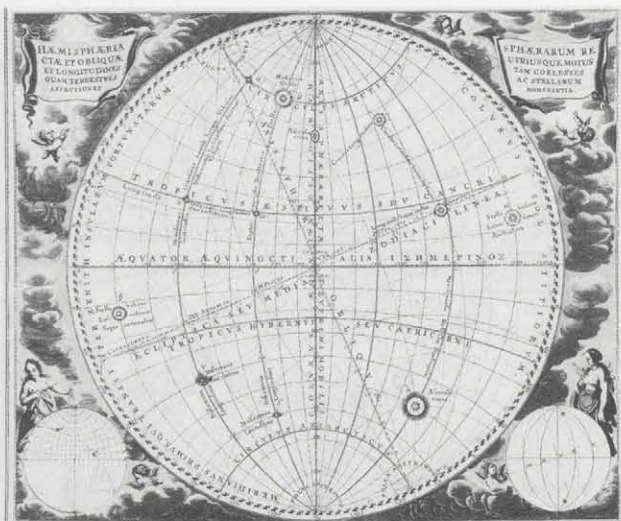
10. Corporum coelestium magnitudines

Weergave van de absolute diameters van de aarde, de maan, de zon, de planeten en de vaste sterren volgens het Ptolemaïsch wereldbeeld (gemeten in aarddiameters en in geografische mijlen).

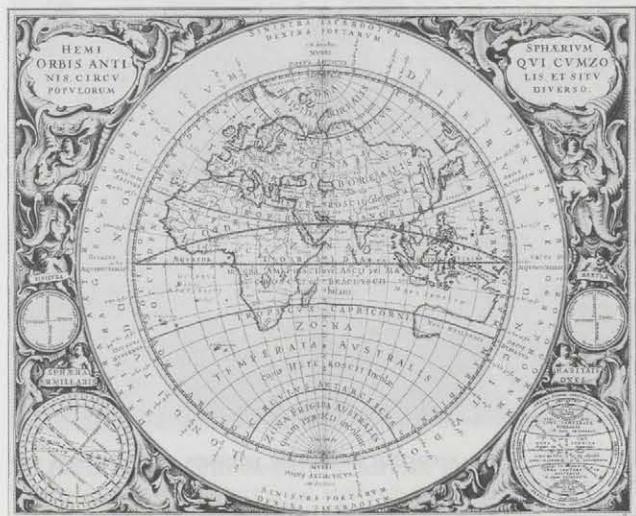
11. Situs terræ circulis coelestibus circumdatæ

In het centrum een weergave van de aarde, omringd door de hemelbol waarop de belangrijkste positiecircles ten opzichte van een horizon voor een breedtegraad van 45 graden zijn ingetekend.

12. Hæmisphæria sphærarum rectæ et obliquæ utriusque motus et longitudines tam coelestes quam terrestres ac stellarum affectiones [de]mons[tr]antia

Stereografische projectie van een hemelhalfrond op het platte vlak, waarop de onderlinge relatie van het equatoriale en het eclipticale coördinatenstelsel met hun gradennet uitgebeeld wordt.

13. Hemisphærium orbis antiqui, cum zonis, circulis, et situ populorum diversorum

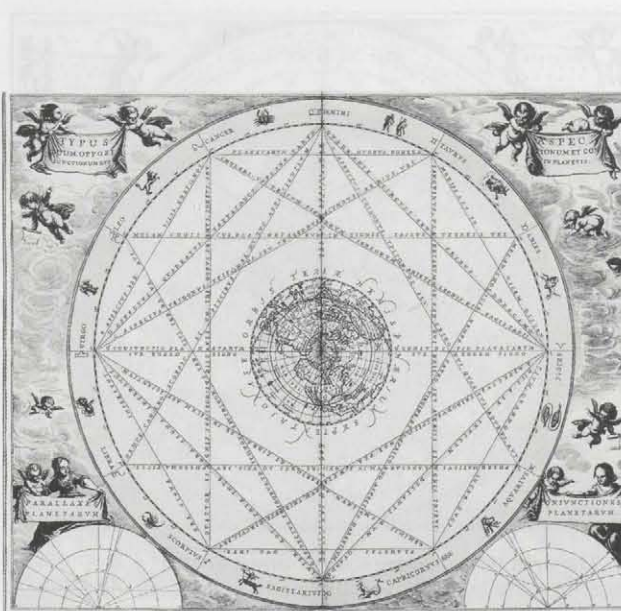
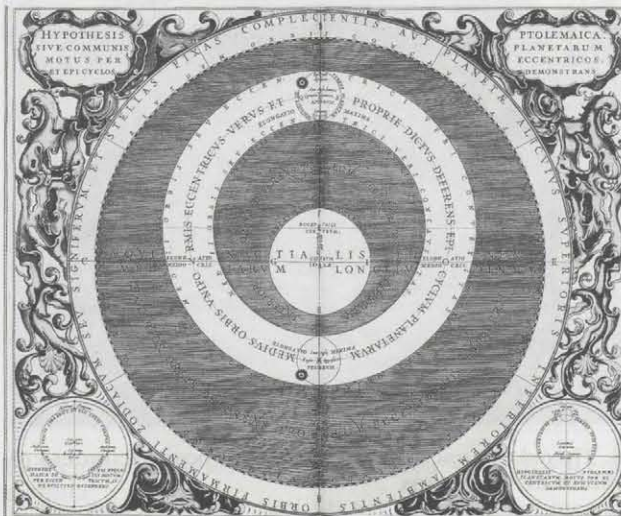
Weergave van het oostelijke aardhalfrond met de verschillende klimaatzones, zoals deze door de evenaar, de keerkringen en de poolcirkels worden begrensd. Naast een opgave van de dag- en nachtlengte tijdens de winter- en zomerzonnewende wordt onder meer ook het gedrag van de middagzonenschaduw in de verschillende klimaatzones beschreven. Een aantal kleinere diagrammen toont regionale indelingen naar aardrijkskundigen, sterrenkundigen, dichters en priesters.

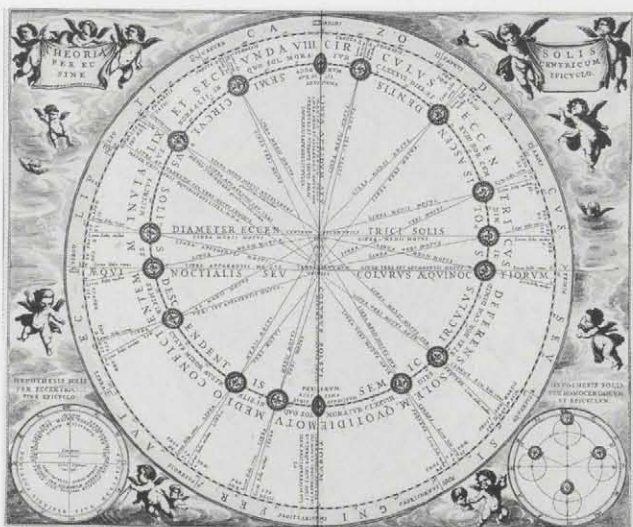
14. Hypothesis Ptolemaica, sive communis, planetarum motus per eccentricos, et epicyclos demonstrans

Diagram ter uitlegging van de planetenbeweging volgens het Ptolemaïsch wereldstelsel, waarin aangetoond wordt dat de beweging volgens de leer der epicykels equivalent is met die van een excentrische geplaatste cirkel.

15. Typus aspectuum, oppositionum et coniunctionum etz in planetis

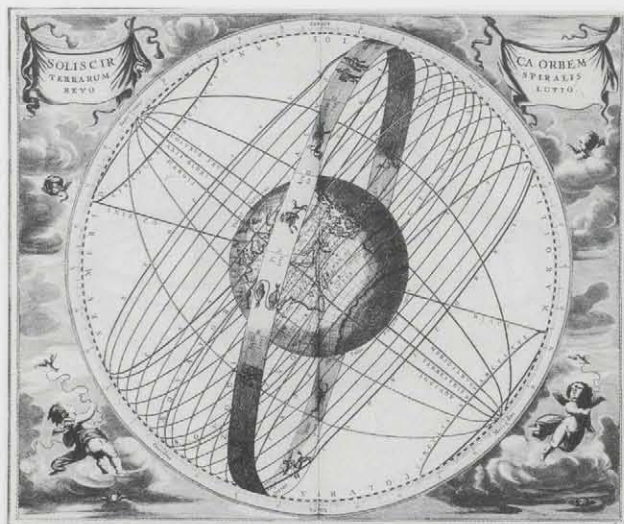
Diagram ter uitlegging van de verschillende astrologische aspecten en de relaties tussen de tekens van de dierenriem met de vier Aristoteliaanse elementen Aarde, Water, Lucht en Vuur.

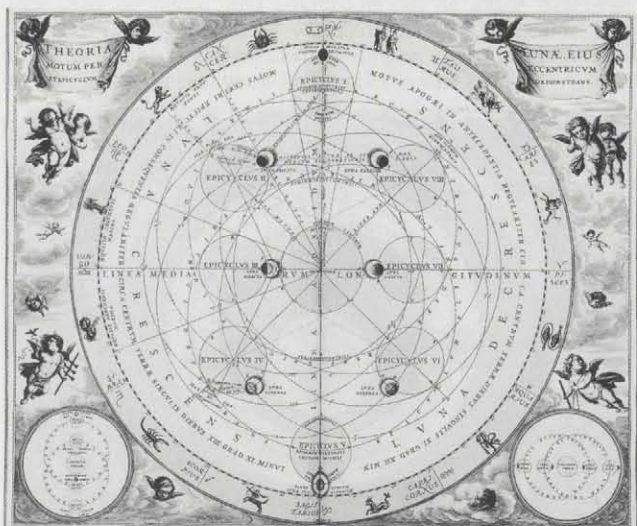
16. Theoria solis per eccentricum sine epicyclo

Diagram ter uitlegging van de schijnbare baan van de zon om de aarde volgens het Ptolemaeïsch wereldstelsel.

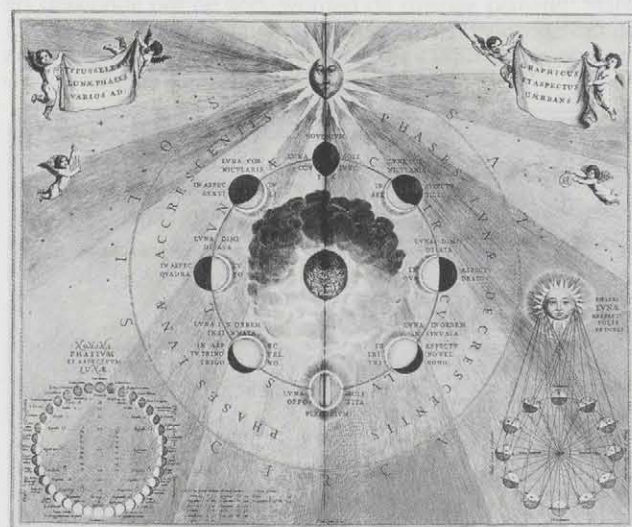
17. Solis circa orbem terrarum spiralis revolutio

Diagram ter uitlegging van de schijnbare spiraalvormige loop van de zon om de aarde ten gevolge van de helling van de aardas.

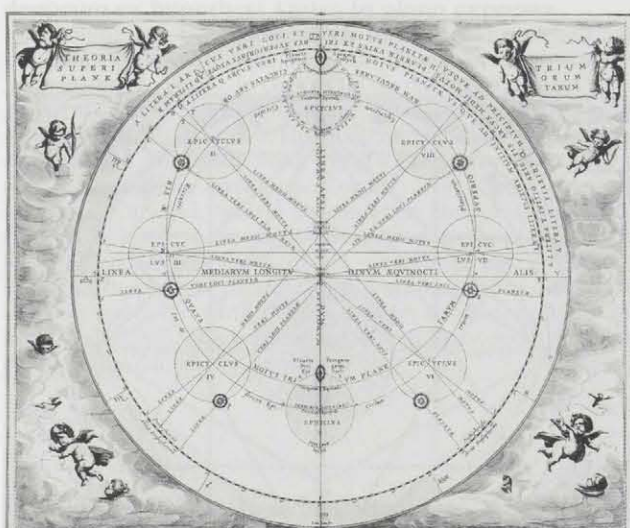
18. Theoria Lunae, eius motum per eccentricum et epicyclum demonstrans

Diagram ter uitlegging van de schijnbare beweging van de maan om de aarde volgens de leer der excentrische cirkels en epicykels.

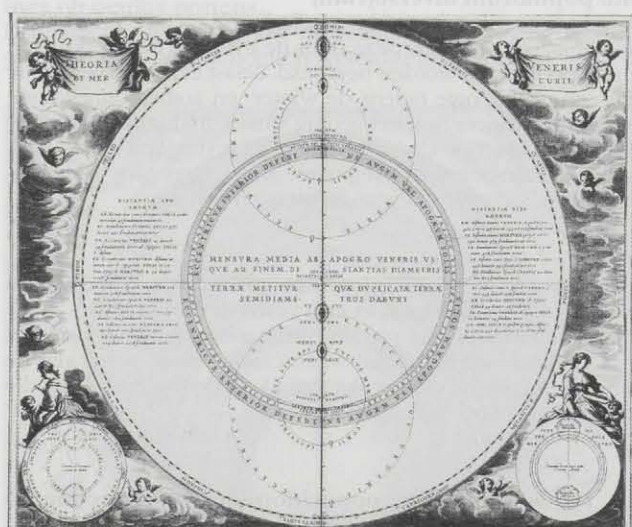
19. Typus selenographicus Lunae phases et aspectus varios adumbrans

Diagram ter uitlegging van de schijngestalten van de maan, voornamelijk ontleend aan de *Selenographia* (1647) van Johannes Hevelius.

20. Theoria trium superiorum planetarum

Diagram ter uitlegging van de schijnbare loop van de drie buitenplaneten Mars, Jupiter en Saturnus om de aarde.

21. Theoria Veneris et Mercurii

Diagram ter uitlegging van de schijnbare beweging van Mercurius en Venus, gezien vanaf de aarde.

22. Coeli stellati Christiani hæmisphærium prius

De voorjaarshemelsfeer met de Christelijke sterrenbeelden uit de *Coelum Stellatum Christianum* (1627) van Julius Schiller.

23. Coeli stellati Christiani hæmisphærium posterius

De najaarshemelsfeer met de Christelijke sterrenbeelden uit de *Coelum Stellatum Christianum* (1627) van Julius Schiller.

24. Hæmisphærium stellatum boreale antiquum

Weergave van de noordelijke sterrenhemel volgens de traditionele indeling naar Klaudios Ptolemaeus en zijn navolgers. Naast de Ptolemaïsche sterrenbeelden zijn ook Antinous en Coma Berenices en de door Petrus Plancius voorgestelde Gyraffe, Iordanis met de bronrivieren de Ior en de Dan, Tigris & Euphrates, Apes, Cancer Minor en Sagitta Australis aangegeven.

25. Hemisphærii borealis coeli et terræ sphærica scenographia

Ruimtelijke voorstelling van het noordelijke halfron van de aarde gezien door een doorzichtige hemelsfeer waarop de sterrenbeelden verbeeld zijn.

26. Hæmisphærium stellatum boreale cum subiecto hæmisphærio terrestri

Ruimtelijke voorstelling van het noordelijk halfron van de aarde, gezien door een doorzichtige hemelsfeer waarop de sterrenbeelden verbeeld zijn. De hemelsfeer wordt door twee personen getorst, linksonder door de Gigant Atlas en rechtsonder door Hercules (met leeuwenhuid en knots), beiden door een groep omstanders gadeslagen.

26.

27. Hæmisphærium stellatum australe antiquum

Weergave van de zuidelijke sterrenhemel volgens de traditionele indeling naar Klaudios Ptolemaeus en zijn navolgers. Naast de Ptolemaïsche sterrenbeelden zijn ook de door Petrus Plancius voorgestelde Cruzero, Triangulum Australis, Columba Noachi, Pavo, Indus, Grus, Phoenix, Toucan, Hydrus (wel ingetekend, niet benoemd), Dorado, Hirundo Marino, Chameleon, Musca, Apis Indica, Cancer Minor, Sagitta Australis, Monoceros en Gallus aangegeven. Het klassieke sterrenbeeld Argo Navis (Het Schip van de Argonauten) is hier als een Oost-Indiëvaarder weergegeven.

28. Hæmisphærium scenographicum australe coeli stellati et terræ

Ruimtelijke voorstelling van het zuidelijk halfrond van de aarde gezien door een doorzichtige hemelsfeer waarop de sterrenbeelden verbeeld zijn. De voorstelling linksonder van een groepje sterrenkundigen met een azimutaal opgestelde lenzenkijker en toebehoren is ontleend aan de *Selenographia* (1647) van Johannes Hevelius.

29. Hæmisphærium stellatum australe æquali sphaerarum proportione

Ruimtelijke voorstelling van het zuidelijk halfrond van de aarde gezien door een doorzichtige hemelsfeer waarop de sterrenbeelden verbeeld zijn. De hemelsfeer wordt door twee personen getorst, linksonder door de Gigant Atlas en rechtsonder door Hercules (met leeuwenhuid en knots), beiden door een groep omstanders gadeslagen.

29.

II. De werken van Andreas Cellarius in Nederlandse collecties

Gezien de kleine oplagen in de 17de eeuw zijn de werken (met name de eerste drukken) van Andreas Cellarius redelijk zeldzaam. Het volgende overzicht geeft aan welke openbare collecties in Nederland exemplaren van de werken van Andreas Cellarius bezitten (voor een overzicht van de exemplaren in het bezit van buitenlandse collecties, zie: Van der Krogt 1997, blz. 276, 514-515 en 517-518). Een vollediger overzicht is op internet te raadplegen: <http://www.phys.uu.nl/~vgent/cellariu/cellariu.htm>

Architectura Militaris etc.

1645: Leiden UB, Thysia 1655.

1656: Amsterdam UB, A 471 18.

Breda KMA, KMA 2639 (blijkens een doorgehaalde signering in het schutblad was dit exemplaar vroeger in het be-

zit van een zekere Michael Wüst).
Leeuwarden PBF, G 225.

Regni Polonice etc.

1652: Niet in Nederlandse collecties aanwezig.

1659: Den Haag KB, 511 K 14 (de platen ontbreken).

Nijmegen UB, 751 d 22 (Domus Buseo VII-4).

Utrecht UB, AB-THO Rijs 175-96.

Het koninckrijck Poolen etc.

1660: Amsterdam UB, 705 E 26.

Den Haag KB, 511 K 15.

Nijmegen UB, 34 d 13 (geschonken aan de universiteitsbibliotheek door een zekere L. Konings uit Helden).

Tilburg TF, TFH A 10330 (dit exemplaar, waarin twee

prenten met stadsgezichten ontbreken, is afkomstig uit de voormalige bibliotheek van het Groot Seminarie van het bisdom 's-Hertogenbosch in Haaren).

Harmonia Macrocosmica etc.

1660: *Amsterdam UB*, OF 69-18 (door aankoop verworven in 1965).

1661: *Amsterdam NSM*, A.1143(01) (de platen van dit exemplaar zijn ongekleurd).

Amsterdam UB, Kaartenzaal V-8-X-11 (dit zeer fraai ingekleurde exemplaar is als deel 11 toegevoegd aan de tiendelige Latijnse *Atlas Maior* van Janssonius, die de universiteitsbibliotheek in 1973 door aankoop verwierf. Voor een gedetailleerde beschrijving van deze atlas, zie: Van der Krogt 1997, blz. 255-270).

Haarlem SB, 157 A 5 (volgens de gedrukte catalogi kwam de atlas tussen 1716 en 1768 in het bezit van de stadsbibliotheek).

Leeuwarden PBF, 123 A Blaeu Atlas (dit exemplaar werd in 1711, samen met de elfdelige *Atlas Maior* van Joan Blaeu (Latijnse editie van 1662), door de erfstadhouder van Friesland en Groningen Johan Willem Friso aan de Franeker Akademie geschonken; zie Boeles (1878-1889), deel 1, blz. 403, Engels (1985), blz. 29-30, en Engels (1988). De twaalf folianten zijn samen in een speciaal hiervoor gemaakte kast opgeborgen).

Middelburg ZB, Kluis 1114 H 6 (dit exemplaar, in 1882 eigendom van de kerkenraad van de Hervormde Kerk te Vlissingen, liep lichte waterschade op tijdens de bluswerkzaamheden na de bombardementen van 17 mei 1940).

Utrecht SI, Kluis II D 112 (de titelplaat ontbreekt. Uit een tweetal aantekeningen blijkt dit exemplaar in 1692 in het bezit te zijn geweest van een zekere de Seignelai. Een derde aantekening uit 1854 toont dat een zekere Egidius Carolus Alexander Ketelaere toen de eigenaar was).

Circa 1680: Niet in Nederlandse collecties aanwezig (zie: Van

der Krogt 1997, blz. 276-278).

1708: *Amsterdam NSM*, A.0426(01) (titelblad en plaat 29 van dit exemplaar ontbreken).

Amsterdam UB, 572 A 39 (afkomstig uit de collectie van het in 1778 opgerichte wiskundig genootschap 'Een onvermoeide arbeid komt alles te boven', kwam in 1880 in het bezit van de universiteit en is een ongekleurd exemplaar waarvan plaat 29 ontbreekt).

Amsterdam UB, 1804 A 11 (dit exemplaar bevindt zich vermoedelijk al langer in de collectie en is zeer spaarzaam gekleurd en incompleet (titelplaat, titelpagina, inhoudsopgave en platen 22 t/m 29 ontbreken)).

Groningen UB, OKW uklu PC - - - - 2 (ongekleurd exemplaar, zonder titelpagina en inhoudsopgave, samengebonden met de *Atlas Novus Coelestis* van Johann Gabriel Doppelmayr (Nürnberg, 1742)).

Leeuwarden PBF, A 124 plk. (ongekleurd exemplaar).

Leiden MB, 13065 (XII A 1) (bruikleen van de Leidse Sterrenwacht. Samengebonden met de *Nova Totius Geographica Telluris Projectio* van Gerard Valk (circa 1702); beschreven in Koeman 1967-71, deel III, blz. 136).

Leiden UB, 437 D 4.

Utrecht UB, Rariora Fol. 1 (eenvoudig ingekleurd).

Utrecht UB, AC fol. 123 rariora (zonder titelpagina en inhoudsopgave; uit de collectie van de Utrechtse professor in de wis-, natuur- en sterrenkunde Gerrit Moll (1785-1838) en zeer fraai ingekleurd. De platen zijn ingebonden in de volgorde 1-10, 27, 24, 11-23, 25, 26, 28 en 29).

Verklaring der afkortingen: KB = Koninklijke Bibliotheek; KMA = Koninklijke Militaire Academie; MB = Museum Boerhaave, NSM = Nederlands Scheepvaartmuseum, PBF = Provinciale Bibliotheek van Friesland; SB = Stadsbibliotheek; SI = Sterrenkundig Instituut; TF = Theologische Faculteit; UB = Universiteitsbibliotheek; ZB = Zeeuwse Bibliotheek.

III. Moderne facsimile-uitgaven van de *Harmonia Macrocosmica*

De Brusselse uitgever Intermills publiceerde in 1963 een map met twaalf platen (nrs. 1-3, 5, 8, 10, 11, 13, 17, 23, 24 en 28) uit een exemplaar van de 1661-editie in de Koninklijke Bibliotheek in Brussel met een begeleidende tekst van de wetenschapshistoricus Henri Michel.

De geneesmiddelenfabrikant Hoechst-Holland N.V. verspreidde in 1967 als relatiegeschenk en reclamepakket een aantrekkelijk uitgevoerde map met tien platen (nrs. 3, 7, 11, 13, 19, 24, 25 en 27-29) uit een exemplaar van de 1708-editie in een niet nader genoemde Duitse collectie (waarschijnlijk ontleend aan de gelijktijdig door W. Gleissberg verzorgde facsimile-uitgave bij Fa. Kalle in Wiesbaden. Zie: Lombard 1971).

Ook het Hansen Planetarium (Salt Lake City) bracht in 1982 vier platen (nrs. 5, 13, 26 en 29) uit op oorspronkelijk formaat uit het exemplaar van de 1661-editie in de J. Willard Marriott Library (University of Utah, Salt Lake City).

Een zeer prijzige facsimile, naar een matig gekleurd exemplaar van de 1708-editie in de British Library in Londen,

werd in 1987 door Archival Facsimiles in Alburgh (Norfolk) uitgegeven.

De British Library bracht in 1990 een laaggeprijsde map uit met acht platen (nrs. 1, 4-6, 11, 23, 25 en 27) uit een exemplaar van de 1660-editie in eigen bezit.

Veel duurder geprijsd is de set van veertien platen (nrs. 1-6, 10, 11, 13, 17, 19, 23, 24 en 27), die in 1999 werd uitgebracht door 1451 Museum Editions dat werd samengesteld uit verschillende edities in de British Library, het Victoria & Albert Museum (Londen) en de Vaticaanbibliotheek.

Ook de rijk geïllustreerde boeken van Snyder, Stott en Whitfield bevatten vele platen uit het werk van Cellarius (Snyder: nrs. 5, 11, 22-24, 26 en 29; Stott: nrs. 1, 2, 4-6, 11, 22-25, 27 en 28; Whitfield: nrs. 5, 6, 23 en 28).

De uitgever De Europese Bibliotheek (Zaltbommel) bereidt momenteel een facsimile-uitgave van de *Harmonia Macrocosmica* voor, waarin alle platen op origineel formaat worden afgedrukt en van een uitgebreide beschrijving voorzien. Deze uitgave zal in de loop van 2000 verschijnen.

Restauratieatelier Paul Peters B.V.

Op het terrein van de kartografie bieden wij een in brede kring erkende expertise ten dienste van de conservering en restauratie van

○ **GLOBES**
en verwante objecten,

○ **KAARTEN**
(ook zeer grote formaten tot ca. 350 x 350 cm),

○ **ATLASSEN** en **STEDEBOEKEN**

Object-specifieke, passief-conserverende restauratie van papier, incunabelen en oude drukken, grafiek, kerkelijke en overheidsdocumenten, charters en zegels, uit alle tijden.

Restauratieatelier Paul Peters B.V.
is lid van de VeRes, de VAR en de IADA
(International Association of
Book and Paper Conservators).

Ons dochterbedrijf **Iris Antique Globes**
verkoopt historisch belangrijke en
decoratieve globes uit het midden van
de 17e tot het midden van de 20e eeuw.

Op www.paulpeters.demon.nl maakt u
kennis met een keuze uit de steeds
wisselende voorraad.

Bezoekadres van beide bedrijven:
Weverweg 9, 6961 KM Eerbeek.
Telefoon: 0313 65 44 66, fax: 0313 65 58 82.

**WIJ ZIJN GEÏNTERESSEERD IN DE AANKOOP VAN (BESCHADIGDE, INCOMPLETE)
GLOBES EN VERWANTE OBJECTEN**

Thresoortjes

Inzendingen voor deze rubriek, waarin ruimte is voor korte en luchtige historisch-kartografische bijdragen, aan:
Caert-Thresoor, dhr. J.W.F. Voogt, Universiteit Utrecht, FRW-Kartografie, Postbus 80.115, 3508 TC Utrecht.
E-mail: j.voogt@geog.uu.nl

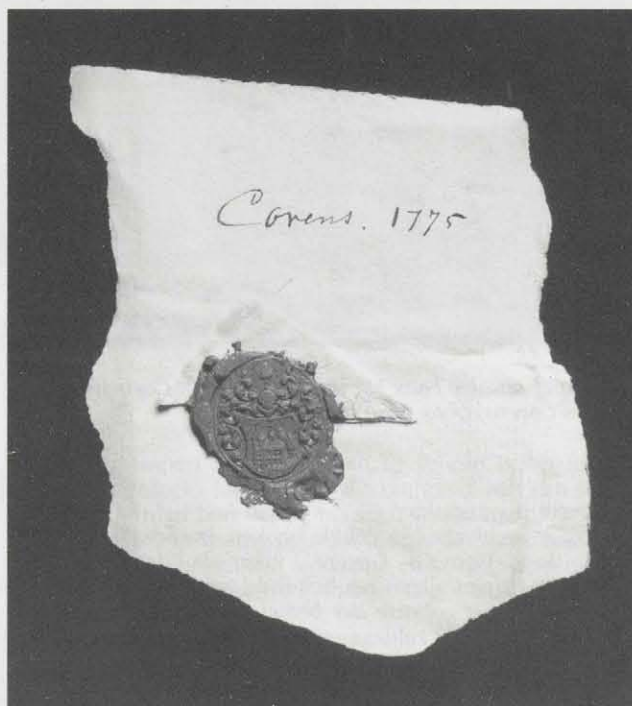
Talrijke nieuwe archivalia Covens & Mortier 'boven water'

Anno 2000 blijkt het nog steeds mogelijk om interessante 'ontdekkingen' te doen op het terrein van de geschiedenis van de kartografie. Schriftelijke navraag bij huidige dragers van de achternamen Covens en Mortier leverde onlangs geheel onverwacht een letterlijke schat aan nieuwe bronnenmateriaal over de Amsterdamse kaart- en boekhandel Covens & Mortier (1685-1866)¹ op. Het sturen van brieven aan de naamdragers was een poging om - ten behoeve van mijn promotieonderzoek naar de betekenis van het Amsterdamse uitgevershuis voor de ontwikkeling van de Nederlandse commerciële kartografie in de 17de, 18de en 19de eeuw - aanvullende gegevens in te winnen over de uitgeverijgeschiedenis. Aangezien het bedrijfsarchief verloren is gegaan, zijn de overgeleverde bronnen namelijk schaars én fragmentarisch.

De resultaten van de navraag naar oude documenten en erfstukken waren zeer verrassend. Zo bleek vooral de Covens-tak te beschikken over vele portretten, archivalia, boeken, prenten en kaarten, die alle op enigerlei wijze zijn te relateren aan de voormalige uitgeverij. Er kwamen bijvoorbeeld maar liefst tien portretten - schilderijen, tekeningen, profielen en foto's - van firmanten en aanverwante familieleden boven water. Vermeldenswaard zijn verder enkele zeer uitgebreide geslachtsregisters van onder meer de families Covens en Mortier, die tot diep in de 16de eeuw teruggaan en waarschijnlijk rond 1800 zijn opgesteld door Cornelis Covens (1764-1825), de toenmalige eigenaar van de uitgeverij. Deze was ook de vervaardiger van een manuscript gedenkschrift ter gelegenheid van zijn vijftigste verjaardag. Zijn zoon Cornelis Joannes (1806-1890) liet een verslag van een reis door Noord-Holland na. Andere noemenswaardige archivalia betreffen een reisdagboek uit de periode 1665-1705, een lidmaatschapsakte van Felix Meritis uit 1825, 18de-eeuwse feestgidsen voor bruiloften, lakzegels

Rechtsboven: lakzegel met het wapen van de familie Covens, gedateerd 1775 (foto: Marco van Egmond).

Een belangrijk deel van het recentelijk opgedoken 'archief Covens & Mortier' op een hoop (foto: Marco van Egmond).

FELIX MERITS

Vernameijde badoende, om door het aannoodigen en
huldigen van more verdiensten in alle lyflijke nabien
van werkzaamheden, het algemeen daar uit overvloeiende
geuk voor het Menschdom te bevorderen, wylgt, tot dat
einde ieder uit, om haar in deze welmeenende poging
te ondersteunen.

Mr. Alex. Crichton, Johannes Crichton

Zich daar toe aangeboden hebbende, door zich genegen te toonen, om ter berediging van die haar Leijfheijck oogenot, aan haar aanwezigen deel te nemen, wordt hier mede erkend als Wieruf Liefdezes Maagthappy, ten byke naar van zy hem dezer openen brug met haar Liefde bevruchtige en bewoogt ondersteund, ter hand heeft gesteld.

Gedaan in Amsterdam den 2. Dec 1825.

Voorzittend Commissaris

J. H. Triggers Junior
Secretary.

19de jaargang 2000 nr. 1

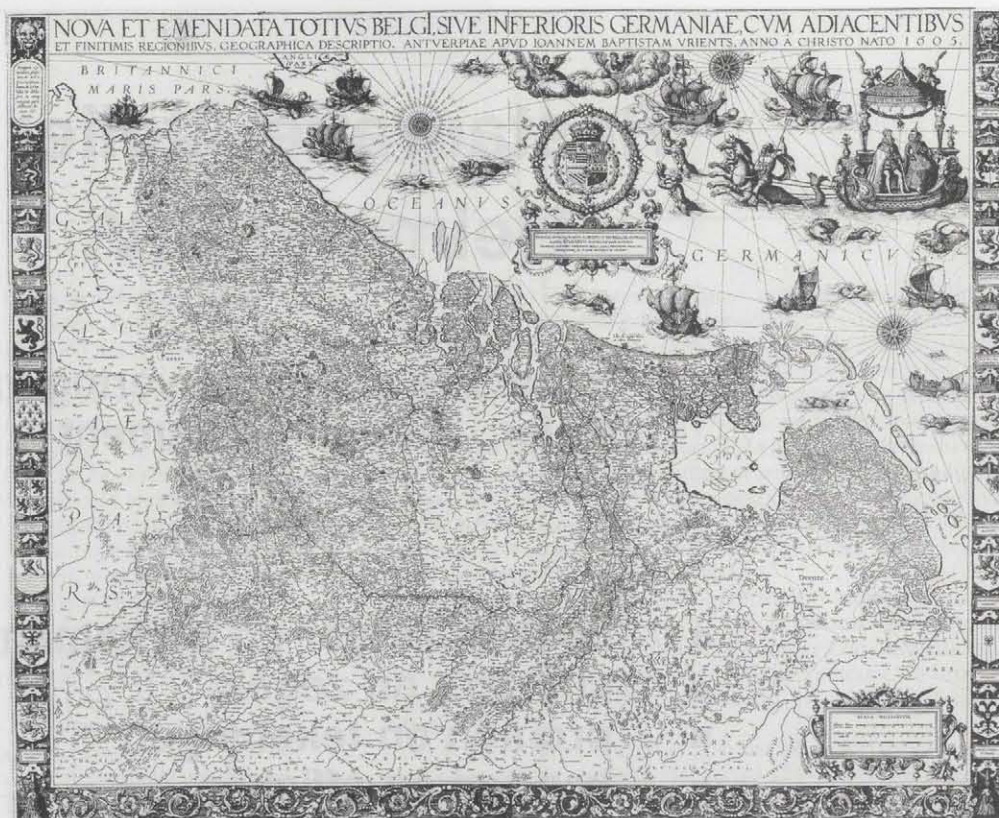
van deze veel verkochte kaart geen enkel exemplaar zijn overgebleven?

In de inventaris van Vrients' nalatenschap van 1612 vond Schilder⁵ de zinsnede: '12 platen tot het groot Nederlandt, met schriften daartoe en met 250 Latine, 250 Flandrine, 250 Gallie [...]'. Deze teksten waren waarschijnlijk stroken die apart onder de kaarten moesten worden geplakt, zoals het toen veelal gebruikelijk was; misschien dezelfde tekst of de verkorte tekst van het 'kroniekje'.

De koperplaten van de kaarten van Ortelius en van Philips Galle werden door de firma Plantijn-Moretus uit de erfenis van Vrients in 1612 opgekocht. De atlas van Ortelius verscheen opnieuw bij Plantijn, nu geleid door Jan Moretus (Moerentorf). De zoon van Philips Galle, Theodoor, huwde in 1598 met Catherina Moerentorf, de kleindochter van Christoffel Plantijn en de dochter van Jan Moretus. Daardoor is het te verklaren dat Theodoor tussen 1610 en 1620 twee bladen uit de grote

wandkaart van zijn vader opnieuw uitgaf onder de titel *Nieuwe caerte van de Veluwe, Betuwe ende andere omliggende Provincie [...]*. Een exemplaar van deze tweebladige Veluwekaart bevindt zich in de Centrale Bibliotheek te Leuven.⁶ En dat was nog niet het einde van de lotgevallen van de kaart, want ik vond in het Stedelijk Prentenkabinet van het Museum Plantin-Moretus in Antwerpen een heruitgave van de wandkaart met de ondertekening van de kleinzoon van Philips Galle, 'Joannes Gallaeus excudit [=gaf uit] Antverpiae' uit circa 1653. Helaas ontbraken aan dit exemplaar vijf bladen zodat het niet mogelijk was alle wijzigingen te controleren, die op de kaart waren aangebracht. Slechts enkele kleine veranderingen waren te verifiëren zoals bijvoorbeeld de toevoeging van een zeemeermin in de Noordzee, die een schild draagt met de leeuw met de zeven pijlen van de noord-Nederlandse Republiek. Blijkbaar was die editie van Joannes Galle ook bestemd voor export naar het noorden.

In het graveursregister van Plantijn komt de volgende notitie voor in het 'Register van de copere platen van Ortelius ende andere toebehoorende B. Moretus, staende ten buyse van Sr Joannes Galle, volgens den register daer van gemaect ende geconfereert inde maent junius 1653': '12 Belgium Universum geheele platen'.⁷ Bovendien constateren wij dat de belangrijkste uitgever en boekhandelaar op kartografisch gebied in Amsterdam in de jaren 1590 tot 1609, Cornelis Claesz., vluchteling uit Overijsse in Brabant, bij zijn dood de notitie achterliet in zijn fondslijst⁸ 'Neerlandt van P. Galle' (en dus niet 'van Vrients'). Zoveel aanwijzingen naast het feit dat geen enkel exemplaar van deze Galle-kaart in twaalf bladen - waarvan er blijkbaar vele werden verkocht - ooit is teruggevonden, leiden tot de veronderstelling dat wij met het exemplaar in Wenen, in Veurne en in Antwerpen met de kaart van Philips Galle van doen hebben. In 1601, toen Vrients de koperplaten van Galle kocht, was deze 64 jaar oud. Op 75-jarige leeftijd zou hij in 1612 overlijden. Wij weten niet of hij de voor 1602 noodzakelijke veranderingen zelf heeft aangebracht. Immers de editie van 1578 moest noodzakelijk veranderd worden, omdat de opdracht aan aartshertog Matthias moest worden gewijzigd in een opdracht aan Albrecht en Isabella, die in 1598 soeverein der Nederlanden waren geworden. Bovendien is Fort Boertange in Groningen (in 1593 gebouwd) en de polder De Zijpe in Noord-Holland (in 1552 bedijkt, in 1572 weer ondergelopen, doch in 1597 definitief drooggelegd) op de kaart afgebeeld. Maar de andere inpoleringen in Holland tussen 1612 en 1636 komen op de kaart nog

De uitgave uit 1605 van de wandkaart van de Nederlanden (Österreichische Nationalbibliothek, Wenen).

niet voor.

Een curieus aspect van deze kaart in Veurne is het feit dat Albrecht en Isabella met geweld zijn onthoofd. Met een scherp voorwerp werden hun beider hoofden weggekrast. Dit is volgens zegslieden in Veurne gebeurd tijdens de Franse Revolutie, toen alle herinneringen aan feodaliteit en koningschap met geweld werden uitgeroeid. De Franse koning werd zelfs letterlijk onthoofd.

De nieuwe vondst van de wandkaart van Galle te Veurne is een waardevolle aanvulling voor de studie der historische kartografie en voor Veurne een reden dit kostbare stuk te restaureren en goed te bewaren.

Mr. dr. H.A.M. van der Heijden

NOTEN

1. Dr. D. Blonk uit Breda, rustend arts en liefhebber van de historische kartografie, herinnerde zich naar aanleiding van een gesprek met ondergetekende dat hij ongeveer vijftien jaar geleden bij toeval tijdens een toeristische tocht een bijzondere kaart in Veurne had gezien. Hij was degene die de aanwezigheid van deze wandkaart signaleerde.
2. *Eenheid op papier: Kaarten der Nederlanden van Keizer Karel tot Willem I. Catalogus van de tentoonstelling*, Leuven, 1994, blz. 18 (C.24).
3. H.A.M. Van der Heijden, *Oude Kaarten der Nederlanden, 1548-1794*, Alphen aan den Rijn, 1998, blz. 85 vv en Kaart 22; G. Schilder, *Monumenta Cartographica Neerlandica I*, Alphen aan den Rijn, 1986, blz. 41-42; Idem, *Monumenta Cartographica Neerlandica II*, ibidem, 1987, blz. 138-160.
4. J. Dénucé, *Oud-Nederlandsche Kaartmakers in betrekking met Plantijn*, Antwerpen-'s-Gravenhage, 1912-1913, deel 1, blz. 109, 244 en 248.
5. G. Schilder, op. cit., 1986, blz. 43.
6. Afgebeeld bij Schilder, op. cit., 1987, blz. 154.
7. Schilder, op. cit., 1987, blz. 149.
8. Idem, blz. 122.

Restauratie-Atelier Helmond B.V.

**voor restauratie en conservering van
papier, leer en perkament**

- **boeken in leer en perkament**
 - **charters en zegels**
 - **prenten en tekeningen**
 - **kaarten en affiches**
 - **massaconservering**
 - **vrijblijvende offertes**
-
- **vacuüm-vriesdrogen**

ondersteuning bij calamiteiten

- **24 uur bereikbaar bij brand- en waterschade**

06-575.896.31

Panovenweg 40, 5708 HR HELMOND (NL)

Tel: 0492 - 553990 Fax: 0492 - 552442

E-mail: info@restauratie-atelierhelmond.nl

Internet: www.restauratie-atelierhelmond.nl

Besprekingen

Pieter van der Aa (1659-1733) : Leids drukker en boekverkoper / P.G. Hoftijzer. - Hilversum : Verloren, 1999. - 96 blz. : ill. - (Zeven Provinciën Reeks ; XVI). - ISBN 9065501584. - Prijs f 25,-

'Een van de beroemde boekverkopers van de stad [Leiden]'. 'Een schurk'. 'Een der vermaardste en meest ondernemende boekhandelaars van zijn tijd'. 'Een ware charlatan'.

Ja, de meningen over de Leidse drukker en boekverkoper Pieter van der Aa waren en zijn op z'n minst verdeeld te noemen. Maar welke benaming is nu eigenlijk het best op deze boekhandelaar van toepassing? Overschreed Van der Aa nu werkelijk de grenzen van de geschreven en ongeschreven wetten van het boekbedrijf ten tijde van de Republiek? Of was hij een uitgever, die deugdelijkheid en kwaliteit juist hoog in het vaandel had staan? Dit soort vragen is pas afdoende te beantwoorden door het leven en werk van Van der Aa diepgaand te bestuderen. Tot voor kort werd zijn geschiedenis in het vijfde deel van Van Eeghens *De Amsterdamse boekhandel 1680-1725* het meest uitvoerig belicht. Desondanks ontbrak een algeheel overzicht van Van der Aas levensloop en werkzaamheden. Met het verschijnen van het boekje *Pieter van der Aa (1659-1733) : Leids drukker en boekverkoper* door P.G. Hoftijzer, bijzonder hoogleraar in de geschiedenis van de boekhandel en uitgeverij, is nu echter een meer dan behoorlijke tip van de spreekwoordelijke sluier opgelicht.

Deze bijna 100 bladzijden tellende monografie is het zestiende deel in de Zeven Provinciën Reeks, een serie over de Nederlandse geschiedenis en cultuur in de 16de, 17de en 18de eeuw. Het goed geïllustreerde boekje heeft een aantrekkelijk formaat (20 x 17 centimeter) en is zeer verzorgd geredigeerd en vormgegeven. Bovendien mag de prijs absoluut vriendelijk worden genoemd. Een klein punt van kritiek betreft de wat verwarrende hoofdstuknummering. Naast de hoofdstukken zijn ook de inleiding en de epiloog meegenummerd. Bij de verantwoording van de opzet in de inleiding is daar echter niet vanuitgegaan. Wanneer Hoftijzer in de inleiding spreekt over het derde hoofdstuk, wordt dus het vierde bedoeld enzovoort.

De opbouw van het verhaal is overigens logisch. Na een beschrijving van de (inter)nationale en lokale boekhandelscontext daalt Hoftijzer af tot op het individuele analyseniveau: de reconstructie van de onderneming van Van der Aa.

In de inleiding worden de ingrijpende veranderingen geschetst die het Noord-Nederlandse boekenbedrijf in de tweede helft van de 17de en eerste kwart van de 18de eeuw onderging. De boekhandel in de lage landen bevond zich in een fase van aanpassing en heroriëntatie. Op dit breukvlak in de tijd opereerde Van der Aa meer dan zestig (!) jaar lang, van 1668 tot 1730. Was Amsterdam destijds het algehele centrum van de boekproductie in de Republiek, Leiden heette door de aanwezigheid van een universiteit gespecialiseerd te zijn in academische werken. Rond 1650 waren er in de sleutelstad ongeveer 100 grote en kleine drukkers, boekverkopers en boekbinders, die met name internationaal verhandelbare wetenschappelijke boeken in het Latijn voortbrachten. Van der Aa zou zich later aan die eenzijdigheid onttrekken.

In een afzonderlijk hoofdstuk gaat Hoftijzer in op de levensloop en maatschappelijke carrière van de Leidse boekhandelaar. Talrijke archivalia, waaronder notariële aktes en correspondenties, brengen aardig wat nieuwe gegevens over Van der Aa aan het licht. Over belangrijke delen van zijn leven zwijgen de bronnen echter. 'Ook bij Van der Aa doet zich de paradox voor die het onderzoek naar de boekhandel en uitgeverij ten tijde van de Republiek zo vaak parten speelt: enerzijds is er een groot gebrek aan bronnen, anderzijds is er soms juist veel, maar dan geïsoleerd bronnenmateriaal', verzucht Hoftijzer uiteindelijk in de epiloog. Desondanks biedt hij in hoofdstuk 4 een treffend overzicht van het uitgavenfonds van Van der Aa. Achtereenvolgens legde Van der Aa zich toe op wetenschap en klassieken, grote projecten

(zoals de *Opera omnia* van Erasmus), reis- en landenbeschrijvingen (zoals de reisbeschrijvingen *Les délices*), moderne klassieken in het Frans, kaarten en atlassen (zoals de atlas *Le nouveau theatre du monde, ou la geographie royale*), boekillustraties, prenten en drukwerk voor de stad en de universiteit van Leiden. Aan het eind van zijn loopbaan, in 1729, komt hij tenslotte voor de dag met een 'daverend slotakkoord': *La galerie agréable du monde*. Dit befaamde 66-delige mammoetwerk in twintig banden bevat zo'n 3.000 kaarten en prenten, gekocht en overgenomen van diverse grote uitgevers als Blaeu, De Wit en Mortier. Ook eigen materiaal siert deze uitgave, die volgens Hoftijzer vooral was bedoeld 'om grote opruiming te houden'.

Heel verhelderend is het vijfde hoofdstuk, waarin Van der Aas bedrijfsvoering uit de doeken wordt gedaan. Zo beschrijft Hoftijzer middels tal van illustratieve voorbeelden onder meer de verwerving van de kopij, de relatie met de auteurs, de financiering, de publiciteit en de nationale en internationale klantenkring.

De epiloog, tenslotte, staat vooral in het teken van de veiling van de fondsrestanten van Van der Aa in 1735. Belangrijke kopers waren bijvoorbeeld Isaac Tirion, Reinier Ottens en Samuel Luchtmans.

Wat voegt dit boekje over Pieter van der Aa toe aan de huidige kennis van zijn kartografische productie? Niet veel. Slechts één paragraaf van drie bladzijden is gewijd aan Van der Aas uitgegeven kaarten en atlassen en deze paragraaf stoelt haast louter op reeds bestaande literatuur. Het is evenwel niet Hoftijzers bedoeling geweest om een historisch-kartografische studie over Van der Aa te maken. Een beoordeling van het boekje op zijn kartografische merites alleen is dan ook zeker niet op zijn plaats. Het gaat hier om een overzichtswerk, waarvan het abstractieniveau het niet toelaat om alle deelaspecten uitputtend te belichten. Toekomstige onderzoekers van dit soort deelaspecten, waaronder het kartografische, zullen van deze vlotgeschreven monografie zeer dankbaar gebruikmaken. En wie wil weten welk van de in de eerste alinea opgesomde predikaten Van der Aa het meest verdient, moet het boekje maar snel gaan aanschaffen.

Marco van Egmond

Jan en Casper Luyken te boek gesteld : Catalogus van de boekencollectie Van Eeghen in het Amsterdams Historisch Museum / Nel Klaversma en Kiki Hannema. - Hilversum : Verloren 1999. - Geb., 576 blz., ill. In z/w. - ISBN 9065505814. - Prijs f 125,-

Bij uitgeverij Verloren verscheen in 1999 de catalogus van de boekencollectie Van Eeghen in het Amsterdams Historisch Museum. Deze collectie bevat een uitgebreide verzameling van boeken, die geïllustreerd zijn door Jan Luyken (1649-1712) en diens zoon Casper Luyken (1672-1708). Elk boek wordt in de catalogus nauwgezet op een moderne bibliografische wijze beschreven. Op het eerste gezicht lijkt dit werk vooral geschikt voor de boekhistoricus en kunsthistoricus, maar ook de historisch-kartograaf mag deze catalogus niet terzijde laten liggen. De familie Luyken was werkzaam op een breed terrein en leverde ook illustraties voor atlassen en reisverslagen, bijvoorbeeld voor Van Keulens *Nieuwe Groote Lichtende Zee-Fakkel* en het *Voorne Caertboek*, beide uit het einde van de 17de eeuw.

In de catalogus zijn 1.508 boektitels opgenomen. Deze zijn gerangschikt op auteur, of - bij het ontbreken van de auteur - op titelwoord. Van een groot aantal boektitels is ook de titelpagina afgebeeld. Kortom een waardevol boek, dat de liefhebber van de geschiedenis van de kartografie zeker eens moet inzien.

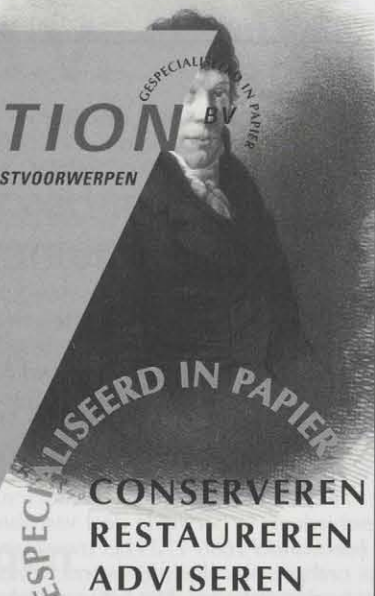
Sjoerd de Meer

ART CONSERVATION

RESTAURATIE & CONSERVERING VAN KUNSTVOORWERPEN

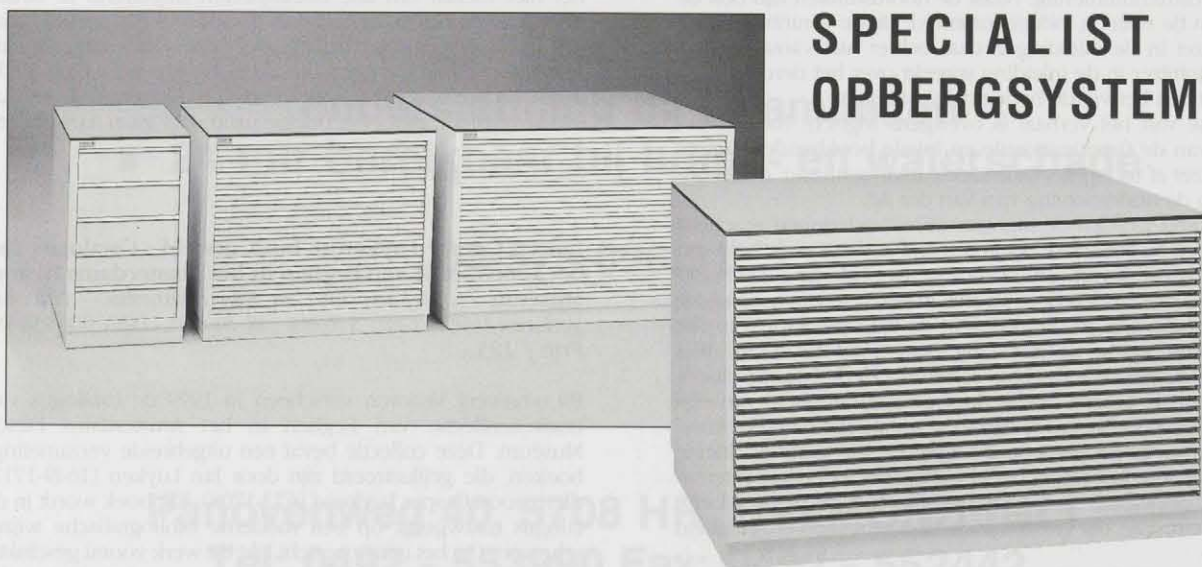
KON. WILHELMINAHAVEN ZZ 19
3134 KG VLAARDINGEN
TELEFOON 0031 (0)10 23 402 91
06 539 468 40
06 514 048 48
TELEFAX 0031 (0)10 46 034 37
E - MAIL INFO@ARTCONSERVATION.NL

K.v.K. ROTTERDAM 190851

BEZOEK ONZE WEBSITE
WWW.ARTCONSERVATION.NL
...BEDANKT

SPECIALIST IN OPBERGSYSTEMEN

CROON

Croon BV

Industrieweg 38, P.O. Box 151, 3640 AD Mijdrecht
(The Netherlands)

Afdeling verkoop: tel. nr. 0297 - 231919
fax. nr. 0297 - 231910

Croon is als fabrikant gespecialiseerd in de productie van metalen geëpoxeerde ladenkasten die in vele maatvoeringen leverbaar zijn. Door deze volledige epoxy coating worden kostbaarheden niet aangetast.

Met name de zogenaamde HO ladenkasten zijn geschikt voor de berging van kaarten etc. en leverbaar vanaf een nuttig formaat van 35 x 62 cm tot en met 155 x 115 cm, nuttige hoogte 15 mm.

Vraag vrijblijvend inlichtingen bij de fabriek te Mijdrecht.

Varia Cartographica

Inzendingen voor deze rubriek aan: drs. Lida Ruitinga, Bibliotheek Vrije Universiteit, Kaartenverzameling, De Boelelaan 1103, 1081 HV Amsterdam, fax (020) 444 5259, e-mail: A.H.Ruitinga@ubvu.vu.nl
Varia is ook te raadplegen op internet: <http://www.maphist.nl/ct/varia.htm>

Advertentie provinciale atlas en stadsatlas van Groningen

Wegens een misverstand binnen de redactie van *Caert-Thresoor* is in het vierde nummer van jaargang 1999 geen advertentie verschenen met betrekking tot de provinciale atlas en stadsatlas van Groningen. Gelijktijdig met het Thresoortje over de atlanten (*Caert-Thresoor* 4, 1999, blz. 92-93) had deze advertentie moeten worden opgenomen. In dit nummer is de aankondiging alsnog geplaatst op pagina 7. Met excuses van de redactie voor het geleden ongemak.

Kees Scheide overleden

Op 30 december jongstleden is op 66-jarige leeftijd te Amsterdam overleden Kees Scheide, oud-medewerker op de Kaartenzaal van de Universiteitsbibliotheek Amsterdam. Hij was gedurende een half jaar ernstig ziek. Velen zullen hem zich nog herinneren als een echte Amsterdammer, autodidact, die met een geheel eigen stijl zelfs de meest veeleisende bezoekers tevreden naar huis liet gaan. Kees is van 1973 tot 1994 op de Kaartenzaal werkzaam geweest.

Studiedag NVK-Werkgroep voor de Geschiedenis van de Kartografie

De Werkgroep voor de Geschiedenis van de Kartografie (WGK) van de Nederlandse Vereniging voor Kartografie (NVK) is voornemens op 16 juni 2000 een studiedag te organiseren met als thema *Kartografie en kunst*. Deze studiedag wordt gehouden in de Rode Zaal van het Transitorium 1 (Universiteit Utrecht) aan de Leuvelaan te Utrecht. Dit complex is verbonden met het gebouw van de Faculteit Ruimtelijke Wetenschappen, waar de kaartenzaal en de faculteitszaal zijn gehuisvest.

Het programma is nog niet exact bekend. Naar verwachting geven zes sprekers acte de présence. Daarnaast zal de Caert-Thresoorprijs over 1999 worden uitgereikt en vindt de overhandiging plaats van het zesde deel van prof. dr. G. Schilders *Monumenta Cartographica Neerlandica* aan de rector magnificus van de Universiteit Utrecht. Ook zal er in de kaartenzaal een historisch-kartografische tentoonstelling zijn ingericht. De definitieve gegevens over de studiedag worden zo spoedig mogelijk bekendgemaakt in *Caert-Thresoor* en/of via een mailing.

Wél bekend zijn de kosten voor dit evenement, dat van 10.00 uur tot 17.00 uur zal plaatsvinden. Leden van de NVK betalen f 35,- en niet-leden f 40,-. Bij de prijs inbegrepen zijn koffie, lunch en borrel na afloop. Bovenstaand bedrag kan bij wijze van voorinschrijving worden overgemaakt op girorekening 4878973 ten name van NVK-Historische Kartografie te Utrecht.

Tentoonstelling *Met de kaarten op tafel: Kaarten uit het bezit van het Hoogheemraadschap van Delfland*

Naar aanleiding van het verschijnen van het boek *Delflands kaarten belicht* wordt tot en met 12 juni 2000 in Stedelijk Museum Het Prinsenhof een tentoonstelling gehouden. Daarin is een keuze te zien uit het rijke bezit aan kaarten en werktekeningen, dat het Hoogheemraadschap van Delfland in

de afgelopen eeuwen heeft opgebouwd. Deze expositie, getiteld *Met de kaarten op tafel: Kaarten uit het bezit van het Hoogheemraadschap van Delfland*, is in nauwe samenwerking tussen beide instellingen totstandgekomen.

Stedelijk Museum Het Prinsenhof, Sint Agathaplein 1 te Delft is van dinsdag tot en met zaterdag geopend van 10.00 uur tot 17.00 uur en op zondagen, Tweede Paasdag, Hemelvaartsdag en Tweede Pinksterdag van 13.00 uur tot 17.00 uur. Vanaf het NS-station van Delft is het museum lopend bereikbaar in circa tien minuten. De HTM-tramlijn en de Connexxion-buslijnen 48, 129, 130 en 132 stoppen vrijwel voor de deur (halte Prinsenhof).

Caert-Thresoorprijs 2000

In 1997 werd de Caert-Thresoorprijs ter bevordering van de historische kartografie in de Nederlanden ingesteld. De bedoeling van deze prijs is degenen in Nederland en Vlaanderen, die zich voor de historische kartografie interesseren en die zich niet beroepsmatig daarmee moeten bezighouden, te stimuleren een bepaald onderwerp der historische kartografie te bestuderen en daarover een artikel in *Caert-Thresoor* te schrijven.

Voor het beste artikel is een prijs van 1.000 gulden beschikbaar.

Voorwaarden:

1. De prijs wordt uitgeschreven in het eerste nummer van elke jaargang van *Caert-Thresoor*. In deze bekendmaking wordt het doel van de prijs duidelijk uiteengezet.
2. Mededinging kan geschieden door publicatie van een origineel artikel over historische kartografie in de lopende jaargang van vier of meer nummers.
3. In aanmerking komen alleen artikelen met een minimum aantal van 2.000 woorden.
4. Een jury van drie personen beslist na het verschijnen van het laatste nummer van iedere jaargang met meerderheid van stemmen aan wie de prijzen worden toegekend. De jury staat onder voorzitterschap van de hoogleraar in de historische kartografie aan de Universiteit Utrecht, die de twee andere juryleden aanwijst.
5. De uitslag wordt in het eerste nummer van de nieuwe jaargang bekendgemaakt.
6. Uitgesloten van mededinging zijn:
 - de redactieleden van *Caert-Thresoor*.
 - de stafleden van het onderzoeksprogramma Explokart van de Universiteit Utrecht.
 - degenen die het artikel uit hoofde van hun beroep of functie geschreven hebben.
7. De prijzen zullen ten minste gedurende tien jaren worden uitgeschreven en de toegezegde bedragen zullen daarvoor worden gereserveerd.

Toelichting

Het aantal belangstellenden binnen de historische kartografie in de Nederlanden neemt gelukkig gestadig toe. De deelname aan de periodieke studiedagen is daarvan een duidelijk teken.

Toch zijn er betrekkelijk weinigen onder degenen die zich niet uit hoofde van hun beroepswerkzaamheden met oude kaarten bezighouden, die er toe komen eens een bepaald onderwerp ter hand te nemen en daarover aan *Caert-Thresoor* een artikel aan te bieden. De bedoeling van het uitschrijven van deze prijs is daartoe een aansporing te zijn. De Nederlanden kunnen op historisch-kartografisch gebied op een indrukwekkend verleden bogen, dat vergeleken met de beoefening van de geschiedenis en van de kunstgeschiedenis nog te weinig tot zijn recht gekomen is. Er is nog veel te doen. Veel in de laatste decennia teruggevonden en nog steeds opduikend kaartmateriaal vraagt in zijn geografische, historische en biografische context om bestudering, bewerking en publicatie. Deze prijs wordt uitgelooft in de hoop dat meer dan in het verleden liefhebbers van de historische kartografie een onderwerp - hoe beperkt ook - ter hand zullen nemen en daarover een artikel van de voorgestelde bescheiden omvang zullen inzenden.

Toekenning Caert-Thresoorprijs 1999

De jury van de in 1997 ingestelde Caert-Thresoorprijs, bestaande uit dr. Y.M. Donkersloot-de Vrij, mr. dr. H.A.M. van der Heijden en prof. dr. G. Schilder, heeft voor 1999 de prijs van 1.000 gulden toegekend aan het artikel van Leo den Engelse en Pieter Schotsman: *Vier kaarten van de Noord-Hollandse polders Noordeindermeer en Sapmeer (Caert-Thresoor 18.4 (1999) blz. 83-88)*. De auteurs hebben goed gebruik gemaakt van archief- en ander bronnenmateriaal. Ook hebben zij zich op kartografisch gebied deskundig getoond en het kaartbeeld inhoudelijk goed bestudeerd. Het verhaal mag volledig worden genoemd en is goed afgerond. Als zodanig vervult dit artikel een voorbeeldfunctie voor andere auteurs van historisch-kartografische bijdragen.

PAULUS SWAEN

INTERNET MAP-AUCTIONS
March - May - Sept - Nov

www.swaen.com

Email: paulus@swaen.com
Tel. Netherlands +31 (495) 599050
Fax. Netherlands +31 (495) 599051

De Stadsplattegronden van Jacob van Deventer

Prijs f 250,- per deel

Andere delen zijn nog leverbaar.

Losse kaarten met beschrijving in een koker f 29,50 franko huis

— • —

Gewestkaarten van de Nederlanden door Jacob van Deventer;
1536 - 1545

Prijs f 185,-

**Canaletto, Postbus 68,
2400 AB Alphen aan den Rijn
Telefoon 0172 - 44 46 67 Fax 0172 - 44 02 09**

Nieuwe literatuur en facsimile-uitgaven

Inzendingen voor deze rubriek aan: dr. Peter van der Krogt, Universiteit Utrecht, FRW-Kartografie, Postbus 80.115, 3508 TC Utrecht, fax (015) 212 6063, e-mail: peter@maphist.nl.

ALKMAAR

Historisch kadaster Alkmaar : eigenaren en buurders van huizen en land binnen de historische binnenstad van Alkmaar over de periode 1700-1910 / [BOLWERK Archiefonderzoek]. - Alkmaar : Stichting Historisch Kadaster Alkmaar ; in samenw. met het Regionaal Archief Alkmaar, ca. 1999. - CD-ROM.

ALTEN, D. van (red.)

De Atlas van de Engels-Russische invasie van 1799 / D. van Alten e.a. (red.). - Zaltbommel : Europese bibliotheek, 1799. - Prijs f 349,-. - 32 reproducties van prenten en kaarten.

BOMMELERWAARD

De Bommelerwaard in Kaart. - Zaltbommel : Stichting Vrienden van het Streekarchief Bommelerwaard, 1999. - CD-Rom met afbeeldingen van twintig kaarten uit de periode 1599-1968. - Prijs f 25,- (+ f 5,- verzendkosten), te bestellen bij Streekarchief Bommelerwaard, Van Heemstraweg west 11a, 5301 PA Zaltbommel, fax 0418-540610, e-mail: sab@tref.nl, <http://www.tref.nl/bommelerwaard/streekarchief>.

BROOD, P., & M. SCHROOR

De rijke oogst van financiële nood : De provinciale atlas en de stadsatlas van Groningen, 1722-1736 / Paul Brood en Meindert Schroor. - In: *Caert-Thresoor* 18 (1999), blz. 92-93.

BUCHWALDT, Rens

The Batavian Myth in Early Atlas Maps / Rens Buchwaldt. - In: *IMCoS Journal* 80 (Spring 2000): blz. 5-10. - Betreft de weergave van het 'Eiland der Bataven' op Ortelius' historische kaarten, de kaarten van Ptolemaeus en de Peutingerkaart.

DONKERSLOOT-DE VRIJ, M.

'Schat'kaart leidt tot ontdekking kasteelfundament / Marijke Donkersloot-de Vrij. - In: *Caert-Thresoor* 18 (1999), blz. 91-92.

ENGELSE, L. den, et. al.

Vier kaarten van de Noord-Hollandse polders Noordeindermeer en Sapmeer / Leo den Engelse, Marc Hameleers en Pieter Schotsman. - In: *Caert-Thresoor* 18 (1999), blz. 83-88.

FINCOEUR, M.-B., & M. SILVESTRE

Inventaire raisonné des collections cartographiques Vandermaelen conservées à la Bibliothèque royale de Belgique, vol. III : Villes et communes de Belgique (hors Bruxelles) / Michel-Benoît Fincoeur & Marguerite Silvestre ; sous la direction de Hossam Elkhadem. - Brussel : Koninklijke Bibliotheek van België, 1999. - xxx, 467 blz.

HEIJDEN, H.A.M. van der

Een atlas voor de wereld / H.A.M. van der Heijden. - In: *AD Magazine* (bijlage bij Algemeen Dagblad), 31 december 1999, blz. 102-107. - Overzicht van de geschiedenis van de Nederlandse kartografie, geschreven voor een groot publiek.

HEIJDEN, H.A.M. van der

Oude kaarten van de Nederlandse bisdommen, 1559-1801 / H.A.M. van der Heijden. - In: *Trajecta : Tijdschrift voor de*

geschiedenis van het katholiek leven in de Nederlanden 8, afl. 3 (1999), blz. 195-265.

HOSPES, C.

Man van de wereld / Cor Hospes. - In: *Seasons* 7 (dec. 1999/jan 2000) 8, blz. 60-96. Artikel over de globecollectie en het restauratieatelier van Paul Peters in Eerbeek.

KADASTRALE ATLASSEN

De Bilt in 1832 : grondgebruik en eigendom. - Bijdr. van D.T. Koen en E.M. Haan-Beerends. - Utrecht : Werkgroep kadastrale atlas provincie Utrecht ; [etc.], 1999. - (Kadastrale atlas provincie Utrecht ; 5). - Tekstdeel en Kaarten. - ISBN 90-75602-05-7.

Doorn in 1832 : grondgebruik en eigendom / Werkgroep kadastrale atlas provincie Utrecht, Doornse Historische Vereniging Thorheim. - Utrecht : Werkgroep kadastrale atlas provincie Utrecht ; [etc.], 1998. - (Kadastrale atlas provincie Utrecht ; 04). - ISBN 90-75602-04-9.

Elburg, Doornspijk / J. van Eck ; K. van der Hoek ; P. van beek. - Velp : Stichting Werkgroep Kadastrale Atlas Gelderland 1832, 1999. - (Kadastrale Atlas Gelderland 1832). - ISBN 90-71988-33-3.

Kadastrale Atlas Noord-Brabant : gemeente Haaren / Stichting BRG. - 's-Hertogenbosch : Stichting Brabantse Regionale Geschiedbeoefening, 1999.

Krimpen aan den IJssel / samengest. door B. de Keijzer. - Schoonhoven : Stichting Kadastrale Atlas Zuid-Holland ; [etc.], 1997. - (Kadastrale atlas Zuid-Holland 1832 ; 04). - ISBN 90-5345-110-2.

Waddinxveen / samengest. door C.W. Hesselink-Duursma en R.F. Wybrands. - Alphen aan den Rijn : Stichting Kadastrale Atlas Zuid-Holland [etc.], 1999. - (Kadastrale Atlas Zuid-Holland 1832 ; 9). - ISBN 90-72757-08-4.

KINDS, K.

Kroniek van de opstand in de Lage Landen, 1555-1609 : Actuele oorlogsverslaggeving uit de zestiende eeuw met 228 gravures van Frans Hogenberg / Karel Kinds. - [Wenum Wiesel] : Uitgeverij ALNU, 1999. - 488 blz., 2dln. - ISBN 90-90132-37-6. - Prijs f 495,-. - Distributie Agora, Aalst (België), info@agorabooks.com

KONING, J.P.J. de

Dating the Visscher, or Prototype, View of New Amsterdam / Joep M.J. de Koning. - In: *De Halve Maen : Magazine of the Dutch Colonial Period in America* 72, nr. 3 (Fall 1999), blz. 47-56.

McNAUGHTON, D.

Mercator's Secret / Douglas McNaughton. - In: *Mercator's World* 5, nr. 2 (March/April 2000): blz. 24-29. - "A famous sixteenth-century world map suggests that a part of North America may have been carefully explored before it was discovered".

MENSCH, E.E., & C.M. ABRAHAMSE

De Atlas van Hilversum / E.E. Mensch en C.M. Abrahamse. - Zaltbommel : Europese Bibliotheek, 1998. - ISBN 90-288-1137-0. - portfolio met circa dertig kaarten en prenten (afkomstig uit het Streekarchief voor het Gooi en de Vechtstreek).

MEURER, P.H.

Das kartographiegeschichtliche Forschungsvorhaben 'Werkedition Christian Sgroten': Bemerkungen zu einem Projekt der WestLB-Stiftung an der Gerhard-Mercator-Universität Duisburg / Peter H. Meurer. - In: *Kreis Wesel: Jahrbuch 2000*, blz. 108-114.

MEURER, P.H.

Das Kartenbild der Heimatregion bei Gerhard Mercator / Peter H. Meurer. - In: *Heimatkalendar des Kreises Heinsberg 2000*, blz. 24-41.

PLUIM, J.E. van der

De vestingstad Grol: geschiedenis van de vestingwerken van Groenlo / J.E. van der Pluim. - Groenlo: Oudheidkundige Vereniging Groenlo. Met lit. opg. - ISBN 90-801225-6-4.

POULS, H.C.

Een nuttig en profijtelijk boekje voor alle geografen / Gemma Frisius; met een inleiding en nabeschouwing door H.C. Pouls. - Delft: Nederlandse Commissie voor Geodesie, in samenwerking met Stichting De Hollandse Cirkel, december 1999. - (Publ.nr. 37). - 44 blz. ISBN 90-6132-268-5. Informatie: HollandseCirkel@geo.tudelft.nl

RESIDA, W.

De werkzaamheden van landmeter J. Ruijsch Adriaansz. in Gelderland in 1576-1578 / Wanita Resida. - In: *Caert-Thresoor* 18 (1999), blz. 77-80.

RUBIN, R.

Image and Reality: Jerusalem in Maps and Views / Rehav Rubin. - Jerusalem: The Hebrew University Magnes Press, 1999. - (Israel Studies in Historical Geography / ed. Yehoshua Ben-Arieh and Ruth Kark). - 181 blz. - ISBN 965-493-012-9.

SCHMIDT-OTT, K.

Itinerarium per nonnullas Galliae Belgicae partes: Der Reiseweg durch einige Gebiete des belgischen Galliens von Abraham Ortelius und Johannes Vivianus / übersetzt und kommentiert von Klaus Schmidt-Ott. - Frankfurt am Main: Peter Lang, 2000. - (Europäische Hochschulschriften: Reihe III: Geschichte und ihre Hilfswissenschaften; Bd. 841). - vii, 307 blz. - Proefschrift Trier, 1999.

SMITS, J.

De toekomst van het kaartbeheer: De noodzaak en ellende van overleven of hoe blijven we bij zinnen / Jan Smits. - In: *Kartografisch Tijdschrift* 25, nr. 4 (1999), blz. 5-9.

VLIET, A.P. van (red.)

Kaartboek van het Westland: Kaartboek van de domeinen in het Westland vervaardigd door landmeter Floris Jacobszoon in de jaren 1615-1634 / Adria P. van Vliet (eindred.). - Gerard Beijer, Arie-Frans Middelburg. - Naaldwijk: Stichting Stimuleren Historische Publikaties Westland, i.s.m. Gemeentearchief Naaldwijk, 1999. - 136 blz. - ISBN 90-74610-05-6. - prijs f 129,50. (Stg. S.H.P.W., Plataan 22, Naaldwijk). - Facsimile met inleiding (bespreking volgt in een van de volgende nummers van *Caert-Thresoor*).

WAGHENAER, L.J.

Spiegel der Seefahrt: [facsimile van de uitgave 1589]. - Varel: Centrum Cartographie Verlag, 1998. - Facsimile van het exemplaar in het Schifffahrtsmuseum der oldenburgischen Weserhäfen, Brake. - Prijs DM 1590,-. - Informatie: <http://www.spiegel-der-seefahrt.de>

WESTRA, F.

Een onbekende kaart van Brouwershaven uit 1575 / F. Westra. - In: *Kroniek van het Land van de Zeemeermin (Schouwen-Duiveland)* 24 (1999): blz. 17-26. Betreft anoniem situatieplan van Brouwershaven (Algemeen Rijksarchief, Coll. Van Dorp 919).

Inhoud historisch-kartografische tijdschriften

IMCoS JOURNAL Issue 79 (Winter 1999)

Richardson, W.A.R., 'Imaginography': Sensational Pseudo-Discoveries (blz. 5-14).

Dreyer-Eimbcke, Oswald, Melchior Lorichs: Cartographer and Painter in Hamburg and Constantinople (blz. 15-21).

Missine, Stefan, Ivory Globes: Distinguishing Elephant Ivory from Calcium Carbonate, or distinguishing the real from the fake (blz. 25-28).

Nicholson, Tim, A Scotch Mystery [betr. Bartholomew's kaarten van Schotland vervaardigd voor Pattisons Ltd. Scotch whisky distillers] (blz. 37-41).

Allpress, Peter L., The Spice Islands in Heraldry (blz. 57-59).

IMCoS JOURNAL Issue 80 (Spring 2000)

Buchwaldt, Rens, The Batavian Myth in Early Atlas Maps (blz. 5-10).

Shirley, Rodney, Updated News about Sixteenth-Century Italian Atlases (blz. 11-14).

Loupis, Dimitris, Ottoman Adaptations of Early Italian Isolaria (blz. 15-23).

Batten, Kit, Liebig Update (blz. 25-30).

Kok, Hans, Mounting Maps and Prints (IMCoS Bulletin No. 5A) (blz. 31-34).

Burden, Eugene, A Pocket Topography and Gazetteer of England... by Pigot & Co. (blz. 39-45).

MAPFORUM.COM: SPECIALIST ANTIQUE MAP MAGAZINE

Issue 8: 1999 (November)

<http://www.mapforum.com>

Baynton-Williams, Ashley, Woodcuts (Beginner's Guide).

Baynton-Williams, Ashley, Lorenz Fries (Biographies).

Separate Printed Maps of Mahon Harbour and St. Phillip's Castle, 1700-1786 (Including Insets On General British Maps Of The Period) (Check-List).

Four Editions of Fries' Geographia of Ptolemy (Collations).

MAPFORUM.COM: SPECIALIST ANTIQUE MAP MAGAZINE

Issue 9: 2000 (February)

<http://www.mapforum.com>

Watt, Robin J., A Note on the Two 'New Zealands': A Draft (Article).

Baynton-Williams, Ashley, Richard Blome (Biographies).

Printed Charts of The Carolinas (Check-List).

Baynton-Williams, Ashley, A Collation Claude Buffier's Geographie Universelle (Collations).

Baynton-Williams, Ashley, A Cartographical Curiosity: [Untitled Map Of Apulia] & 'Tarantulae Siue Phalangij Apuli Vera Effigies.' (Oddities).

MERCATOR'S WORLD vol. 5, no. 2 (March/April 2000)

Vol. 5, no. 1 (Jan./Febr. 2000) niet ontvangen.

Ludmer-Gliebe, Susan, Loss and Love: A Hungarian Map Collector in Paris [Lajos Szántai] (blz. 12-17).

Whitfield, Petr, Dream Journeys to the Stars (blz. 18-22).

McNaughton, Douglas, Mercator's Secret (blz. 24-29).

Sagues, Liz, Simply Superb [British Library Map Library] (blz. 30-35).

Wimmel, Kenneth, Along the Ancient Silk Road: The Remarkable Explorations of Sven Hedin (blz. 36-43).

Warren, Bill, Driveways of the Rich and Famous: Hollywood's Red Line Map (blz. 44-47).

Wajntraub, Gimpel and Eva, Physician, Map Thyself: Men of Medicine and Cartography (blz. 48-53).

THE PORTOLAN Issue 46 (Winter 1999-2000)

Safer, Neil, Mapping Myths: The Cartographic Boundaries Between Science and Speculation on La Condamine's Amazon, 1743-44 (blz. 8-27).

Fine, Barbara Adele, Commercial Cartography: 1972-1998 (blz. 28-33).

Scheel, Eugene M., Sex, Lies, and Old Maps: Observations on Early Maps of Virginia (blz. 34-39).

Docktor, John W., John Adlum: Tanner, Soldier, Surveyor, Cartographer, Viticulturist (blz. 41-45).

Just Published *Catalogue 30*

Cartography &
Topography

100 Atlases, Books,
Maps and Views

Offered for sale by:

ASHER Rare Books
PO Box 258
1970 AG IJmuiden
The Netherlands

Phone:
+31 (0)255 523839
Fax:
+31 (0)255 510352
E-mail:
info@asherbooks.com
Internet:
www.asherbooks.com

PAPIERRESTAURATIE

LINGBEEK & VAN DAALEN

CONSERVERING EN RESTAURATIE VAN
WERKEN OP PAPIER EN PERKAMENT

- ◆ aquarellen gouaches pasteltekeningen
- ◆ advisering over klimaat, licht, transport en expositie

AMALIASTRAAT 5
1052 GM AMSTERDAM
020 - 6841074

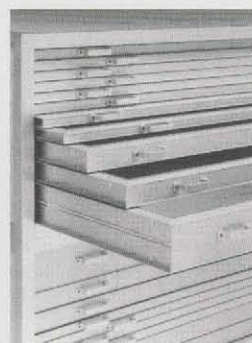
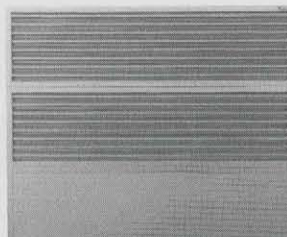
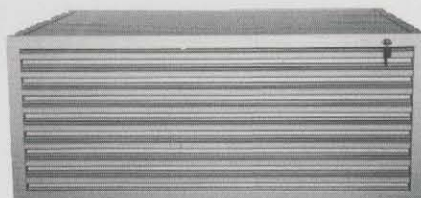
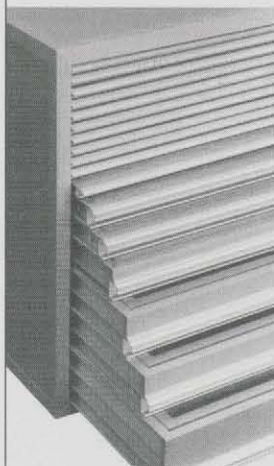

JEZET INTERNATIONAL BVBA CONSERVATION ENGINEERS

"PLANORAMA"® *Archiefkasten en -modules.*

- Deze archiefkasten en -modules worden geproduceerd van onderhoudsvrij, inert, geanodiseerd aluminium, in elke gewenste breedtemaat (max. 6 mtr.), dieptemaat (max. 2,5 mtr.) en/of hoogtemaat!
- De laden van deze kasten en modules zijn verkrijgbaar in de volgende hoogtematen: 10, 20, 31, 42, 64, 75, 86, 97, 108, 119, 130, 174, 218, 262, 306, 350, 526, 570 en 630 mm. (Voor meer informatie hierover kunt U contact met ons opnemen.)
- Voor de bodems van deze laden kunt U een keuze maken uit diverse diktes en uiteraard inerte materialen.
- De bovenzijde van de kasten kunnen evt. voorzien worden van een harde top.

Verkoopadres:

SIMBA ALUMINIUM B.V. - Postbus 235 - 4730 AE **OUDENBOSCH**
Telefoon 0165-320242/244 - Fax 0165-320262 - www.jezet.com

Abraham Ortelius and the first atlas

Essays commemorating the Quadricentennial of his Death 1598-1998

Redactiecommissie: Marcel van den Broecke,
Peter van der Krogt en Peter Meurer

Rijk geïllustreerde bundel opstellen over Abraham Ortelius,
zijn leven en werk. Met een inleiding door Leon Voet
en 20 bijdragen door Günter Schilder, Rodney Shirley,
Dennis Reinhartz en anderen.

In linnen gebonden. 430 pp.

ISBN 90 6194 388 4

f 371,-

The Atlas Blaeu - Van der Hem of the Austrian National Library

Redactiecommissie: Günter Schilder, Bernard Aikema en
Peter van der Krogt. 5 delen, in linnen gebonden.
Per deel ca. 500 afbeeldingen in zwart-wit en 16 in kleur.
ISBN (set) 90 6194 258 6

Complete geïllustreerde catalogus van een van de grootste
en mooiste verzamelatlassen, samengesteld door Laurens
van der Hem (1621-1678) en thans in de Österreichische
Nationalbibliothek in Wenen. Met kartografische
aantekeningen en kunsthistorische beschrijvingen door
Peter van der Krogt en Erland de Groot.

- I Spain, Portugal and France (vols 1-8). Met ca. 700 afbeeldingen.
632 pp. ISBN 90 6194 278 0
- II Italy, Switzerland and the Netherlands (vols 9-17). Met ca. 600
afbeeldingen. 732 pp. ISBN 90 6194 348 5

In voorbereiding:

- III British Isles, northern and eastern Europe (vols 18-24)
- IV German Empire, Hungary and Greece, including
Asia Minor (vols 25-34)
- V Africa, Asia and America with the so-called secret atlas of the
VOC (vols 35-46)

Prijs deel I en II: f 1007,- (per deel)

U tekent in op de gehele serie.

Ortelius Atlas Maps, M.P.R. van den Broecke

Gids met afbeeldingen van alle atlaskaarten uit
Ortelius' Theatrum Orbis Terrarum.

In linnen gebonden.

Met ruim 240 afbeeldingen. 308 pp.

ISBN 90 6194 308 6

f 125,-

Koeman's Atlantes Neerlandici

Completely revised, illustrated edition

Samengesteld door Peter van der Krogt. 10 delen, in
linnen gebonden. Per deel ca. 1000 afbeeldingen.

ISBN (set) 90 6194 248 9

Bibliografie van atlanten gepubliceerd in de Nederlanden
tot en met de twintigste eeuw.

Met afbeeldingen van alle gegraveerde titelpagina's en
foliokaarten en registers op kaart- en atlantitels en op
persoonsnamen in elk deel.

Elk van de tien geplande delen bevat de bibliografie van een
afgeronde groep atlanten:

- I The Mercator-Hondius-Jansonius-Atlases. 1997.
With ca. 1000 illustrations. 755 pp.

f 795,-

In voorbereiding:

- II The Blaeu-atlases
- III Ortelius' Theatrum, and other atlases of the 16th and 17th cen-
tury
- IV Town books
- V Composite atlases
- VI Atlases of the 18th century
- VII Pilot guides up to ca. 1650
- VIII Pilot guides and sea atlases
- IX Van Keulen's sea-atlases and pilot guides
- X Atlases of the 19th and 20th century

Prijs deel I: f 795,-

U tekent in op de gehele serie.

Verkrijgbaar via de boekhandel of bij de uitgever

Fondscatalogus wordt op aanvraag toegezonden en is ook te vinden op internet: <http://www.forum-hes.nl/>